

**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**II. DÜNYA SAVAŞI'NIN DÖNÜM NOKTASINDA TÜRK
DIŞ POLİTİKASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Abdussamed GEÇER

Ocak-2018

**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**II. DÜNYA SAVAŞI'NIN DÖNÜM NOKTASINDA TÜRK
DIŞ POLİTİKASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Abdussamed GEÇER

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Recep KARACAKAYA

Ocak-2018

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Abdussamed GEÇER'in hazırladığı ve jüri önünde savunduğu "II. Dünya Savaşı'nın Dönüm Noktasında Türk Dış Politikası" başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Recep KARACAKAYA

.....

Kurumu:

Üyeler:

.....

Kurumu:

.....

Kurumu:

Tez Savunma Tarihi: Ocak 2018

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Doktora tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Abdussamed GEÇER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
ÖNSÖZ.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
GİRİŞ.....	1
1. 1933-1943 YILLARI ARASINDA DÜNYA.....	9
1.1. Nazizmin İktidara Gelişinden İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Dünya (1933-1939).....	9
1.2. 1939-1943 Yılları Arasında Dünya.....	17
1.3. 193-1943 Yılları Arasında Türk Dış Politikası.....	30
1.3.1. Türkiye ile Müttefikler Arasındaki Diplomatik İlişkiler.....	32
1.3.2. Türkiye ile Sovyetler Birliği ve Balkan Devletleri Arasındaki İlişkiler.....	44
1.3.3. Türkiye ile “Çelik Pakt” Arasındaki İlişkiler.....	55
1.3.4. Türkiye'nin Bölgesel Güvenliğini Temini ve Revizyonlar.....	69
2. 1943 YILININ İLK YARISINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI: YENİ KONJONKTÜR.....	78
2.1. Askeri ve Siyasi Olarak Uluslararası Durum.....	79
2.2. Müttefiklerin Türkiye Politikaları.....	81
2.2.1. Kazablanka Konferansı (14-24 Ocak 1943).....	81
2.2.2. Washington Konferansı (12-25 Mayıs 1943).....	85
2.3. Türkiye ve Müttefik Devletler Arası İlişkiler.....	87
2.3.1. Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943).....	87
2.3.2. Türk-Sovyet İlişkileri.....	99
2.4. Türkiye ve Almanya Arasındaki İlişkiler.....	101

3. 1943 YILININ İKİNCİ YARISINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI: MAZERETLER ÇATIŞMASI.....	106
3.1. Askeri ve Siyasi Olarak Uluslararası Durum.....	107
3.2. Müttefiklerin Türkiye Politikaları.....	110
3.2.1. Quebec Konferansı (17-24 Ağustos 1943).....	110
3.2.2. Moskova Konferansı (18 Ekim – 11 Kasım 1943).....	111
3.2.3. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943).....	115
3.2.4. Tahran Konferansı (28 Kasım – 1 Aralık 1943).....	117
3.3. Türkiye ile Müttefikler Arasındaki İlişkiler.....	122
3.3.1. Eden-Menemencioğlu Görüşmesi (5-6 Kasım 1943).....	122
3.3.2. II. Kahire Konferansı (4-6 Aralık 1943).....	125
3.4. Türkiye ile Almanya Arasındaki İlişkiler.....	136
SONUÇ.....	138
KAYNAKÇA.....	140
Arşiv Belgeleri ve Yayınlanmış Arşiv Belgeleri.....	140
Kitaplar.....	141
Makaleler.....	144
Tezler.....	145
Sürelî Yayınlar.....	146
EKLER.....	147
ÖZGEÇMİŞ.....	169

ÖNSÖZ

Bu tezin iki ana hedefi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktası olan 1943 senesi içerisinde nasıl bir politika takip ettiğini, müttefiklerin baskılarına nasıl karşı koyduğunu inceleyerek değerlendirmektir. Diğeri ise 1943 yılı içerisindeki örnekler göz önüne serilerek dönem boyunca takip edilen politikanın tarafsızlık olarak tanımlanıp tanımlanamayacağını tartışmaya açmak ve yeni öneriler sunmaktır.

Çalışma, işaret edilen amaçlar dâhilinde Giriş ve Sonuç bölümleri hariç olmak üzere, üç ana bölümde kaleme alındı.

Birinci bölümde 1933 ile 1943 yılları arasındaki on senelik dönemde Avrupa'da meydana gelen kritik gelişmeler ve bu kritik gelişmeler karşısında Türkiye'nin tutumu ele alınmıştır. Bölümün başlangıç tarihinin 1933 olarak belirlenmesinin nedeni, Versailles Anlaşması ile oluşturulmaya çalışılan Avrupa barışının Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi ile birlikte bozulmasıdır. Bu seçimin Avrupa-merkezci bir yaklaşım ve dar bir tarih aralığına sahip olduğunu düşünmek doğal olsa da tezin ana konusunun Türk dış politikası olması, bu politikaların Avrupa'da cereyan eden hadiselerle şekillenmesi ve bu tarih itibariyle büyük değişiklikler göstermesi böyle bir seçimi zorunlu kılmıştır. Ayrıca tezin ana konusunun özellikle 1943 yılındaki gelişmeler olması dolayısıyla, bahsi geçen bölümde ele alınan konuların tarih itibariyle daha gerilere götürülmesinin kompozisyon ve eser bütünlüğü açısından pek sağlıklı bir görüntü arz etmeyeceği düşünülmüştür.

İkinci bölümde “Yeni Konjonktür” başlığı altında Türk dış politikasının 1943 yılı başından, İtalya'nın müttefikler tarafından mağlup edilmesine kadar süren yaklaşık altı yedi aylık süreç incelenmiştir. Bölümü bu şekilde adlandırmamızın nedeni, Almanların 1943 yılı başında Sovyetler Birliği'ne karşı Kafkas cephesinde mağlup olmasının dış politikanın seyrini ciddi biçimde etkilemesidir. Bu bölüm de çeşitli başlıklara ayrılarak hem dönem içerisindeki askeri ve siyasi olarak uluslararası durum, hem müttefiklerin Türkiye hakkında nasıl bir politika ve strateji tespit ettikleri, hem de Türkiye'nin Müttefik ve Mihver cephesinde yer alan ülkelerle

ilişkileri ele alınmıştır. Böylece bu bölümde değişen konjonktürün Türk dış politikasına olan etkileri ortaya konulmuştur.

Tezin üçüncü bölümünde “Mazeretler Çatışması” başlığı altında Türk dış politikasının 1943 yılı sonuna kadarki süreçte nasıl bir seyir izlediği incelenmiştir. Başlık, özellikle İtalya'nın savaş dışı kalmasının ardından, Türkiye'nin savaşa katılması yönünde artan müttefik baskısı karşısında öne sürülen argümanların ve Türkiye'nin bu baskı ve argümanlara verdiği cevapların ortaya çıkardığı diplomatik çatışma ortamını ifade etmeyi amaçlamıştır. İngiltere'nin yanı sıra Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'nin savaşa girmesi fikrini kabul etmesi ve bu fikri sıkı sıkı savunmaya başlaması Türkiye üzerinde baskının iyice artmasına neden olmuştur. Müttefikler bu çabalarının meyvesini alabilmek ve daha etkili bir iletişim kurabilmek için İsmet İnönü'yü Kahire'ye davet etmiş ve burada Türk yetkililer ve müttefikler arasında konu ile ilgili çok önemli görüşmeler gerçekleşmiştir. Bu bölüm de bir öncekine benzer başlıklara ayrılarak kaleme alınmıştır. İtalya'nın söz konusu yılın yaz aylarında savaş dışı kalması nedeniyle Türk-İtalyan ilişkilerine yer verilmemiştir.

Kendisini tanımaktan büyük onur ve mutluluk duyduğum, sadece bir hoca değil bir büyük olarak da her zaman yanımda olan ve bu tezin ortaya çıkmasında emeği geçen danışmanım Prof. Dr. Recep Karacakaya'ya şükranlarımı sunarım.

Çalışmalarım boyunca benden manevi yardımlarını esirgemeyen kıymetli eşim Zeynep'e, bana duydukları güveni her an dile getiren arkadaşlarıma ve aileme teşekkür ederim.

Abdussamed Geçer

Balgat, Ağustos 2017

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

a.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.y. : Aynı yer

Bkz: Bakınız

CAB: Cabinet

FO: Foreign Office

FRUS: Foreign Relations of United States

MFAU: Ministry of Foreign Affairs of the USSR

NA: The National Archives

p. : Page

pp. : Pages

s. : Sayfa

S.S.C.B.: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ss. : Sayfa aralığı

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

USDS: United States Department of State

USSR: Union of Soviet Socialist Republics

Vol.: Volume

ÖZET

Bu tezde, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın kırılma noktası olan 1943 senesi içerisinde karşılaştığı dış politika meseleleri, bu meselelere yaklaşımı, Mihver ve Müttefik devletlerle olan ilişkileri ele alınmıştır. Böylelikle İkinci Dünya Savaşı'nda politik ve askeri hadiselerin en üst seviyeye ulaştığı bir dönemde Türkiye'nin takip ettiği politikayı ortaya koyarak, müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma çabalarının karşısında nasıl bir yöntem ile direndiği anlatılmıştır. Bunun yanı sıra, 1943 senesinde gerçekleşen hadiseler ışığında Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca takip ettiği dış politikanın tarafsız olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceği de tartışmaya açılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Dış Politikası, İkinci Dünya Savaşı, Adana Görüşmeleri, Kahire Konferansı, Tahran Konferansı, İsmet İnönü, Savaş Dışı Müttefiklik*

ABSTRACT

In this thesis, the foreign policy issues that Turkey faced during the break-up point of the Second World War in 1943, the approach to these issues, and the relations with Axis and Allied powers were discussed. Thus, it is told how Turkey responded to the efforts of the Allies to put Turkey into the war, at a time when the influence of political and military events reached the highest level. On the other hand, in the light of events in 1943, it was also discussed whether the foreign policy which Turkey followed during the Second World War was neutral.

Key Words: *Turkish Foreign Policy, The Second World War, Adana Meetings, Cairo Conference, Tehran Conference, Ismet Inonu, Non-Belligerent Alliance*

GİRİŞ

Bu araştırmanın konusu, İkinci Dünya Savaşı'nın hem askeri hem de siyasi olarak dönüm noktası olan 1943 yılı içerisindeki Türk dış politikasıdır. Zira mihver ordularının geri çekilmeye ve bu etkiyle siyasi konjonktürün de değişmeye başladığı böylesi önemli bir dönüm noktasında Türkiye'nin nasıl bir politika takip ettiği, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda müttefiklerin ısrarcı tutumlarına karşı nasıl bir yöntemle karşı koyduğu araştırmaya ve incelenmeye değer görülmüştür. Ayrıca bilindiği üzere söz konusu dönemde Türkiye'nin takip ettiği politika “tarafsızlık” olarak yorumlanmaktadır. Fakat bu noktada, altı senelik bir savaş döneminde takip edilen politikayı sadece “tarafsızlık” olarak nitelendirmenin ne kadar sağlıklı olduğu, hatta ve hatta bu altı senenin tamamı göz önüne alındığında müttefiklerle Türkiye'nin kurduğu ilişki biçiminin “tarafsızlık” tabirine ne kadar uygun olduğu bize göre tartışmaya açılması gereken bir meseleydi. Bilhassa 1943 yılı, “tarafsızlık” tabirinin tartışmaya açılmasını sağlayacak değerli örneklerle sahipti.

Dönemle ilgili bazı önemli çalışmalar olsa da, bunların bahsettiğimiz hususları merkeze almaması ve diğer sebepler bu çalışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Örneğin Selim Deringil'in 1989 yılında doktora çalışması olarak yayınladığı *Turkish Foreign Policy During the Second World War: An Active Neutrality*¹ isimli eser, İkinci Dünya Savaşı dönemini inceleyen en kıymetli ve ilk akla gelen eserlerden biridir. Ancak eser hem kapsamı hem de hedefi bakımından 1943 yılında gerçekleşen hadiselerin etkilerine derinlemesine temas etmemektedir. Ayrıca Türkiye'nin dönem boyunca müttefiklerle daha yakın bir ilişki kurmasına, ittifak anlaşması yapmasına, hatta ve hatta iktidar tarafından Türkiye'nin tarafsız olmadığı belirtilmesine rağmen Deringil'in Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki politikasını “Aktif Tarafsızlık” olarak tanımlaması, bize göre hadiselerin doğru bir şekilde okunmasına olanak bırakmamaktadır.

Diğer yandan Annette Baker Fox'un 1959 yılında yayınlanan *The Power of*

¹ Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During the Second World War: An Active Neutrality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

*Small States, Diplomacy in World War Two*² isimli eseri, İkinci Dünya Savaşı'ndaki görece zayıf devletlerin varlıklarını nasıl bir politika takip ederek koruduklarını inceleyen önemli bir eserdir. Bilhassa bizi ilgilendiren konu, yani Türkiye'nin dış politikasının ele alındığı "Neutral Ally"³ başlıklı kısım, hem başlığı hem de içeriği ile dönemin Türk dış politika anlayışını makul bir çerçevede değerlendirmektedir. Ancak eserin erken bir dönemde kaleme alınması dolayısıyla kullanılan kaynakların çok azı birinci el kaynak niteliğini taşımaktadır.

İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*⁴ isimli üç ciltlik eseri, dönem boyunca Türkiye'nin karşılaştığı gelişme ve sorunları ele almaktadır. Bu çalışma hem metot ve teknik bakımından, hem de içeriği bakımından çok kıymetli bir yere sahip olsa da, kapsamı ve amacı nedeniyle yukarıda zikredilen sorulara cevap verememektedir.

Zehra Önder'in *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*⁵ isimli eserin hem aradığımız sorulara cevap verememesi ve kompozisyon olarak zayıf bir eser olması, Cüneyt Arcayürek tarafından kaleme alınan *İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye*⁶ isimli eserin, kayda değer bir teori geliştirememesi ve aradığımız sorulara cevap verememesi gibi nedenler de bu eserin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.

Bunların yanı sıra söz konusu dönemle ilgili bazı tez çalışmaları da bulunmaktadır.

Bunlardan biri Yüksel Yentürk tarafından *hazırlanan İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti*⁷ isimli yüksek lisans tezidir. Neredeyse altı senelik yoğun bir dönemi 85 sayfada inceleyen bu çalışma, yeni bir teori veya yaklaşıma sahip olamamasının yanı sıra, metodoloji başta olmak üzere birçok açıdan akademik manada eksik bir görünüm arz etmektedir.

² Annette Baker Fox, *The Power of Small States, Diplomacy in World War Two*, Chicago: The University of Chicago Press, 1959.

³ "Tarafsız Müttefik"

⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

⁵ Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010.

⁶ Cüneyt Arcayürek, *İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010.

⁷ Yüksel Yentürk, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2016.

İlker Cender tarafından hazırlanan *The Times Gazetesine Göre İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası*⁸ isimli yüksek lisans tezi, dönemin en önde gelen gazetelerinden birinin Türk dış politikası ile ilgili metinlerinin derlenmesi bakımından önemli bir çalışmadır.

Ahmet Ali Ugan tarafından hazırlanan *İsmet İnönü Dönemi Türkiye'sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)*⁹ isimli tez, birinci el kaynak kullanımını bakımından çok zayıf olmakla birlikte çok farklı iki konu ve çok uzun bir dönemi ele almaya çalışması dolayısıyla akademik anlamda faydalı olamayacak sığ bir görünüm arz etmektedir.

Bunların yanı sıra Emre Cengiz tarafından hazırlanan *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası*¹⁰, Remzi Öner Özkan tarafından hazırlanan *The Soviet Territorial Demands from Turkey: 1939-1946*¹¹, Kahraman Gürbüz tarafından hazırlanan *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1945)*¹²,

Hakan Özden tarafından hazırlanan *Turkish-British Relations in World War II: Strategies and Priorities*¹³ isimli doktora çalışmasını da burada zikretmek gerekir.

Çalışmada Türk Dışişleri Arşivi'nin henüz araştırmacıların hizmetine sunulmamasından dolayı İngiltere Ulusal Arşivi'nde bulunan belgelerin yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan *İkinci Dünya Savaşı Yılları*¹⁴ isimli eser, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan ve dönemin

⁸ İlker Cender, *The Times Gazetesine Göre İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Samsun, 2013.

⁹ Ahmet Ali Ugan, *İsmet İnönü Türkiye'sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Muğla, 2014.

¹⁰ Emre Cengiz, *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sivas, 2012.

¹¹ Remzi Öner Özkan, *The Soviet Territorial Demands from Turkey: 1939-1946*, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2010.

¹² Kahraman Gürbüz, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1945)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Bursa, 2007.

¹³ Hakan Özden, *Turkish-British Relations in World War II: Strategies and Priorities*, Yeditepe University Graduate Institute of Social Sciences, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2013.

¹⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973.

Amerikan dış yazışmalarını içeren *Foreign Relations of the United States*¹⁵ isimli seri, Alman Dışişleri Arşivi'nin Türkiye ile ilgili belgelerinin çevirilerinin yer aldığı *Hitler'in Gizli Dosyalarında Türkiye*¹⁶ isimli çalışma, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan *Stalin's Correspondence with Churchill, Attlee, Roosevelt and Truman*¹⁷ ve *German Policy in Turkey (1941-1943)*¹⁸, *Stalin Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)*¹⁹ isimli eserler temel alınmıştır.

Teze başlamadan evvel, dönem boyunca takip edilen Türk dış politikasının temel hatlarına, bunda ne gibi tarihsel, dönemsal arka planların bulunduğu ve lider kadronun nasıl bir düşünce dâhilinde politika belirlediklerine ve çalışmanın içeriğine, kapsamına, kullanılan yöntem ve kaynaklara değinilecektir.

Türkiye'nin politikalarının belirlenmesinde en önde gelen iki isim Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü, Versailles düzeninin uzun ömürlü olamayacağı kanaatindeydi. Mustafa Kemal'e göre 70 milyonluk dinamik bir nüfusa sahip Almanya mutlaka Versailles'ın bağlayıcılıklarından kurtulmak emelinde olacaktı. İsmet İnönü de daha sonraları bir dünya savaşının meydana geleceğini önceden fark ettiklerini söylemiştir²⁰.

Cumhuriyetin ilk iki cumhurbaşkanı Birinci Dünya Savaşı'nın felaketlerine bizzat tanık olmuşlardı. Bununla birlikte ülkenin içinde bulunduğu durumun ve

¹⁵ United States Department of State, *Foreign Relations of the United States: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, Washington: United States Government Printing Office, 1961; *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers 1943: General*, Vol. I, Washington: United States Government Printing Office, 1963; *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers 1943*, Vol. IV: Near East and Africa, Washington: United States Government Printing Office, 1964; *Foreign Relations of the United States: The Conference at Washington 1941-1942, and Casablanca 1943*, Washington: United States Government Printing Office, 1968; *Foreign Relations of the United States: The Conferences at Washington and Quebec 1943*, Washington: United States Government Printing Office, 1970.

¹⁶ Sezen Kılıç, *Hitler'in Gizli Dosyalarında Türkiye*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul: 2012.

¹⁷ Ministry of Foreign Affairs of the USSR, *Stalin's Correspondence with Churchill, Attlee, Roosevelt and Truman*, New York: E. P. Dutton & Co., INC., 1958.

¹⁸ Ministry of Foreign Affairs of the USSR, *German Policy in Turkey (1941-1943)*, Hawaii: University Press of the Pacific, 2005.

¹⁹ S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)*, İstanbul: Havass Yayınları, 1981.

²⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, ss. 84-85, 88.

ülkenin hem iktisadi hem de askeri kapasitesinin farkında olmaları, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin takip edeceği politik hedef ve yöntemlerin belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu algı ve düşünceler doğrultusunda Türkiye, Lozan'da çözümlenemeyen meselelerin halledilmesiyle birlikte İkinci Dünya Savaşı boyunca esas olarak Lozan'la oluşan statükonun devam ettirilmesini hedeflemiştir²¹. Türkiye'nin çevre ülkelerle kurmaya çalıştığı yakın ilişkiler de bu statükonun devam ettirilmesi amacını taşımaktaydı²². Bununla birlikte ağır bir savaştan çıkmış olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ana hedefinin iktisadi kalkınma olması, barışçıl politikaları zorunlu kılmaktaydı. Bu hedefler ve içinde bulunulan gerçeklikler doğal olarak Türkiye'nin süreç içerisinde anti-revizyonist blokta yer almasına neden oldu. Atatürk'ün de belirttiği üzere Türk dış politikası barışçıldı ve uluslararası herhangi bir meseleyi barışçıl yollarla çözüme kavuşturmak Türkiye'nin menfaatineydi²³.

Türkiye'yi savaşın öncesinde ve sonrasında Batı bloğuna kaydıran en önemli iki etken İtalyan ve Rus tehdidi oldu. Hem İkinci Dünya Savaşı'ndan önce hem de İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Türkiye'nin tehdit algısının odağında hedef ve söylemleri dolayısıyla İtalya yer almaktaydı. Daha sonra bu tehdit algısı kapsamına Sovyetler Birliği de eklendi. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ortaya çıkan Alman-Sovyet ittifakı, İngiltere ile ilişkilerinin stratejik öneminin daha da artmasına sebep oldu. Bu durum, yaklaşık iki asır önce Osmanlı'nın Rus yayılmacılığına karşı İngiltere'den destek almasına benzer bir politika olarak görülebilir²⁴.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikasının en belirleyici ismi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuştur. Bununla birlikte İnönü sıklıkla Dışişleri Bakanlarının ve Bakanlar Kurulu, Parti Meclisi, TBMM gibi siyasal kurumların

²¹ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt I, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 229.

²² Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", *Türkiye Tarihi*, Cilt 4: Çağdaş Türkiye, (Sina Akşin, editör), İstanbul: Cem Yayınevi, 2013, s. 193.

²³ Rıfkı Salim Burçak, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 352.

²⁴ Özden, Hakan, "The Diplomatic Maneuvers of Turkey in World War II", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2013, Sayı 37, s. 95.

fikirlerini de almaktaydı²⁵. Ancak yine de en önemli aktörün İsmet İnönü olması hasebiyle kendisinin dış politikayla ilgili bazı yaklaşımlarına değinmekte fayda vardır.

İnönü'ye göre Almanya ve Sovyetler Birliği arasında oldukça belirgin bir çıkar çatışması bulunmaktaydı. Bu çıkar çatışması iki kamp dâhilinde gerçekleşecekti. Türkiye ise Batılı ülkelerle hareket ederek ittifak oluşturmayı düşünmeliydi²⁶. İsmet İnönü savaştan yıllar sonra, 1967 yılında verdiği bir mülakatta Türkiye'nin dünya savaşından oldukça etkileneceğini ve çepeçevre bu savaşın etkileriyle sarılacağını söylüyordu. Mihver cephesinin savaşı kazanması durumunda ise Türkiye'nin menfaatleri zarar görecekti. Eğer Türkiye savaşa girecek olsaydı, hem stratejik bakımdan hem de siyasal sonuçları açısından Mihver cephesinin karşısında olması gerekiyordu²⁷.

İsmet İnönü iç meselelerle ilgili konularda çok fazla müdahalede bulunmuyor gibi gözükmekle beraber, dış politika konularında sıkı bir takip içerisindeydi. İnönü özellikle, savaş boyunca Dışişleri yetkilileriyle sıklıkla toplantılar düzenleyerek alınacak kararların ana hatlarını belirliyordu. Ayrıca dış yazışmaların çoğu İnönü ile paylaşılmaktaydı. Böylelikle İnönü, dış politika konularında direkt sorumlu olan makamlar kadar tafsilatlı bilgilere sahip olabiliyordu. Dış politikayla ilgili önemli miktarda malumata sahip olan İsmet İnönü ölçülülük ve "bekleme politikası" anlayışıyla verileri değerlendirerek Türk dış politikasına yön veriyordu. İnönü'nün tercih ettiği politikalar daha sonraları çekingenlik, korkaklık ve benzeri kelimelerle itham edilmiştir²⁸.

Dönem boyunca Türk dış politikasında etkili olan bir diğer isim de Numan Menemencioğlu'ydu. Menemencioğlu hukuk eğitimi almıştı ancak kişisel tutkusunun etkisiyle dışişlerine girmiş ve burada yükselerek 1942-1944 yılları arasında Dışişleri

²⁵ Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy 1943-1945*, New Jersey: Princeton University Press, 1973, p. 33. Aynı eserin Türkçe çevirisi için bkz: Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*. Cilt I, II, III., M. Ali Kayabal (çeviren). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 2000.

²⁶ Aydemir, *a.g.e.*, s. 106.

²⁷ Milliyet Gazetesi 16 Ekim 1967 tarihli mülakattan aktaran: Cüneyt Arcayürek, *İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephe Türkiye*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010, ss. 15-16.

²⁸ Weisband, *a.g.e.*, pp. 35-37.

Bakanlığı görevinde bulunmuştur. Menemencioğlu hem İnönü tarafından ciddiyet ve takdirle karşılanıyor hem de diğer bakanların nezdinde “eşitler arası birinci” olarak görülüyordu. Ayrıca Menemencioğlu’nun kabiliyetleri diğer ülkelerdeki meslektaşları tarafından da takdir ediliyordu. Politik olarak Menemencioğlu tıpkı İnönü gibi Türkiye’nin savaş dışında kalma politikasına sıkı sıkıya bağlıydı. Menemencioğlu’na göre Türkiye’nin savaşa girmesi ona bir şey katmayacak, bilakis ülkeyi savaş arenasına çevirecekti²⁹. Ülkelerini büyük bir yıkımla karşı karşıya getiren Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden henüz yirmi bir yıl geçmişken, her alanda kalkınma hamleleri ve reformlar yapan Türkiye’nin sonu kestirilemez maceralarla işi yoktu³⁰.

Geçmişte yaşanan acı deneyimler bir yana, Türkiye’nin içinde bulunduğu iktisadi durum ve askeri yetersizlik İkinci Dünya Savaşı’ndaki tedbirli yaklaşımının başlıca sebepleri idi. Türk ordusu asker sayısı bakımından yeterli olsa da askeri teçhizat bakımından büyük eksiklikler vardı. Özellikle tank gibi zırhlı araçların ve hava savunma silahlarının yetersizliği ordunun en göze çarpan eksiklikleriydi. Aynı zamanda askeri lojistik imkânları da oldukça sınırlıydı. Hava kuvveti açısından bakıldığında Türk ordusu hatırı sayılır miktarda uçağa sahip olsa da savaş pilotları pek de iyi eğitilmiş sayılmazdı. Öyle ki pilot adayları uçak kullanmadan evvel neredeyse beş yıl yerde eğitim görmek durumunda kalıyorlardı. En “hazin” durum ise deniz kuvvetlerinininki idi³¹. Churchill de 2 Ağustos 1944 tarihli nutkunda Türk ordusunun modern bir ordu olmadığı ve Birinci Dünya Savaşı’ndan nasıl çıktysa öyle kaldığını söylüyordu³².

Aktif olarak savaşa girildiğinde askeri yetersizlikler müttefik ülkelerin yardımıyla giderilebilirdi. Ancak ülkenin iktisadi yapısının savaş ekonomisinin yükünü kaldırması zor görünüyordu. Örneğin Türkiye savaş öncesinde tam bir tarım ülkesi olmasına rağmen tarımda verimlilik sağlanamıyordu. Ülke nüfusunun yaklaşık

²⁹ Weisband, *a.g.e.*, pp. 46-52.

³⁰ Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014. s. 3. Aynı eserin İngilizce ilk baskısı için bkz: Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During the Second World War: An Active Neutrality*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

³¹ Deringil, *a.g.e.*, ss. 30-34.

³² Burçak, *a.g.m.*, s. 374.

%70'i çiftçilikle uğraşiyor olsa da 1939 yılında ekilebilir arazilerin sadece %35'i kullanılmaktaydı. Ayrıca buğday ve şeker gibi hayati ürünler büyük oranda ithal ediliyordu³³. Sanayide de durum pek iç açıcı değildi. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi işletmelerinin %90'dan fazlası beş işçiden daha az işçi çalıştırmaktaydı. Sanayi üretiminde kullanılan beygir gücü toplamda yaklaşık 164 bin beygirdi ki o dönemde Almanya'nın toplam beygir gücünün 20 milyona yaklaştığı göz önüne alınırsa Türk sanayisinin durumu daha kolay anlaşılabilir³⁴.

Tüm bu veriler ışığında Cumhurbaşkanı İnönü ve hükümet savaşın en başında savaşa girmeme kararı almışlar³⁵, sadece saldırıya uğradıkları takdirde savaşa gireceklerini ilan etmişlerdi³⁶. İşte bu kadro, 1943 yılında müttefiklerin olanca baskısına rağmen savaşın başında aldıkları kararlarından vazgeçmemeye çalışacaklardı. Türkiye'nin savaş dışı kalma kararının en fazla sınındığı zaman dilimi 1943 yılı oldu.

³³ Çelik Aruoba, "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 82.

³⁴ Yalçın Acar, *Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, Bursa: Vipaş 1999, s. 31.

³⁵ "Bizim kaderimiz, Müttefiklerle beraber olmaktı. Bunun neticesi olarak, Müttefiklerle beraber ve onların safında savaşa girmemiz tabii ve zaruri olacaktı. Ancak bu savaşa girmek için vaziyetimizin özelliğini ve müttefiklerimizin bize karşı vazifelerini hakkıyla ifa etmelerini istemeye mecbur ve bunda haklıydık. Yoksa savaşa girmemiz ve hiçbir şart altında savaşa fiilen girmek daha baştan verilmiş bir karara dayanmaktadır. İşte bu surettir ki, taahhütlerimize sadık kalmakla Müttefiklerin bize karşı vazifelerini ifa etmelerini istemek arasındaki tartışma, bizi savaş dışında bırakmıştır." İsmet İnönü. Bkz: Aydemir, *a.g.e.*, s. 243.

³⁶ Gotthard Jaeschke, *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*, Gülayşe Koçak (çeviren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 31.

1. 1933-1943 YILLARI ARASINDA DÜNYA

1.1. Nazizmin İktidara Gelişinden İkinci Dünya Savaşı'na Kadar Dünya (1933-1939)

Adolf Hitler'in 1933 yılının Ocak ayında Almanya Şansölyesi olmasıyla birlikte, dünya siyaseti yeni bir buhrana doğru yol almaya başladı. I. Dünya Savaşı'nın en büyük kaybedeni olan Almanya Nazi iktidarının önderliğinde, kendisini Versailles Anlaşması'nın sınırlandırılmalarından kurtarmak için büyük bir mücadele içerisine girdi. Her ne kadar "devlet" tüzel kişilik olarak addedilip kendisine soyut bir varlık, bir organizasyon biçimi olarak bakılsa da, devletler hafızaları olan, hedefler belirleyen ve bu hedefler için yöntem geliştiren organizasyonlardır. Aynı zamanda Nasyonal Sosyalist Parti gibi uç fikirlere sahip bir partinin iktidara gelişini, Almanya'da yaşanan ekonomik bunalıma toplumun verdiği sert bir refleks olarak görebiliriz³⁷.

Genel olarak bakıldığında Nazi Almanya'sının dış politika hedefi üç aşamadan oluşmaktaydı. Bunlar sırasıyla Versailles kısıtlamalarından kurtulmak, Almanya dışında yaşayan bütün Almanları tek bir Alman devleti çatısı altında birleştirmek ve bu devletin refahını sağlayacak ve bunu sürekli hale getirecek bir hayat sahası oluşturmaktı³⁸.

Hitler'in iktidara gelmesiyle Almanya'nın öncelikli hedefi, halkı Almanlardan oluşan Avusturya'yı ilhak etmek oldu. Almanya'nın bu yöndeki tutum ve girişimleri sebebiyle 17 Şubat 1934 tarihinde İtalya, İngiltere ve Fransa, Avusturya'nın bağımsızlığını sürdürmesinin gerekliliğine dair bir bildirge yayınladı³⁹. Özellikle bölge üzerindeki çıkarlarını korumakta kararlı olan İtalya, Almanya'nın Balkanlar ve Tuna bölgesinde tehdit unsuru olarak karşısına çıkmasını istemiyordu⁴⁰. Bundan dolayı, İtalya ile Almanya arasındaki ilişkiler gelişene kadar

³⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, Ankara: İmge Kitabevi, 2008, s. 43.

³⁸ Sander, *a.g.e.*, s. 46.

³⁹ Christopher Hibbert, *Il Duce: The Life of Benito Mussolini*, Boston: Little, Brown and Company, 1962, p. 71.

⁴⁰ Sander, *a.g.e.* s. 47.

İtalya, Alman hedeflerinin karşısında yer alarak bu kapsamda oluşturulan cephede İngiltere ve Fransa'nın yanında yer aldı⁴¹. Saydığımız bu üç devlet, 11 Nisan 1935 tarihinde Stresa Anlaşması'nı imzalayıp Almanya'nın yayılmacı tutumu protesto ederek, Locarno Anlaşması'na olan bağlılıklarını yineledi ve Avusturya'nın toprak bütünlüğü garanti altına aldı⁴². Diğer yandan yine İtalya'nın girişimiyle, İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra Almanya'nın da katılımıyla Versailles hükümlerinin geçerliliğinin korunmasına dair bir anlaşma imzalanması gündeme geldi. Mussolini'ye göre Almanya'nın Versailles hükümlerini yok sayarak yeniden silahlanması kaçınılmaz olacaktı. İtalya'nın bu teklifine İngiltere olumlu yaklaşırsa da planlanan anlaşma gerçekleştirilemedi⁴³.

Almanya'nın potansiyel tehlikesi karşısında tedbir alınması gerektiği düşüncesinde olan bir diğer ülke Fransa'ydı. Özellikle tarihi boyunca Almanya ile pek de hoş hatıraları olmayan bu ülke, Almanya'yı egemenliği açısından en büyük tehdit olarak görüyordu. Fransa'ya göre bu tehdidin bertaraf edilmesinin en iyi yolu Almanya karşısında kendisine güçlü bir müttefik bulmaktı. Bu amaç doğrultusunda Fransa'nın müttefik adayı Sovyetler Birliği oldu. 1933 yılının sonlarında başlayan ufak çaplı Fransız-Sovyet görüşmelerinin ardından İngiltere de devreye girerek, karşılıklı garantiler çerçevesine Almanya'nın da dâhil edilmesi fikrini ortaya attı. İngiltere'nin bu fikrini makul bulan Sovyetler Birliği, Temmuz 1934'te İngiltere ve Fransa'ya, Fransa ile imzalayacakları bir garanti anlaşmasına Almanya'nın taraf olmasına karşı çıkmayacaklarını ilettiler. Fakat Almanya, silahlanma konusunda eşit haklar sağlanmadığı müddetçe hiçbir uluslararası güvenlik sistemine girmemekte kararlıydı⁴⁴.

Almanya'nın reddinin ardından Fransa 1935 yılında ittifak konusunu tekrar gündeme getirdi. Bu sefer masada ne İngiltere ne de Almanya bulunacaktı. Fransa ve Sovyetler Birliği tekrar görüşmelere başlayarak 2 Mayıs 1935'te bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre söz konusu iki devlet, herhangi bir Avrupa devleti

⁴¹ Hibbert, *a.g.e.*, p. 72.

⁴² Hibbert, *a.g.e.*, p. 72; Sander, *a.g.e.*, s. 48.

⁴³ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 130.

⁴⁴ Türkkaya Ataöy, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Kim Sorumlu? Kim Yararlandı?*, İstanbul: İleri Yayınları, ss. 67-68.

tarafından saldırı tehdidi altında kalmaları durumunda birbirlerine danışmayı, saldırıya uğrarlarsa da birbirlerine yardım etmeyi taahhüt ediyordu⁴⁵. Fransa, doğuda Almanya'nın bu büyük rakibi ile anlaşarak "şimdilik" kendini güvence altına almış oluyordu. Bu ittifaktan anlaşıldığına göre Fransızlar, Almanların iki cephede birden savaşmayı göze alarak kendilerine saldırmayacaklarına inanıyorlardı.

Bu arada Almanya'nın Avrupa genelinde yarattığı tehdit karşısında dengeleyici bir devlet arama ihtiyacını hisseden Batı blokunun, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirilmesiyle birlikte İngiltere ve Fransa, 1934 yılının Temmuz ayında Sovyetler Birliği'nin Milletler Cemiyeti'ne alınması için zemin oluşturmaya başladı. Tabii bu girişim, Alman tehdidini aynı şekilde hisseden Sovyetler Birliği için de oldukça önemli oldu. Zira Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'ne girerek olası bir Alman saldırısına karşı güvende olabileceğini düşünüyordu. Sovyetler Birliği'nin cemiyete alınması ile ilgili yapılan toplantılar neticesinde, 1934 yılının Eylül ayında İsviçre, Hollanda ve Portekiz'in aleyhte oylarına rağmen Sovyetler Birliği Milletler Cemiyeti'ne alındı ve aynı zamanda bu ülkeye daimi üyelik verildi⁴⁶.

Silahlanma konusunda diğer Avrupa ülkelerinden bir türlü beklediğini alamayan Almanya, 1935 senesi içerisinde Versailles'in bağlayıcılıklarından kurtulmak amacıyla bir dizi reform gerçekleştirdi. Bunlardan en önemlileri, 9 Mart'ta hava kuvvetleri oluşturmaya başladıklarını ilan etmeleri ve 16 Mart'ta zorunlu askerlik yasasını yürürlüğe koymaları oldu⁴⁷. Zorunlu askerlik uygulamasının yürürlüğe konulmasından İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar Almanya'nın asker miktarı yaklaşık 100 tümene kadar ulaştı. Bu sayı, zorunlu askerliğin ilanından önce sadece 7 tümenle sınırlıydı⁴⁸.

Bu iki önemli adımın akabinde Almanya 18 Haziran 1935'te İngiltere ile imzaladıkları anlaşmayla birlikte donanma kurabilme hakkına sahip oldu. Böylece

⁴⁵ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1953, s. 100. Ataöv, *a.g.e.*, s. 72; Sander, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁶ Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, ss. 99-100.

⁴⁷ Winston S. Churchill, *The Gathering Storm*, 8th Printing, New York: Bantam Books, 1961, p. 117. Ataöv hava kuvvetlerinin oluşturulması tarihini 26 Şubat olarak vermektedir. Bkz: Ataöv, *a.g.e.*, s. 71.

⁴⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 120.

Alman donanmasının seviyesi Fransa ile eşit düzeye, İngiltere'nin ise yaklaşık yüzde otuz beşine gelecekti⁴⁹. Zikrettiğimiz bu üç gelişme ile birlikte Versailles düzeni fiili olarak ortadan kalkmış oldu⁵⁰. Yaşanan bu gelişmeler, Türkiye tarafından kaygı ile takip ediliyordu. Nitekim Atatürk, 1 Kasım 1935 tarihinde yaptığı meclis konuşmasında Avrupa barışının bozulmasından duyulan rahatsızlığı dile getirdi⁵¹.

Avrupa'da ortaya çıkan gerilimin tek sorumlusu Almanya değildi. İtalya da tıpkı Almanya gibi nüfuz alanını genişletme hedefindeydi. Özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi, İkinci Dünya Savaşı öncesinde dünya siyasetindeki gerilimi artıran başlıca gelişmelerden biri oldu.

İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesinde iki önemli hedefini gerçekleştirme amacı vardı. Bunlardan birincisi, artan nüfusun yarattığı problemleri ortadan kaldırmak için nüfusunun bir kısmını Habeşistan gibi sömürgelerine aktarmak, diğeri de üretim için ihtiyaç duyduğu hammadde kaynaklarına ulaşmaktı. İtalyan saldırısını tetikleyici bir diğer etken ise, Habeşistan'ın modernleşerek askeri bakımdan güçlenmeye çalışması oldu. Zira güçlenen bir Habeşistan, İtalya'nın sömürgesi olan Eritre ve İtalyan Somalisi üzerinde tehdit oluşturacaktı⁵².

İtalya-Habeşistan anlaşmazlığının Milletler Cemiyeti'nde görüşüldüğü 3 Ekim 1935'te İtalyan orduları Habeşistan'a girdi. İtalya savaş ilanı lüzumu dahi görmemişti⁵³. Bu işgalin ardından konu ile ilgili olarak 7 Ekim tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti, İtalya'nın hukuksuz olarak savaş başlattığını ilan etti. Yine Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya karşı alınması gereken tedbirlerle ilgili olarak 19 Ekim'de İtalya'ya silah satılmaması, söz konusu ülke aleyhine mali tedbirler alınması gibi tavsiye kararları alındı ve daha sonra alınan kararlar onaylanarak yürürlüğe girdi⁵⁴. Ancak bu kararlara tam olarak riayet edilmedi. Öte yandan trajik olan, savaşan devletlere silah satmama kararının İtalya'yı değil, Habeşistan'ı

⁴⁹ Ataöv, *a.g.e.*, s. 70.

⁵⁰ Sander, *a.g.e.*, s. 51.

⁵¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (TBM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında 1919-1938)*, Ankara: Maarif Matbaası, 1945, s. 369.

⁵² Sander, *a.g.e.*, ss. 51-52.

⁵³ Ataöv, *a.g.e.*, s. 55.

⁵⁴ Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, ss. 131-132.

etkilemesiydi⁵⁵.

İtalya ve Almanya'nın benzer hamleleri, bu iki devletin doğal olarak yakınlaşmalarına neden oldu. Fakat yukarıda bahsedildiği üzere bu iki ülkenin bir araya gelmesindeki en büyük engel Avusturya üzerindeki Alman çıkarlarıydı. Bu engelin kalkması adına Almanya, 11 Temmuz 1936'da Avusturya'nın egemenlik haklarına saygı duyduğunu ve içişlerine karışmayacağını taahhüt eden bir bildiri yayınladı. İlişkilerin geliştirilmesi adına ki ülkenin üst düzey yetkililerinin karşılıklı ziyaretlerde bulunmasının ardından, Ekim ayında Berlin'de ittifak anlaşması imzalandı. Mussolini de 1 Kasım 1936 tarihinde Berlin-Roma mihverinin kurulduğunu dünyaya ilan etti⁵⁶.

Almanya'nın Avusturya'yı ilhak (Anschluss) etme hedefini gerçekleştirilmesi amacıyla Hitler, 12 Şubat 1938'de Avusturya Başbakanı Schuschnigg ile görüşerek kendisinden darbe girişiminde başarısız olup tutuklanan Nazilerin serbest bırakılması, İçişleri Bakanlığı'na Avusturya Nazilerinin liderinin getirilmesi, Avusturya ordusunun ve maliyesinin Almanya ile birleştirilmesi gibi tekliflerde bulundu. Schuschnigg Hitler'in taleplerinin çoğunu kabul etse de Avusturya'da başlayan Nazi mitingleriyle beraber artan baskının sonucunda Avusturya Başbakanı 9 Mart'ta plebisit kararı aldı. Ancak Almanya, plebisitten olumsuz bir sonucun çıkacağı düşüncesinden hareketle 11 Mart'ta verdikleri ultimatomla oylamadan vazgeçilmesini, Başbakanlık görevinin bir Nazi olan Seyys Inquart'ı bırakılmasını istedi. Avusturya tüm bu isteklere boyun eğmesine rağmen sınırda bekleyen Alman orduları 12 Mart 1938'de Avusturya'ya girdi⁵⁷. Alman orduları hiçbir direnişle karşılaşmayınca 14 Mart 1938'de Avusturya'nın ilhakı tamamlanmış oldu⁵⁸. Bu ilhakla birlikte Almanya gelişmiş bir metal sanayisini, petrol alanlarını ve en önemlisi 200 milyon Dolarlık bir döviz rezervini ele geçirmiş oluyordu⁵⁹.

Almanya'nın II. Dünya Savaşı öncesinde toprak elde etmek istediği

⁵⁵ Sander, *a.g.e.*, ss. 52-53. İngiltere bu işgali 22 Şubat 1938'de Roma'da yapılan görüşmelerin ardından resmen tanıyacaktı. Bkz: Ataöv, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁶ Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, ss. 138-139.

⁵⁷ Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, ss. 147-149; Sander, *a.g.e.*, s. 57.

⁵⁸ Ataöv, *a.g.e.*, s. 79-80.

⁵⁹ Tekeli ve İlkin, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 123.

ülkelerden bir diğeri Çekoslovakya'ydı. Bu hedef doğrultusunda 24 Haziran 1937 tarihinde Alman General Von Blomberg, Çekoslovakya'nın Almanya tarafından işgali için "Yeşil Durum" kod adlı bir plan hazırladı. Hitler bu planın muhakkak 1938 yılı içerisinde gerçekleşmesini istiyordu⁶⁰. Diğer yandan bu harekâtın yapılması için bir bahaneye ihtiyaç vardı ve Almanlar bu bahanenin bulunmasında zorluk çekmedi. Çekoslovakya'da Südet bölgesinde yaklaşık üç milyon Alman yaşamaktaydı. 1933 yılında Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte bu ülkede Almanya'nın güdümünde olan ve Almanya'dan maddi destek de alan Südet Alman Partisi kurulmuştu. 1938 yılına gelindiğinde bu parti, Almanya'nın ihtiyacı olan bahanenin bulunmasında oldukça yardımcı olacaktı⁶¹.

Hitler Çekoslovakya'daki Alman azınlığı işgale bahane için kullanmaya hazırlanırken, Batılı ülkelerden bu hedefe ulaşmasını kolaylaştıracak haberler geliyordu. İngiltere Başbakanı Chamberlain, 1 Haziran'da *Times*'a verdiği mülakatta azınlıkların geleceği ile ilgili plebisit yapılabileceğini beyan ettikten sonra 8 Haziran'da Alman Büyükelçisine, Almanya tarafından zora başvurulmaması şartıyla Südet bölgesinin Çekoslovakya'dan ayrıldığını görmek arzusunda olduğunu söyledi. Geleneksel noktada ne İngiltere, ne Fransa ne de Sovyetler Birliği Hitler'in arzusuna muhalif bir tutum içerisinde görünmüyordu⁶². Almanlar da Çekoslovakya'nın gözden çıkarıldığı düşüncesindeydi⁶³.

Südet Alman Partisi, Çek hükümetiyle 5 Eylül'de başlayan görüşmeleri 7 Eylül'de Çek polisinin aşırı davranışlarını gerekçe göstererek terk etti. Hâlbuki Çekler, parti başkanı Henlein'in bütün isteklerini kabul etmişlerdi⁶⁴. Görüşmelerin kesilmesiyle birlikte Hitler 12 Eylül'de yaptığı konuşmada, Çekoslovakya'ya ağır eleştirilerde bulundu. Hitler'e göre Çekoslovakya'da üç buçuk milyon Alman baskı

⁶⁰ William L. Shirer, *Nazi İmparatorluğu: Doğuşu, Yükselişi, Çöküşü*, Cilt II, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2002, s. 457.

⁶¹ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, Cilt II, ss. 458-460.

⁶² Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, Cilt II, ss. 480-481.

⁶³ Hans Adolf Jacobsen, *Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*. İbrahim Ulus (çeviren), Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1989, s. 146.

⁶⁴ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, Cilt II, s. 489.

altındaydı ve eğer bu baskı sona ermezse hürriyetlerini kendi eliyle verecekti⁶⁵.

Ortaya çıkan durum dolayısıyla Chamberlain ani bir kararla Almanya'ya giderek 15 Eylül'de Hitler'le görüştü. İngilizlerin "yatıştırıcı" tavrı burada devam etti ve Hitler, duymak istediklerini nihayet Chamberlain'in ağzından duyabildi: "Südet bölgesinin ayrılmasını prensip olarak şahsen kabul edebileceğimi söyleyebilirim". Diğer yandan Fransa bir saldırıya uğraması halinde Çekoslovakya'ya destek vereceğini taahhüt etmiş olsa da, Fransız kabinesi bu taahhüdün yerine getirilip getirilmemesi konusunda kararsızdı⁶⁶.

Hitler, Chamberlain ile 22 Eylül'de yaptığı ikinci görüşmede İngiliz, Fransız ve Çek hükümetlerinin Südetland'ı Almanya'ya vermek konusunda anlaşip anlaşmadıklarını sordu. Chamberlain bu soruya, bölgenin Almanya'ya teslim edilmesi konusunda anlaştıkları cevabını verse de, Hitler'in bir sonraki yanıtı Chamberlain'i şaşkınlığa uğratmıştı. Hitler Chamberlain'e, son birkaç gün içerisinde yaşanan gelişmeler neticesinde bu planın ve kararın bir yararı kalmadığını söyledi⁶⁷.

26 Eylül 1938'de Hitler, Südet bölgesinin Almanya'ya terk edilmemesi durumunda Çekoslovakya'ya saldıracaklarını ilan etti. Batılı ülkeler bir çatışmanın çıkmaması için son şansları denemekteydi. Bu vesileyle İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve Çekoslovakya hükümet başkanları 29 Eylül'de Berlin'de bir araya geldi. Açıkçası bu toplantının amacı, Almanya'nın isteklerine boyun eğmesi konusunda Çekoslovakya'yı ikna etmektir. Nitekim toplantının sonunda Çekoslovakya bölgeyi Almanlara terk etmeyi kabul etti⁶⁸. Chamberlain Londra'ya döndüğünde barışı temin eden bir muzaffer edasındaydı⁶⁹. Fakat Almanya, Südet bölgesini almakla kalmayarak 1939 yılının Mart ayında ordularını Prag'a doğru gönderdi. Prag'ın bombalanarak yerle bir edileceği tehdidi karşısında çaresiz kalan Çekoslovakya hükümeti Almanlara teslim oldu. İngiltere ve Fransa da gelen durumun Slovakya'nın bağımsızlık talebi yüzünden olduğunu söyleyerek Çekoslovakya'ya

⁶⁵ Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, s. 156.

⁶⁶ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, Cilt II, ss. 490-493.

⁶⁷ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, Cilt II, s. 501.

⁶⁸ Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1945)*, ss. 158-159

⁶⁹ Ataöv, *a.g.e.*, ss. 83-84.

verdikleri koruma sözünü yerine getirmedi⁷⁰.

Yayılmacı politikaları durmak bilmeyen Almanya, 21 Mart 1939'da Danzig bölgesinin kendilerine verilmesi talebinde bulundu. Ayrıca 23 Mart'ta Romanya ile, Romanya'yı oldukça zor durumda bırakacak bir anlaşma imzaladı. Almanya'nın bu faaliyetleri devam ederken İtalya da 7 Nisan'da Arnavutluk'a girdi⁷¹.

Bu bölümü bitirmeden önce, her iki dünya savaşının kaderinin belirleyicisi olan ABD'nin savaş öncesi dönemdeki dış politikasına kısaca değinmekte fayda vardır. ABD Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi iç politikasına dönük bir anlayış içerisindeydi. Bu politik yönetime izolasyonizm adı veriliyordu. Amerikan kamuoyu genel itibarıyla ABD'nin kendisini ilgilendirmeyen meselelere dâhil olmasıyla zarar görmek veya kendisini ilgilendirmeyen bir savaşa girmek istemiyordu. Kamuoyunun bu yaklaşımı, Demokrat Parti'nin adayı olan Roosevelt'i 1932 yılının Kasım ayında iktidara getirdi. 1936 yılında çıkarılan Tarafsızlık Yasası ile birlikte Amerikan Kongresi, Başkan'a savaşan taraflara silah ambargosu koyma hakkı verdi⁷². Bu yasa, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmadan önceki dış politikasının sembol yasası oldu.

⁷⁰ Sander, *a.g.e.* ss. 60-61.

⁷¹ Ataöv, *a.g.e.*, ss. 86-88.

⁷² Sander, *a.g.e.*, s. 68.

1.2. 1939-1943 Yılları Arasında Dünyadaki Gelişmeler

1934 yılında, Hitler'in iktidara gelmesinden bir yıl sonra Almanya Polonya ile on yıl süreli bir saldırmazlık paktı imzalamıştı. Dolayısıyla 1939 yılına gelindiğinde paktın geçerliliğinin bitimine beş sene daha vardı. Fakat 1939 yılında Almanya, Polonya topraklarında bulunan Danzig bölgesinin statüsünün değiştirilmesi yönünde talepte bulundu ve 28 Nisan'da Polonya ile olan saldırmazlık anlaşmasını tek taraflı olarak feshetti⁷³. İngiltere ve Fransa o zamana kadar Almanya'nın yayılmacı tutumuna karşı sakin bir politika takip etmişti. Fakat bu son tehditkâr talep karşısında İngiltere ve Fransa, Polonya aleyhinde bir girişimde bulunması halinde Almanya'ya savaş ilan etmek durumunda kalacakları uyarısında bulundu⁷⁴. 22 Mayıs'ta da Alman ile İtalya arasında Çelik Pakt imzalandı ve bu iki revizyonist ülke ortak emeller konusunda birlikte hareket edeceklerini ilan etmiş oldu.

Bunun gibi tehlikeli birçok gelişme yaşanırken, özellikle İngiltere başta olmak üzere Batılı devletler fiili bir çatışmanın doğmaması için çaba sarf ediyorlardı. Fakat diğer yandan bu batılı devletler, savaş başlatsa dahi Almanya'nın nihai hedefinin Sovyetler Birliği olduğunu düşündüklerinden, Çekoslovakya örneğinde olduğu gibi Polonya'nın işgaline de göz yumacak gibi bir hava oluşmuştu. Hatta 18-21 Temmuz tarihlerinde Almanlarla görüşen İngiliz temsilciler İngiltere'ye dokunulmadığı takdirde Alman yayılmacılığına göz yumabileceklerini ve hatta Almanya'ya 1 milyar Poundluk bir kredi açabileceklerini dahi söylemişlerdi. Bunun yanı sıra tavizler konusunda daha da ileri giden İngiliz temsilci Wilson, İngiliz-Alman paktının imzalanması durumunda İngiltere'nin Polonya ve Türkiye'ye verdiği taahhütlerin de ortadan kaldırılabilceğini söyledi⁷⁵.

Diğer yandan 11 Ağustos'ta Moskova'da, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği temsilcileri arasında önemli bir toplantı gerçekleştirilse de bu toplantıdan herhangi bir sonuç alınmadı. Bu toplantı ile eş zamanlı olarak İngilizler Almanya'ya

⁷³ Ataöv, *a.g.e.*, s. 88.

⁷⁴ Geoffrey Bruun, *The World in the Twentieth Century*, Boston: D. C. Heath and Company, 1948, p. 463.

⁷⁵ Ataöv, *a.g.e.*, ss. 89-92.

14 Ağustos'ta bir anlaşma metni sundu. Bu metne göre İngiltere Doğu Avrupa'yı Almanya'nın genişleme sahası olarak tanıyacak, Doğu Avrupa ülkelerine verdiği garantilerden vaz geçecek ve Almanya'ya Afrika'daki eski Alman sömürgelerini iade edecekti⁷⁶.

İngiltere'nin tutumu bir yana, Almanların akıllarındaki en önemli soru Rusya'nın Polonya'nın işgali halinde nasıl bir tutum sergileyeceğiydi⁷⁷. Bu sorunun cevap bulması için Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop 22 Ağustos'ta Moskova'ya hareket etti ve yapılan görüşmelerin ardından taraflar karşılıklı saldırmazlık paktının imzalanması konusunda anlaşmaya varıldı. Bu pakta göre, her iki devlet, ne münferiden ne de başka bir ülke veya ülkelerle birlikte hareket etmeyerek birbirlerine karşı her türlü cebir ve tecavüzdten kaçınacaktı. Üçüncü bir devlet sözleşmeyi imzalayan devletlerden birine bir saldırıda bulunursa, diğer devlet bu saldırgan devlete hiçbir şekilde yardım etmeyecekti. Ayrıca imzacı iki devlet bir diğerinin aleyhine oluşturulmuş bir gruba dâhil olmayacaktı. Anlaşmanın gizli maddelerinde ise Doğu ve Kuzey Avrupa iki devlet tarafından nüfuz bölgelerine ayrılmıştı⁷⁸. Sovyetler bu paktın, kendilerine yönelik bir Alman saldırganlığını dizginleyeceğini ve dolayısıyla Almanların Batılı devletlerle karşı karşıya geleceğini düşünüyorlardı. Böylece Almanlar Batılı ülkelere saldırırsa zayıf düşecek ve Sovyetler Birliği için zayıf bir düşman haline gelecekti⁷⁹.

Almanya, Polonya'nın işgali konusunda Sovyet problemini çözmüş bulunuyordu. Geriye savaşı başlatmak kalmıştı. 31 Ağustos 1939'da bir grup Alman askeri, Polonyalı kılığında sınır kenti olan Gleiwitz'te bir radyo istasyonuna girerek Almanya'ya savaş açma zamanının geldiğine dair bir konuşma yaptı. Alman ordusu bu radyo konuşmasını bahane ederek 1 Eylül 1939 günü sabahın erken saatlerinde Polonya sınırını geçti⁸⁰. Saldırının akabinde İngiltere ve Fransa, yirmi dört saat içerisinde geri çekilmemesi durumunda Almanya'ya savaş ilan edeceklerini duyurdu.

⁷⁶ Ataöv, *a.g.e.*, s. 94.

⁷⁷ Shirer, *a.g.e.*, pp. 682-686.

⁷⁸ Burçak, *a.g.e.*, ss. 51-52.

⁷⁹ Liddell Hart, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Kerim Bağrıaçık (çeviren), Cilt 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 22-23.

⁸⁰ *a.g.e.*, s. 36.

Almanya'nın bu tehdidi dikkate almadı ve bunun üzerine 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan etti.

Alman ordularının Polonya'ya girmesinden yaklaşık iki hafta sonra Sovyet orduları 17 Eylül'de Polonya'nın doğusunu işgale başladı. Polonya'nın iki cephede birden savaşması mümkün değildi⁸¹. Sovyetlere göre artık Polonya diye bir ülke yoktu⁸². Polonyalı askerler Varşova'da 5 Ekim tarihine kadar direnseler de ülke Nazi ve Sovyet işgalinden kurtulamadı. 6 Ekim'de Hitler'in yaptığı barış teklifi ise geri çevrildi⁸³. Polonya'nın bu ağır mağlubiyetinin perde arkasında İngilizlerin yanlış öngörülerini ile geliştirdikleri stratejilerin de etkisi vardı. Örneğin Dışişleri Bakanı Lord Halifax'a göre Polonya'nın askeri gücü Sovyetlerden fazlaydı ve dolayısıyla Polonya iyi bir müttefik addediliyordu⁸⁴. Polonya'nın oldukça kısa bir süre içerisinde ortadan kaldırılması, Halifax'ın öngörülerinin ne kadar yanlış olduğunu trajik bir şekilde ispatlamıştı.

Polonya iki devasa ülkenin orduları tarafından deyim yerindeyse yok edilirken, Almanya ve Sovyetler Birliği Polonya'nın taksimi konusunda anlaşmaya vardı. 29 Eylül'de varılan mutabakata göre Almanya Polonya'nın batısındaki yaklaşık 190.000 kilometrekarelik alanı ve 22 milyonluk bir nüfusu, Sovyetler Birliği ise yaklaşık 200.000 kilometrekarelik alanı ve 13 milyonluk bir nüfusu kontrol altında tutacaktı⁸⁵. Bu arada Polonya, Almanlar ve Sovyetler tarafından tarumar edilirken, İngiltere ve Fransa aylar boyunca Almanya'ya herhangi bir saldırıda bulunmadı⁸⁶.

Avrupa nizamının ortadan kalkması Sovyetler Birliği için de bazı fırsatlar doğurdu. Bu fırsatların ilk ayağı Polonya'nın işgaliydi ancak Sovyetler Birliği Polonya ile yetinmedi. Sovyetler Birliği, Baltık kanadını olası bir Alman saldırısına

⁸¹ Bruun, *a.g.e.*, p. 464; Hart, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 39. Polonya'nın Sovyetler Birliği tarafından saldırıya uğradığı gün, Sovyetlerin Polonyalı Büyükelçi'ye Rusya'nın Polonya savaşında tarafsız kalacağını söylemesi oldukça trajiktir. Bkz: Shirer, *a.g.e.* s. 797.

⁸² Gotthard Jaeschke, *a.g.e.*, s. 17.

⁸³ Hart, *a.g.e.*, Cilt 1, ss. 39, 43.

⁸⁴ *a.g.e.*, Cilt 1, s. 25.

⁸⁵ Bruun, *a.g.e.*, p. 464.

⁸⁶ Ataöv, *a.g.e.*, s. 98.

karşı korumak istiyordu. Bu amaç doğrultusunda 10 Ekim 1939'a kadar Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya ile görüşmeler gerçekleştirdi. Sovyetler Birliği bu ilk üç devletin topraklarında kendi askerlerini bulundurabilme imtiyazını elde etti. Fakat Finlandiya ile yapılan görüşmelerde, Finlandiya lehine önemli sınır değişiklikleri tekliflerinde bulunmuş olsa da görüşmelerden sonuç alınamadı. Böylece 30 Kasım 1939'da Sovyet orduları Finlandiya'yı işgale başladı. Beklenilenin aksine, Finlandiya Sovyetlere karşı büyük bir direnç göstererek dünyanın dikkatini çekti. Dünya kamuoyunda bu görece zayıf ülkenin Sovyetler Birliği karşısındaki direnci büyük sempati uyandırmıştı. Fakat savaşın başlamasından yaklaşık üç ay sonra, 6 Mart 1940 tarihinde Fin hükümeti barış görüşmeleri için bir heyet görevlendirdi⁸⁷.

Fin ve Sovyet temsilcilerinin görüşmeleri neticesinde 40.000 kilometrekarelik bir alan Sovyetler Birliği denetimine geçti. Bu savaşın en dikkat çekici sonucu, Finlandiya ordusu karşısında zorluklar yaşayan ve bekleneni veremeyen Sovyet ordusunun askeri kapasitesinin yeniden sorgulanması oldu⁸⁸. Hatta Churchill 20 Ocak 1940 tarihli radyo konuşmasında Kızıl Ordu'nun yetersizliğini dünyaya ilan ederek Sovyet ordusunu küçük düşürdü⁸⁹. Tabi bu savaşla Sovyetler Birliği saldırgan ülke ilan edilerek Milletler Cemiyeti'nden çıkarıldı⁹⁰.

İkinci Dünya Savaşı boyunca kullanılan askeri araçların ve malzemelerin üretimi için hammadde ihtiyacı üst seviyelere çıkmıştı. Bu ihtiyacı en fazla hisseden ülkelerden biri şüphesiz Almanya'ydı. Almanlar ihtiyacı olan hammaddeleri tarafsız ülkelerden temin etme yoluna başvursa da bu onlar için yeterli değildi. Malzemelerin deniz yoluyla taşınması dolayısıyla müttefikler nazarında bu malların düşmana ulaşmaması kritik bir hale gelmişti. Buna bağlı olarak İngiltere, 16 Şubat 1940'ta Norveç sahillerindeki Alman gemilerini ablukaya aldı ve İngiltere ve Fransa 6 Nisan 1940'ta Norveç sularını mayınladığını duyurdu. Bu durum karşısında Almanlar için en makul çözüm Norveç'in işgal edilmesiydi ve Almanlar 9 Nisan'da Norveç sahillerini bombalayarak, Norveç'in stratejik noktalarına paraşüt birliklerini indirip işgali başlattı. İngiltere ve Fransa Norveç'in savunulması için destek birliklerini

⁸⁷ Hart, *a.g.e.*, Cilt 1, ss. 51-54.

⁸⁸ Bruun, *a.g.e.*, p. 466.

⁸⁹ Hart, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 53.

⁹⁰ Ataöv, *a.g.e.*, s. 98.

gönderseler de 20 Nisan 1940'ta Norveç'in direnci kırıldı. Norveç ordusunun mağlubiyetini takiben Norveç Kralı ve hükümeti İngiltere'ye sığındı ve Almanlar Norveç'te bir Nazi rejimi kurdu⁹¹.

İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında yaşanan en önemli ve en belirleyici gelişmelerinden biri de Almanya'nın Fransa'yı işgali oldu. Bu işgalin genel planları dâhilinde Almanya 10 Mayıs 1940'ta tarafsız ülkeler Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a saldırarak kısa süre içerisinde bu ülkeleri ele geçirdi. Almanların hızlı ilerleyişi ve Kuzeydeki Boulogne ve Calais gibi şehirlerin Almanların eline geçmesiyle birlikte İngiliz ve Fransız birlikleri kıyıya sıkıştırıldı. Bu birliklerin tek kurtuluş yolu Dunkirk limanıydı ve İngilizler bu limanı kullanarak yaklaşık 335 bin askeri 26 Mayıs-3 Haziran tarihleri arasında İngiltere'ye götürmeyi başardı⁹². Bu miktarda bir kuvvetin kurtarılması savaşın ilerleyen yıllarında insan kaynağı bakımından müttefiklerin elinin güçlenmesini sağladığı söylenebilir.

Almanlar için kuzeydeki tehlikenin ortadan kalkmasını takiben sıra Fransa'ya gelmişti. 1940 Haziran'ının ilk haftasında Alman orduları Fransa'nın doğusundan Fransa topraklarına girerek ilerlediler. Almanlar o kadar hızlı ilerliyordu ki sadece beş gün içerisinde başkent Paris'e dayandılar. 14 Haziran'da Almanlar Paris'e girdi ve Fransız hükümeti Bordeaux'ya kaçmak zorunda kaldı⁹³. 22 Haziran'da ise Hitler Fransız delegeleriyle ateşkes anlaşması imzaladı. Ateşkesin imzalandığı yer, Fransızların Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanlara ateşkes anlaşmasını imzalattıkları tren vagonuydu. Ateşkes 25 Haziran tarihinde yürürlüğe girdi⁹⁴.

Almanya'nın müttefiki İtalya'nın savaşa girmesi biraz zaman aldı. İtalya'nın savaşa geç girmesinde ordusunun yetersiz kapasitesinin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte İtalyan lider Mussolini'nin Almanlarla birlikte savaşa girmek konusunda hiçbir şüpheye sahip değildi. Çünkü Mussolini'ye göre çatışma ortamını çözecek en ufak bir umut dahi yoktu. Ya savaşılacak ya da boğularak yok

⁹¹ Bruun, *a.g.e.*, pp. 467-469.

⁹² *a.g.e.*, pp. 469-473.

⁹³ *a.g.e.*, p. 473.

⁹⁴ Hart, *a.g.e.*, Cilt 1, s. 93.

olunacaktı⁹⁵.

Mussolini'nin bu düşüncesi, İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı'na girme kararı almasında önemli bir etkendi. Fakat açıkçası İtalyan ordusu böyle bir savaşı kaldırabilecek kapasitede değildi. Yirmi İtalyan tümeni eğitim ve askeri donanım bakımından yüzde yetmiş seviyelerindeydi. Bir diğer yirmi tûmende ise bu seviye yüzde elliydi. İtalyanların tankları yoktu ve savaş uçakları atıl durumdaydı. İtalyan ordusunun bu hazırlıksız durumuna karşın savaşa girme kararı alacak olması çılgınlık olarak görülüyordu. Bu olumsuz tabloya rağmen Mussolini kararlıydı. Ona göre savaş dışı kalmak veya müttefiklerin yanında savaşmak imkânsızdı⁹⁶.

22 Mayıs 1939'da imzalanan "Çelik Pakt", savaş anında İtalya ile Almanya'nın birbirlerine yardım etmelerini şart koşuyordu. Ancak İtalya'nın dünya savaşı öncesinde Etiyopya ve Arnavutluk gibi ülkeleri işgal etmesi kaynak bulma sıkıntısına yol açmıştı⁹⁷. Dolayısıyla İtalya'nın müttefikinin yanında savaşa girmesi erteleniyordu. Nihayetinde 10 Haziran 1940'ta Mussolini Palazzo Venezia'nın balkonundan İtalya'nın savaşa katıldığını ilan etti. Ardından 18 Haziran'da Fransa'ya saldırı başlatılması yönünde emir verdi. Askeri bakımdan bu harekâtın taktiksel planda olumsuz tarafları ortaya konulsa da Mussolini bu harekâtı askeri olarak değil, politik olarak görüyordu⁹⁸.

Almanya'nın Kıta Avrupası'nda kendisine rakip olabilecek tek güç olan Fransa'yı ortadan kaldırmasından sonraki hedefi İngiltere'ydı. İngiltere coğrafi konumu ve askeri gücü bakımından Fransa kadar kolay bir hedef olmayacaktı ancak Almanya, üst üste aldığı görkemli zaferlerle birlikte arkasına güçlü bir rüzgâr almışken bu hedef doğrultusunda hareket etmekten vazgeçmeyecekti.

18 Haziran 1940 tarihinde Almanya İngiltere'ye hava saldırısı başlattı. Hava bombardımanlarının stratejik hedefleri öncelikli olarak fabrikalar ve hava üsleriydi. Aynı yılın Ekim ayı sonuna kadar şiddetli bir şekilde süren bu bombardıman ve hava

⁹⁵ Pietro Badoglio, *Italy In The Second World War: Memories and Documents*, Muriel Currey (translated by), London: Oxford University Press, 1948, p. 1.

⁹⁶ *a.g.e.*, pp. 14-15.

⁹⁷ Bruun, *a.g.e.*, p. 463.

⁹⁸ Badoglio, *a.g.e.*, pp. 20-22.

savaşı Almanya için istenilen sonucu veremedi. Ayrıca bu saldırılardan zararlı çıkan taraf da Almanya oldu. Bunun yanı sıra Alman saldırıları neticesinde 31 Aralık 1940 tarihi itibarıyla yaklaşık 20.000 İngiliz vatandaşı yaşamını yitirmişti⁹⁹.

Almanya'nın savaşın başlamasıyla birlikte ilerleme kaydettiği bölgelerden biri de Balkanlardı. Haziran 1940'tan Haziran 1941'e kadar geçen süre içerisinde, Romanya işgaliyle hayati öneme sahip petrol sahaları Ekim 1940'ta Almanların denetimine geçti. 1941 yılının Mart ayında Bulgaristan Mihver devletlere katıldı. Macaristan hâlihazırda Almanya güdümündeydi. Fakat bunların haricinde Mihver devletleriyle savaşmayı göze alan devletler de vardı. Bunlardan biri olan Yunanistan, İtalya'nın 28 Ekim 1940'taki ultimatomeni reddetti. Ayrıca Arnavutluk üzerinden gelen İtalyan saldırılarını da bertaraf ederek Mart 1941 tarihi itibarıyla Arnavutluk'un dörtte birini ele geçirdi. Diğer yandan hem nüfus hem de toprak bakımından Balkanlardaki en büyük ülke olan Yugoslavya ise Almanya'nın 25 Mart 1941 tarihindeki ittifak önerisini reddetti. Yugoslavya ve Yunanistan'ın politik seçimi sonucunda Almanya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan bu iki ülke topraklarını işgal etti. İşgali takip eden bir hafta içerisinde Belgrad düştü ve yirmi iki gün süren direnişin ardından Yugoslav hükümeti iktidarı 17 Nisan 1941 tarihinde Mihver güçlere devretmek durumunda kaldı. Yugoslavya'nın bu yenilgisi Yunanistan'ın da direnişinin kırılmasına neden oldu. 20 Mayıs itibarıyla bütün Yunanistan Mihver denetimine geçmişti. Yunanistan'ın düşmesi, Akdeniz'deki Alman kontrolünün artması ve dolayısıyla İngiltere'nin Hindistan yolunun denetiminin tehlikeye girmesi anlamına geliyordu¹⁰⁰.

Her ne kadar Almanlar kara savaşlarında üstün başarılar elde etmiş olsalar da denizdeki en büyük güç hala İngilizlerdi. 1941 baharıyla birlikte Doğu Afrika'daki İngiliz operasyonları karşısında İtalyan mukavemeti çökmek üzereydi. Ayrıca yine İngilizler Libya'dan Mısır'a doğru ilerlemekte olan İtalyan ordularını da geri püskürtmeyi başarmıştı. Ancak Almanların Yunanistan'daki başarısının ardından

⁹⁹ Bruun, *a.g.e.*, p. 478.

¹⁰⁰ *a.g.e.*, pp. 486-487.

Alman birliklerinin Libya'ya kaydırılması neticesinde İngilizlerin başarıları durdu. 3 Nisan 1941 tarihi ile birlikte Alman hücumları başladı¹⁰¹.

Fransa'nın mağlup edilmesiyle birlikte Almanya'nın karşısında sadece İngiltere ve Sovyetler Birliği güçlü devlet olarak kalmıştı. Almanya'nın elde ettiği başarıları tahkim edebilmesi için bu iki devletten birini mağlup etmesi gerekiyordu. Hitler de tıpkı Napolyon'un yaptığı gibi kara gücüne daha fazla güvenerek Sovyetler Birliği'ni ilk hedef olarak belirledi¹⁰².

Savaş devam ederken Alman-Sovyet ilişkilerinde bazı yeni gelişmeler meydana geldi. Savaşın gidişatı ve geleceğini görüşmek için 12 Kasım 1940'ta¹⁰³ Molotov Berlin'e gelerek öğleden önce Ribbentrop ve öğleden sonra Hitler ile bir araya geldi. Almanlar İngiltere'nin yenildiği ve artık dünyanın dört müttefik ülkenin çıkar sahalarına bölünmesi gerektiği düşüncesindeydi. Zira İngiltere'nin mağlup edilmesiyle birlikte geriye muazzam bir miras kalacaktı. Fakat Sovyetler bu gibi kendilerine "uzak" meseleleri görüşmek istemiyordu ve güncel konularla ilgili bazı soruları vardı. Örneğin Avrupa ve Asya'daki yeni düzen ne anlama geliyordu? Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan, Romanya ve Türkiye ile ilgili çıkarları nasıl bir zeminde ele alınacaktı? İki tarafın meseleleri birbirinden uzak ele almasından dolayı görüşmelerin kesildiği bir gece, Ribbentrop Sovyetler Birliği'ni Üçlü Pakt'a davet etti. Ribbentrop'un teklif ettiği taslak, Balkanlara, Baltık bölgesine ve Akdeniz'e yönelik tarihi Rus emellerinin Alman-İtalyan emelleri ile çakıştığını gösteriyordu. Molotov'un dönüşünden sonra Stalin 26 Kasım'da Üçlü Pakt'a katılmaları için bazı şartlar öne sürdü. Bu şartlara göre Alman askerleri Finlandiya'dan çekilecek, Bulgaristan ile Sovyetler Birliği arasında yardımlaşma anlaşması imzalanacak, Boğazlarda Sovyetler Birliği üs kuracak, Güney Kafkasya Sovyet nüfuz bölgesi olarak kabul edilecekti. Stalin'in mesajı, Alman-Sovyet çıkarlarının çakıştığının bariz bir göstergesi oldu ve Hitler 18 Aralık 1940'ta Rus seferinin yapılması için emir verdi¹⁰⁴.

¹⁰¹ *a.g.e.*, p. 488.

¹⁰² Sander, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁰³ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, Cilt III, s. 1012. Sander bu görüşmenin tarihini 17 Ekim 1940 olarak vermektedir: Sander, *a.g.e.*, s. 140.

¹⁰⁴ Shirer, *Nazi İmparatorluğu*, Cilt III, ss. 1012-1025.

Almanların söz konusu sefer için Doğu’da yaptığı yığınağa karşılık Sovyetler de hazırlık içerisindeydi. Bu çerçevede savaşın başından 1941 yılına kadarki süreçte kurdukları 125 yeni tümeni sınıra kaydırmışlardı. Ayrıca Alman uçakları Nisan ve Mayıs aylarında 180 kez sınır ihlali yapmış, Sovyetlerin konuyla ilgili verdikleri notayı da yanıtızsız bırakmışlardı. Savaş bütün belirtilerini ortaya koyuyordu¹⁰⁵.

22 Haziran 1941’de Almanya Sovyetler Birliği’ne karşı “Barbarossa” harekâtını başlattı. Açılan cephenin uzunluğu yaklaşık 3000 kilometreyi bulmaktaydı ve bu cephede 5 milyon kadar Mihver askeri yer alıyordu¹⁰⁶.

Operasyonun başlamasıyla birlikte Ruslar büyük kayıplar vererek geriye çekildi. Amerikanların raporlarına göre Ruslar üç ay içerisinde yenilgiye uğrayacaklardı¹⁰⁷. Bu savaş doğal olarak İngiltere ile Sovyetler Birliği’nin bir ittifak kurmasına sebep oldu. Bu ittifaka ABD de destek verdi ve 1941 Ekim ayında Moskova’da imzalanan anlaşmayla Sovyetlere 1 milyar Dolar tutarında askeri yardım vermeyi taahhüt etti¹⁰⁸. Savaş başladığında Churchill İngiltere’nin Sovyetler Birliği’ne elinden gelen her türlü yardımı yapacağını söylemişti¹⁰⁹. Türkiye ise bu savaşta tarafsız olduğunu ilan etmekte gecikmedi¹¹⁰.

12 Ağustos 1941 tarihinde ABD ve İngiltere tarafından, savaşın gidişatında ve savaş sonrasında müttefiklerin takip edeceği politikalarla ilgili önemli işaretler barındıran Atlantik Beyannamesi ilan edildi. Bu beyannameye göre bu iki ülke arazi genişlemesi düşünmemekteydi. Ayrıca milletlerin arzusu dışında gerçekleştirilmesi düşünülen bir arazi değişikliğine de karşı çıkmaktaydı. Bunların yanı sıra bu iki ülke ekonomik olarak bütün ülkelere eşit hak ve fırsatlar tanınmasından yana olduklarını, Nazi egemenliğinin ortadan kaldırılmasının ardından bütün milletlerin güven ve özgürlük içerisinde yaşamalarını sağlayacak bir barışı kurmayı ümit ettiklerini

¹⁰⁵ Ataöv, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁰⁶ *a.g.e.*, s. 112.

¹⁰⁷ Bruun, *a.g.e.*, p. 491.

¹⁰⁸ *a.g.e.*, p. 491-492.

¹⁰⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *İkinci Dünya Savaşı Yılları*, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 1973, s. 123.

¹¹⁰ *Akşam*, 23 Haziran 1941.

duyuruyordu¹¹¹.

Tekrar Rus cephesine döndüğümüzde, Alman saldırılarının 1941 yılı yazıyla birlikte daha da şiddetlendiğini görmekteyiz. Temmuz'un ilk haftasında Almanlar Riga'yı, 16 Temmuz'da Smolensk'i işgal ettiler. Ukrayna'da gerçekleştirilen Alman operasyonları da olumlu neticeler veriyordu ve Almanlar sekiz hafta içerisinde Dinyeper nehrinin batısını kontrol altına aldılar. Ayrıca Ekim ayının sonlarında Odesa ve Karkiv şehirleri de Almanların eline geçti¹¹².

Kış aylarının gelmesiyle birlikte Almanların ilerlemesi yavaşladı ve Ruslar 1941 Aralık ve 1942 Ocak aylarında bazı şehirlerin denetimini geri aldı¹¹³. Ancak Sovyet savaşının ilk altı ayında Almanlar, Rusya'nın demir rezervinin yüzde altmış sekizini, kömürünün yüzde altmış üçünü ele geçirmişti ve Alman orduları Moskova'nın yaklaşık 200 kilometre gerisindeydi¹¹⁴. Almanların şimdiki planı, 1942 yazı içerisinde iklim koşulları elverişliyse sonuç alıcı bir operasyon düzenlemektir. Özellikle Kafkas petrolü, Alman operasyonlarının sürdürebilmesi için hayati derecede önemli hale gelmişti. Ayrıca bu bölgenin ele geçirilmesiyle Sovyetlerin yakıt kaynaklarının önemli bir bölümü kontrol altına alınmış olacaktır¹¹⁵.

İkinci Dünya Savaşı'ndaki çatışmaların önemli bir kısmı da Asya'da yaşanmaktaydı. Asya'daki etkili güçlerden olan İngiltere, buradaki deniz kuvvetlerini Akdeniz ve Atlantik'e kaydırmak zorunda kalmıştı. Böylelikle bölgede, neredeyse Hindistan'dan Alaska'ya kadar tek etkin güç Japonya oldu. Japonya 1940 Eylül ayında Almanya ve İtalya ile askeri pakt ve 13 Nisan 1941'de Sovyetler Birliği ile saldırmazlık anlaşması imzaladı. Tüm stratejik koşulların oluşmasının ardından Japonya için harekete geçme vakti gelmişti¹¹⁶.

Japonya 1941 yazıyla birlikte Fransız Hindi-Çini'ndeki üsleri işgal etti ve ardından Tayland'la bir ittifak anlaşması imzaladı. İngilizler bir sene evvel Ağustos

¹¹¹ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Cilt 3, s. 265.

¹¹² Bruun, *a.g.e.*, p. 492.

¹¹³ *a.g.e.*, p. 493.

¹¹⁴ Ataöv, *a.g.e.*, ss. 112-114.

¹¹⁵ Bruun, *a.g.e.*, p. 494.

¹¹⁶ Bruun, *a.g.e.*, pp. 495-496.

ayında Şangay ve Kuzey Çin'deki karakollarından çekilmişlerdi. Hong Kong'daki kuvvetlerini burada tutmaya devam etseler de gemileri ve garnizonları herhangi bir saldırı karşısında direniş gösterebilecek kadar yeterli değildi. Bu durum Pasifik'ten Hindistan'a kadar olan bölgenin kontrol altına alınması adına Japonlar için büyük bir fırsat anlamına geliyordu¹¹⁷.

Roosevelt ve Churchill arasında Ağustos 1941'de düzenlenen konferansın ardından, Japonya'ya uyarılarda bulunulsa da bu uyarıların Japonların politikalarına herhangi bir etkisi olmamıştı. Aksine Japon elçileri Kasım ayının sonunda, Japonya'nın Çin ve Hindi-Çin'den çekilmeleri yönündeki ısrarlarının beyhude olduğunu ABD'ye bildirdi. Ardından Japonlar, 7 Aralık 1941'de Amerika'nın Hawaii'deki Pearl Harbor deniz üssüne saldırarak burada bulunan 88 savaş gemisinin neredeyse tamamını batırdı. 8 Aralık 1941'de ABD ve İngiltere Japonya'ya, 9 Aralık'ta Çin Almanya ve İtalya'ya, 11 Aralık'ta ise Almanya ve İtalya ABD'ye savaş ilan etti¹¹⁸. ABD'nin savaşa katılması, savaşın kaderini belirleyebilecek bir ekonomik güce, deniz aşırı askeri kuvvete ve güçlü bir sanayiye sahip olması dolayısıyla oldukça büyük bir öneme sahipti.

Diğer yandan Kuzey Afrika'da da yeni gelişmeler yaşanmaktaydı. "Çöl Tilkisi" lakaplı Alman General Erwin Rommel'in liderliğindeki Alman ordusu, 27 Mayıs 1942'de Libya'dan başlattığı ani saldırıyla 17 Haziran'da Tobruk'u ele geçirdi ve Mısır'daki El-Alameyn şehrine kadar ilerledi. Diğer yandan eş zamanlı olarak Rusya cephesindeki Alman ordusu da Ukrayna'yı geçerek Kafkaslara vardı¹¹⁹. Burada, tarihin en kritik savaşlarından biri olan Stalingrad savaşı gerçekleşecekti.

Almanlar, Kafkas harekâtını yürütecek orduyu A ve B ordular grubu olarak iki ayrı kola bölmüşlerdi. Yapılan plana göre A ordular grubu Kafkasya'ya sarkarak Karadeniz'deki Sovyet donanmasını etkisiz hale getirecek, B ordular grubu ise Stalingrad'ı ele geçirerek Astrahan'a ilerleyecekti. Stalingrad, Almanya için oldukça önemli bir stratejik hedefti. 8 Kasım 1942'de Münih'te yaptığı bir konuşmada Hitler

¹¹⁷ *a.g.e.*, p. 496.

¹¹⁸ *a.g.e.*, pp. 496-498.

¹¹⁹ *a.g.e.*, p. 502.

amaçlarının dokuz milyon tonluk petrol sevkiyatını kesmek olduğunu söylemişti¹²⁰. Diğer yandan Stalingrad şehrinin Bolşevizm ve Stalin için sembolik bir anlamı vardı. Eski adı Çariçin olan Stalingrad'da Bolşevik İhtilali sırasında Bolşevikler, Çarlık askerleri karşısında zor duruma düşünce Lenin buraya iki isim göndermişti ve bu iki isimden biri Stalin'di¹²¹. Stalin ve Sovyet Rusya'nın kaderi bu şehirde tekrar kesişmişti.

Eylül ayında başlayan kuşatmadan Almanlar istedikleri sonuçları alamıyordu. Şehirde Sovyet askerleri büyük bir direniş gösteriyordu. Almanların gücünün iyice zayıflamasının ardından Sovyetler bir taarruz planı hazırladı¹²². Bu plan dahilinde 19 Kasım'da başlayan Sovyet taarruzları artarak devam etti. Almanya'nın 6. Ordusu'nun başında bulunan General Paulus üst üste aldıkları ağır darbeler karşısında yapılması gerekenleri Hitler'e iletse de Hitler Paulus'un bütün tekliflerini reddediyordu. Yaklaşık 300 bin askerden oluşan Alman 6. Ordusu Sovyet askerleri tarafından çevrenince Hitler moral olması amacıyla 30 Ocak 1943'te Paulus'a Mareşal unvanı verdi fakat bu taltiften bir gün sonra Paulus, ordusu ile birlikte Sovyetlere esir düştü¹²³. Almanya'nın büyük önem atfettikleri bu stratejik kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Almanlar, savaşın gidişatına tesir edecek bir yenilgiyle de Kuzey Afrika'da karşılaştı. İngilizlerin 8. Ordusu, 23 Ekim 1942'de başlattığı saldırıyla Almanları iki hafta içerisinde Mısır'dan atmayı başardı. Bu harekâtın yanı sıra Amerikalı General Dwight Eisenhower tarafından komuta edilen Anglo-Amerikan birlikleri 8 Kasım 1942'de Fransız Fas'ı ve Cezayir'e çıkarma yaptı. Bu çıkarmayla Kazablanka, Oran ve Cezayir Müttefiklerin eline geçti¹²⁴.

¹²⁰ Jacobsen, *a.g.e.* ss. 457-482.

¹²¹ Erich Kern, *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*, Ş. Dilmaç (çeviren), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1949, ss. 134-135.

¹²² Manfred Kehrigh, "40 Yıl Sonra İkinci Dünya Harbi Stalingrad 1943", Fahri Çeliker (çeviren), *Askeri Tarih Bülteni*, Cilt IX, sayı XVI, Ankara: 1984, ss. 83-96.

¹²³ İbrahim Artuç, *İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Kartuş Yayınevi, 1999, s. 280.

¹²⁴ Bruun, *a.g.e.*, p. 502.

1.3. 1933-1943 Yılları Arasında Türk Dış Politikası

Dönem içerisinde Türkiye'nin dış gündemini, Balkan politikaları, gerginleşen dış atmosfer karşısındaki politik manevralar, Lozan'da halledilemeyen meselelerin çözümü, İtalyan yayılmacılığı tehlikesi karşısında müttefik arayışları, bir güvenlik çemberinin oluşturulması gibi meseleler oluşturdu.

Balkanlarda barışın inşasının Türkiye'nin istikrarı açısından ne kadar önemli olduğunun farkında olan Mustafa Kemal bu hedef doğrultusunda, Kurtuluş Savaşı'nda bir numaralı düşman olan Yunanistan'la ilişkilerin düzeltilmesi için çaba sarf etti¹²⁵ ve Balkan Paketi'ne kadar giden yolun ilk temelini oluşturdu. Dolayısıyla Balkan barışının oluşturulmasındaki en önemli etken Atatürk'ün belirlediği hedef ve düşüncelerdi. Diğer yandan Türkiye'nin Balkan politikalarındaki etkisi Müttefiklerin ilgisine mazhar oluyordu. İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte birbiri ardına gelen Alman zaferlerini takiben, Balkanların da Alman orduları tarafından işgal edilmesi, İngiltere'nin nazarında Türkiye'yi en önemli aktörlerden biri haline getirmişti¹²⁶. Hakeza savaşın başında İngiliz ve Fransız kurmaylarının yaptıkları toplantılarda, henüz söz konusu bölgeyle ilgili bir Alman tehdidi ortada yokken dahi gündemlerinin bir kısmını Balkanlar ve Türkiye oluşturuyordu¹²⁷.

Almanya konusunda Türkiye'nin düşünceleri oldukça net ve belirgindi. Türkiye bölgesel anlamda Mihver tehdidinin ortadan kalkmasını istemekle birlikte güçlü bir Alman varlığının Avrupa'da denge unsuru olarak var olmasını istiyordu. Böylece Sovyetlerin yayılmacı emellerine karşı önemli bir güç bulunacaktı¹²⁸. Ayrıca savaşın en kısa süre içerisinde son bulması Türkiye için oldukça önemliydi. Hatta bu konuda İsmet İnönü Alman Büyükelçi Papen'e barış için arabulucu olabileceklerini dahi söylemiştir¹²⁹. Öte yandan kamuoyunda bir kader arkadaşlığı duygusu ile Almanya'nın takip ettiği politikaların hatırı sayılır miktarda destekçisi de

¹²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt III, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011, s. 389.

¹²⁶ Churchill, *The Grand Alliance*, p. 5.

¹²⁷ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, s. 102.

¹²⁸ Franz Von Papen, *Memoirs*, Brian Connell (translated by), New York: E.P. Dutton & Company, Inc., 1953, p. 450.

¹²⁹ Papen, *a.g.e.*, p. 477.

bulunmaktaydı¹³⁰.

Avrupa'da revizyonist taleplerin gittikçe artmasıyla Türkiye, bölgesel çıkarlarını ve egemenlik haklarını korumak amacıyla İngiltere ve Fransa ile Lozan'da çözümlenemeyen meseleleri hallederek ilişkilerini güçlendirdi. Diğer yandan diplomatik unsurları aktif bir biçimde kullanarak birçok ülkeyi kendi tarafına çekmeye büyük ölçüde vakıf oldu¹³¹.

Diğer yandan Sovyetler Birliği ile ilişkiler bu dönemde git gide gerilmeye ve kötüleşmeye başladı. İki ülke arasındaki ilişkiler Cumhuriyetin ilk yıllarında gayet dostane biçimde teşekkül ederken, İkinci Dünya Savaşı'na doğru ve savaşın başlamasından sonra tam tersi bir yön seyretti. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önce Sovyetler Birliği ile Almanya'nın ittifak anlaşması yapması Türkiye açısından oldukça tehlikeli bir durum oluşturuyordu. Fakat Türkiye bu tehlikeli durum karşısında Batılı ülkeler safında yer alma politikasından vazgeçmedi¹³² ve özellikle İngiltere ile ilişkilerinde gözle görülür biçimde gelişme kaydedildi.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce Türkiye, Avrupa'daki gerilimin artması karşısında kayıtsız kalmayarak dış politika ile ilgili konulara daha fazla öncelik verdi. Özellikle her sene 1 Kasım günü Atatürk'ün meclis açılışlarında yaptığı konuşmalara bakıldığında, Türkiye'nin tehdit algısının dikkat çekici bir seyir izlemekte olduğu görülmektedir. Örneğin 1933 yılından 1935 yılına kadar Atatürk'ün konuşmalarında dış politika meseleleri standart bir biçimde dostluk ve barış mesajları, komşu ülkelerle iyi ilişki dilekleri içermekteydi. Fakat 1935 yılından itibaren Avrupa'da oluşan siyasi gerilim karşısında ülkenin her türlü tehlike karşısında hazır olduğu, ordunun geliştirilmesi adına çaba sarf edildiği gibi ifadeler yer verilmiştir¹³³.

¹³⁰ Rıfıkı Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Etkileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983, ss. 23-25.

¹³¹ Figen Atabey, "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", *Journal of History Studies*, Vol. 7, Issue 1, 2015, p. 27.

¹³² Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", s. 200.

¹³³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (TBM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında 1919-1938)*, ss. 360-396.

Türkiye, İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1940'ta söylediği gibi, savaş dışı vaziyetini devam ettirerek kendisine karşı aynı niyet içerisinde olan bütün devletlerle normal münasebetlerini sürdürmeye devam etti¹³⁴.

1.3.1. Türkiye ile Müttefik Devletler Arasındaki Diplomatik İlişkiler

Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesine yol açan en büyük faktör hiç şüphesiz İtalya'nın yayılmacı emelleri oldu. İtalya'nın Habeşistan'daki gayri hukuki faaliyetlerine karşı Milletler Cemiyeti'nde yaptırım kararları alındığında bu kararları onaylayan ülkelerden biri de Türkiye'ydi. Yaptırım kararının alınmasının ardından İtalya'nın Türkiye dâhil olmak üzere Yugoslavya ve Yunanistan'a tehditte bulunması üzerine İngiltere, 1935 yılının Aralık ayında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye, herhangi bir saldırıya uğramaları halinde yardıma bulunacağına dair garanti verdi. İspanya bu garantiyi reddetse de diğer ülkeler 1936 yılının Ocak ayında bu garantiyi kabul ettiklerini bildirdi¹³⁵. Bu garanti, 1939 yılında ortaya çıkacak olan Türk-İngiliz-Fransız İttifak Anlaşması'na giden yolda en önemli yapı taşlarından birini oluşturdu. Türk donanmasının ilk denizaşırı ziyaretini Malta'daki İngiliz donanma üssüne gerçekleştirmiş olması¹³⁶ da İtalyan tehdidine karşı iki ülkenin işbirliği içerisinde olma kararlılığının en dikkat çekici sembollerinden biri olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönem içerisinde Türk-İngiliz ilişkilerinde gündeme gelen bir diğer husus da Türkiye'nin Boğazlara ait rejimin değiştirilmesine yönelik talebi oldu. 1933 yılında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından gayri resmi bir şekilde dile getirilen bu düşünce ilk etapta İngiltere tarafından olumlu karşılanmamıştı. Zira İngiltere'ye göre Boğazlarla ilgili yapılacak bir değişiklik, Almanya'nın Ren bölgesini tekrar silahlandırmak maksadına bir bahane olabilirdi¹³⁷. Ancak dünya siyasetinde meydana gelen gelişmeler neticesinde İngiltere'nin Boğazlar konusundaki tavrında bir yumuşama oldu ve İngiltere 1935 yılı itibarıyla

¹³⁴ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 37.

¹³⁵ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s. 306.

¹³⁶ Dilek Barlas, "Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey 1923-36", *International Journal Middle East Studies*, Issue 36, 2004, p. 248.

¹³⁷ Atabey, *a.g.m.*, s. 28.

Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi ile ilgili görüş geliştirmeye başladı. 16 Nisan 1936'da da İngiltere, Türkiye'nin taleplerini barışçıl yöntemlerle tartışmaya açması konusunda memnuniyetini dile getirdi¹³⁸.

Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişmesindeki önemli mihenk taşlarından bir diğeri Nyon Konferansı oldu. Bilindiği üzere 1937 yılı içerisinde kimliği belirsiz denizaltıların ticaret gemilerine saldırıda bulunması bütün dikkatleri İtalya'nın üzerine çekmişti. Bu konuyla ilgili olarak 10 Eylül 1937 tarihinde Fransa'nın Nyon kentinde İngiltere, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan, Sovyetler Birliği, Mısır, Bulgaristan ve Türkiye bir araya gelerek alınan ortak tedbirlere imza attı¹³⁹. Dünya siyasetinde meydana gelen gelişmeler Türkiye ve İngiltere'yi gittikçe birbirine yakınlaştırıyordu.

İki ülke arasında hâsıl olan yakın ilişkiler ticaret alanına da yansdı. 4 Haziran 1935'te imzalanan ihracata dayalı ticaret anlaşmasının yanı sıra, 2 Eylül 1936'da daha geniş kapsamlı olarak "İngiliz-Türk Ticaret ve Kliring Antlaşması" imzalandı. Bununla birlikte Türkiye Karabük'te bir demir çelik fabrikasının kurulması konusunda İngiltere ile anlaşmaya vardı. Bununla birlikte Boğazların silahlandırılması işini bir İngiliz şirketi yükledi. Ayrıca 27 Mayıs 1938'de Türkiye İngiltere ile 16 milyon Sterlinlik bir kredi anlaşması imzaladı¹⁴⁰.

Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gelişmesinde ve bir ittifaka dönüşmesindeki en etkili olan olay Arnavutluk'un 7 Nisan 1939 tarihinde İtalya tarafından işgal edilmesi oldu. Arnavutluk'un işgaliyle birlikte Türkiye, bölgeye yönelik İtalyan emellerinin vücut bulması karşısında kendisini büyük tehdit altında hissetmeye başlamıştı. Özellikle İtalyanların işgalle birlikte gerekli olmadığı halde Arnavutluk'a 30 tümen asker göndermesi Türkiye'yi daha da tedirgin etti¹⁴¹. Bu işgalin yarattığı muhtemel tehlikeler, Türkiye'nin sürdürmek istediği tarafsızlık

¹³⁸ Atabey, *a.g.m.*, ss. 28-29.

¹³⁹ Atabey, *a.g.m.*, s. 30.

¹⁴⁰ Atabey, *a.g.m.*, ss. 27-30.

¹⁴¹ Fahir Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 1958, s. 142. Bölgede İtalyan askerinin sayısının 100 bine ulaşacağı düşünülüyordu. Bkz: Arcayürek, *a.g.e.*, s. 54.

politikasından vazgeçme ihtiyacını doğurdu¹⁴². Zira bu şartlar altında Türkiye'nin olası bir İtalyan saldırısına karşı koyabilmek için bir müttefike ihtiyacı vardı. Başbakan Refik Saydam da, Türkiye'nin şimdiye kadar takip ettiği tarafsızlık siyasetinden vazgeçerek Batılı ülkelerle ortak davranmaya karar verdiğini açıkladı¹⁴³.

Arnavutluk işgalinin ardından İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Romanya ve Yunanistan'a verdiği garantinin aynısını Türkiye'ye teklif etti. Fakat Türkiye bu garantinin tek taraflı değil de karşılıklı olmasının politik tutumu bakımından daha faydalı olacağı kanaatindeydi¹⁴⁴. Bu çerçevede İngiltere'nin teklifi üzerine¹⁴⁵ iki ülke arasında 11-13 Nisan tarihinde görüşmeler başladı¹⁴⁶.

Görüşmelerin neticesinde Akdeniz üzerindeki İtalyan emelleri merkeze alınarak Türkiye ile İngiltere 12 Mayıs 1939 tarihinde bir ortak beyanname imzalandı ve her iki ülkenin meclisinde Başbakanlar tarafından ilan edildi¹⁴⁷. Beyannameye göre iki ülke arasında kendi emniyetlerini sağlamak adına karşılıklı taahhütler içeren uzun vadeli bir antlaşma yapılacaktı. Ayrıca bu antlaşma akdince, iki ülke hükümeti Akdeniz'de bir savaş çıkması durumunda bir diğerine fiili olarak yardımda bulunacaktı. Ayrıca her iki hükümetin Balkanlar'daki emniyetin korunması ve sürdürülmesi için müşavere halinde oldukları da bildiriliyordu¹⁴⁸. Beyanname TBMM'de ittifakla kabul edildi¹⁴⁹.

Türkiye gelinen noktada şimdiye kadar takip ettiği tarafsızlık politikasını bu beyannameyi onaylayarak terk etmiş oluyordu¹⁵⁰. Saydam'a göre Akdeniz'deki nizamın devam etmesi Türkiye'nin milli emniyet meselesiydi. Dolayısıyla hadiselerin Balkanlara yayılmasından sonra Türkiye'nin tarafsız kalmasına imkân

¹⁴² Figen Atabey, *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, s. 37.

¹⁴³ Burçak, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁴⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 318.

¹⁴⁵ Burçak, *a.g.m.*, s. 355.

¹⁴⁶ Atabey, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁴⁷ *a.g.e.*, s. 55.

¹⁴⁸ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Kıtış Yayınları, 1969, ss. 291-292.

¹⁴⁹ Mümtaz Faik Fenik, *Bu Harbin Kitabı*, Ankara: Zerbamat Basımevi, 1941, s. 3.

¹⁵⁰ Burçak, *a.g.e.*, s. 43.

olmadığı kanaatine varılmıştı¹⁵¹. Yine benzer bir şekilde Şükrü Saraçoğlu, Türkiye'nin tarafsızlık politikasından vazgeçerek İngiltere ve Fransa (Barış Cephesi) yanında yer almasının temel nedeninin Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali ve İtalya'nın Akdeniz'deki olası emelleri olduğunu ifade ediyordu. İsmet İnönü de 29 Mayıs'ta yaptığı konuşmada Türk-İngiliz beyannamesinin hiçbir saldırgan emel beslemeyerek sadece Türkiye'nin emniyetini sağlamak amacıyla alınmış bir taahhüt olduğunu söyledi¹⁵². Türkiye, "etrafi harap eden bir sel" olmak yerine, bu seli durdurmaya çalışan "baraj tarafında" olmayı tercih etmişti¹⁵³.

Beyannamenin ilanını takip eden süreçte, imzalanması planlanan antlaşmayla ilgili iki ülke arasında görüşmeler başladı. Türkiye'nin bu görüşmelerde üzerinde durduğu nokta Balkanlar ve Rus çekincesiydi. Örneğin Türkiye, imzalanması düşünülen anlaşmaya bağlı olarak Romanya'yı Rusya'ya karşı savunmak istemiyordu. Ayrıca böyle bir savunma, Türkiye'nin Rusya ile 17 Aralık 1925 tarihinde imzaladığı dostluk ve tarafsızlık anlaşmasına uymayacaktı ve Türkiye, Rusya ile olan dostluğunu da bozmak istemiyordu. Buna ilaveten, olası bir Bulgar saldırısı için garanti talebinde bulunuyor ve bahsi geçen bölgelere Karadeniz'i dâhil etmiyordu¹⁵⁴.

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifaks, Türkiye'nin askeri malzeme taleplerinin çeşitli ve yerine getirilmesinin zor olduğu düşüncesindeydi. Bu düşünceden ötürü Türk Dışişleri'ne, taleplerin azaltılmasına yönelik müzakere edilebilecek bazı öneriler sunuldu. Türkiye ise taleplerinin sulh cephesiyle işbirliği açısından önemini vurgulamakla birlikte, askeri malzemeler için 35 milyon Sterlinlik bir kredi talebinde bulundu. Kredinin 15 milyon Sterlinlik kısmı da tütün ile ödenecekti¹⁵⁵.

1939 yılının Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde Türk-İngiliz ilişkileri kritik bir aşamaya ulaştı. Türkiye bu büyük savaşın cereyanından önce kendini askeri ve

¹⁵¹ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁵² *a.g.e.*, ss. 11, 14.

¹⁵³ Fenik, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁵⁴ Meram, *a.g.e.*, ss. 296, 299.

¹⁵⁵ *a.g.e.*, ss. 296-298.

mali olarak hazır tutmak istiyordu. Bu amaca ulaşmak için kısa vadeli bazı politik manevralar yapılarak suni biçimde Almanya ile yakınlaşma emareleri gösterilmekteydi. Bu kısa vadeli politik manevraların İngiltere üzerinde önemli tesiri oldu. Birleşik Krallık Türkiye Büyükelçisi Hugessen, Dışişleri Bakanı Lord Halifax'a gönderdiği telgrafta Türkiye ile olan ilişkilerin zayıflama gösterdiğini, Almanların da Türkiye'ye kendi tekliflerini sunmak için Türkiye ile İngiltere arasındaki müzakerelerin kesilmesini belediklerini bildiriyordu. Türkiye'yi yanlarında tutmak oldukça hayati hale gelmişti ve bunun için ellerinden geleni yapacaklardı¹⁵⁶.

Tabi bu sırada 12 Mayıs 1939'daki beyannamede belirtilen uzun vadeli antlaşmanın imzalanması için görüşmeler devam ediyordu. İlk olarak İngiltere, Büyükelçi Hugessen aracılığıyla taslak metni Türk hükümetine sundu. Türkiye'nin taslak metne yanıtı ise 23 Haziran tarihinde iletildi. Bu fikir alışverişi sırasında Türkiye, beyannameden farklı olarak Türkiye'nin tehdit altında olması veya saldırıya uğraması durumunda İngiltere ve Fransa'nın yardımını talep etti. Bu kritik konuyla ilgili olarak İngilizler genel bir yükümlülük altına girmek istememekle beraber, Türkiye'nin bir Alman saldırısına uğraması halinde yardımda bulunmayı kabul etti¹⁵⁷. Bu arada 1 Eylül'de Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından İngiltere Kralı George, İsmet İnönü'ye bir mesaj göndererek iki ülke arasındaki dostane ilişkileri teyit etti¹⁵⁸.

Anlaşma metni üzerindeki muğlak konuların çözüme kavuşturulmasının ardından İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında 19 Ekim 1939 tarihinde İttifak Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Türkiye bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye ellerinden gelen tüm yardımı yapacaklardı. Buna mukabil Türkiye de Akdeniz bölgesinde İngiltere ve Fransa'nın saldırıya uğraması durumunda aynı şekilde elinden gelen yardımı yapacaktı. Ayrıca İngiltere ve Fransa'nın 13 Nisan 1939 tarihinde Yunanistan ve Romanya'ya verdiği garantiler yürürlükte kaldığı sürece, bu güvencelere bağlı olarak İngiltere ve Fransa savaşa girerse Türkiye de bu iki ülke ile işbirliği yaparak yardım edecekti. Türkiye'yi

¹⁵⁶ *a.g.e.*, ss. 299-300.

¹⁵⁷ Atabey, *a.g.e.*, ss. 77-80.

¹⁵⁸ *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1939.

daha tehlikeli bir devletin saldırısından korumak amacıyla eklenen dördüncü maddeye göre İngiltere ve Fransa, bir Avrupa devletinin saldırısı ile karşı karşıya kaldığında Türkiye tarafsızlığını devam ettirebilecekti. Anlaşma 15 sene müddetli olacaktı ve itiraz olmadığı takdirde beşer sene kendiliğinden uzayacaktı¹⁵⁹. Nitekim zikrettiğimiz bu dördüncü madde sayesinde Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını sürdürmeyi başarmıştır.

Anlaşmanın imzalanmasının ardından İnönü İngiliz *Daily Telegraph* gazetesine verdiği mülakatta ittifak anlaşmasından duyduğu memnuniyeti dile getirdi¹⁶⁰. İnönü ayrıca, Türkiye'nin Akdeniz'deki güvenliğinin, güçlü bir İngiltere'nin varlığıyla mümkün olabileceğine işaret ediyordu¹⁶¹. Başbakan Refik Saydam'a göre söz konusu ittifak anlaşması, anlaşmaya taraf ülkelerin görüş ve çıkar ortaklığına delalet etmekteydi. Fransız Büyükelçi Massigli ve İngiliz Büyükelçi Hugessen ise anlaşmanın bir mantık ve dürüstlük eseri olduğunu, Atatürk tarafından tasarlanan dış politikanın, şimdiki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından takip edildiğini söylüyorlardı¹⁶².

Antlaşma, Türkiye'nin müttefiklerle olan ilişkilerinin geldiği noktanın değerinin yanı sıra, gelecekte Türkiye üzerine kurulacak olan müttefik baskısı anlamında da ayrı bir önem taşımaktadır. Zira İkinci Dünya Savaşı boyunca, özellikle 1943 senesi içerisinde müttefiklerin Türkiye'nin yükümlülüklerini hatırlatması adına bu antlaşmaya sık sık vurgu yapılmıştır.

İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa gireceğinin artık iyiden iyiye belli olmasıyla birlikte İngiltere ve Fransa, Türkiye ile imzalanan anlaşmanın gerekliliklerinin yerine getirilmesi için gerekli çalışmaların başlatılmasını ve Türkiye'nin seferberlik ilan etmesini istedi¹⁶³. Buna ilaveten 1 Haziran 1940 tarihinde İtalya'nın savaşa girmesi, Müttefiklerin Türkiye'den yükümlülüklerini yerine getirme beklentisine sebep olsa da Türkiye Sovyet tehdidini gerekçe

¹⁵⁹ Meram, *a.g.e.*, s. 293-294; Soysal, *a.g.e.*, ss. 608-610; Atabey, *a.g.e.*, ss. 101-108.

¹⁶⁰ Aydemir, *a.g.e.*, ss. 125-126.

¹⁶¹ Hasan Köni, "II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 1, 1988, s. 46.

¹⁶² Atabey, *a.g.e.*, ss. 115-117.

¹⁶³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 4-7.

göstererek bu yükümlülükleri yerine getirmemeyi tercih etti¹⁶⁴. Bu tercih, İngiltere tarafından da makul karşılandı. Zira Türkiye'nin askeri teçhizat bakımından yetersiz durumu, Fransa'nın düşmesi ve İtalya'nın savaşa girmesiyle oluşan yeni durum askeri yardımların yapılmasına engel teşkil edecekti¹⁶⁵. Dolayısıyla o aşamada Türkiye'nin tarafsızlığını devam ettirmesinin iki taraf için de oldukça makul olduğu düşünülebilirdi.

Türkiye ile müttefikler arasındaki ilişkilerin diğer belirleyici meseleleri ekonomik ve ticari meselelerdi. Savaş boyunca, özellikle Almanya'nın askeri üretiminin başat hammaddelerinden olan krom gibi stratejik malların bu ülkeye ulaşmasına engel olabilmek, müttefikler için en önemli hedeflerden birisi oldu. Ancak doğal olarak Türkiye, Almanya ile olan ticaretinin kendisine sağladığı kârdan kolayca vazgeçmek istemiyordu. Bunun farkında olan müttefikler, Türkiye'nin Almanya ile olan ticaretinden elde ettiği kârı garanti altına almak amacıyla Türkiye'den mal alımı ve kredi tahsisi yolunu tercih etti. Fransa'nın düşmesinden önce Türkiye ve müttefikler arasında bu konuda yapılan müzakereler bir sonuca ulaşamamıştı. Bir de müzakereleri takiben Fransa'nın yenilmesi, olası bir ticaret anlaşması ihtimalini neredeyse tamamen ortadan kaldırdı. Dolayısıyla müttefikler, Türkiye ile Almanya arasında Temmuz 1940'ta imzalanan ticaret anlaşmasına engel olamadılar¹⁶⁶.

İngilizler 1940 yılının Ağustos ayında, İtalya'nın Yunanistan'a saldırması durumunda Türkiye'nin Yunanistan'a yardım etmesi için girişimlere başladı. Bu konu ile ilgili olarak Dışişleri Bakanı Saraçoğlu ile İngiliz Büyükelçi Hugessen arasında gerçekleşen görüşme, Türkiye'nin kararının bu aşamada kestirilemediğinden ve böyle bir karar alınması için Türkiye'nin yeterli sebepler görememesinden dolayı olumsuz neticelendi. Buna ek olarak Hugessen'in, İtalyan tebaasının Türkiye'den kovulması, ilişkilerin kesilmesi ve benzeri talepleri de Türk

¹⁶⁴ Annette Baker Fox, *The Power of Small States, Diplomacy in World War II*. Chicago: The University of Chicago Press, 1959, p. 16; Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 8-9.

¹⁶⁵ Fox, *a.g.e.*, p. 17; Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 27-28.

¹⁶⁶ Fox, *a.g.e.*, pp. 18-19.

dışışleri tarafından kabul görmedi¹⁶⁷.

Yunanistan'ın İtalya ile savaşı sürerken Türkiye'nin takınacağı tavır ve vereceği destek İngiltere için oldukça önemliydi¹⁶⁸. Dolayısıyla Türkiye'nin verebileceği en iyi destek ise müttefiklerin yanında savaşa katılmasıydı. Bu konu ile ilgili olarak İngiltere'nin Türkiye'deki büyükelçisine, Türkiye'nin en kısa sürede savaşa girmesi gerektiği, böylece Bulgaristan üzerinden gerçekleşecek bir Alman harekâtının engellenebileceği iletildi. Eğer Türkiye savaşa girmeyi kabul etmezse Balkan ülkeleri teker teker Almanya tarafından işgal edilecek ve Türkiye bir tehlike ile karşılaştığında İngiltere'nin Türkiye'ye yardım etmek için gücü yetmeyecekti¹⁶⁹.

1940 yılının sonu ile beraber Almanya'nın Balkanlardan hareket edip Ege Denizi'ne ve Boğazlara hâkim olma ihtimali İngilizleri endişelendiriyordu. Bu endişenin gerçeğe dönüşmemesi için Türkiye en önemli ortak olarak görülüyordu. Bu önem, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkileri yoğunlaştırdı. Churchill İnönü'ye, Bulgaristan üzerinden gelebilecek herhangi bir saldırı tehdidine karşı Türk havalimanlarının yenilemeleri ve bunların müttefik kullanımına açılması talebinde bulundu. Tabi bu talebin arka planında yatan stratejik hedeflerden biri de Romanya petrol sahalarının müttefikler tarafından bombalanması düşüncesi idi. Bunun da ötesinde Türkiye'nin olası bir Alman saldırısına karşı direnebilecek yeterlilikte olmadığı her iki taraf tarafından da bilinmesine rağmen Churchill Türkiye'nin müttefiklere katılması konusunda istekli davranıyordu. Fakat bu istek Türkiye tarafından olumlu karşılanmayarak reddedildi¹⁷⁰. İngilizlerin, 1943 boyunca sıklıkla karşılaşıcağımız havalimanı kullanım talebi ilk olarak burada ortaya çıktı.

Türkiye'nin savaşa girme durumu, ilk olarak İtalya'nın savaşa girmesiyle gündeme gelse de o sırada müttefiklerin nazarında pek ehemmiyet arz etmemiş olduğundan rafa kaldırılmıştı. 1941 yılının başında Almanya ve İtalya'nın Balkanlardaki faaliyetleri, Yunanistan'ın Bulgaristan üzerinden Alman işgaline

¹⁶⁷ Dışışleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 25-26.

¹⁶⁸ Winston S. Churchill, *Their Finest Hour*, 8th Printing, New York: Bantam Books, 1962, pp. 457, 459, 461.

¹⁶⁹ *a.g.e.*, pp. 466-467.

¹⁷⁰ Fox, *a.g.e.*, pp. 21-22.

maruz kalma tehlikesi¹⁷¹ gibi nedenlerden dolayı İngilizler Türkiye'nin savaşa girmesi için yeniden harekete geçti ve 31 Ocak 1941'de Churchill İnönü'ye bir telgraf gönderdi. Churchill'e göre Almanlar birkaç hafta içerisinde Bulgaristan'a girecekti. Bu durumda Türkiye, Alman veya Bulgar ordularına karşı taarruz etmeyeceği sözünü vermezse İstanbul, Edirne ve Trakya'daki Türk birlikleri Almanlar tarafından bombalanacaktı. Ayrıca Almanlar, Fransa'ya saldırmadan önce yaptıklarına benzer manevraları tekrar yapmaktaydı ve dolayısıyla Türkiye'nin Danimarka, Belçika ve Hollanda'nın düştüğü tereddüde düşmemesi gerekliydi. Churchill, Türkiye'nin ayan beyan ortada olan bu hazırlıkları elleri kolları bağlı izleyip izlemeyeceğini soruyordu. Alman ve Bulgar saldırılarına hazırlık kapsamında İngiliz hükümeti en kısa sürede en az on adet savaş uçağını ve çeşitli silahları Türkiye'ye gönderecekti. Ayrıca Türkiye'deki hava üslerini kullanarak Romanya petroleri bombalanabilecek, Bulgaristan'daki Alman askeri faaliyetlerine engel olunabilecekti¹⁷². İngiltere hükümetinin genel amacı, Mihver'e karşı bir Balkan cephesi oluşturmak¹⁷³.

Her ne kadar Churchill Türkiye'nin savaşa girmesini istese de kendisi Türk ordusunun askeri imkânlarının oldukça yetersiz olduğunu farkındaydı. Bulgarların sahip olduğu imkânlar karşısında Türkiye oldukça dezavantajlı görünüyordu¹⁷⁴.

İngilizlerin savaşa girme konusunu gündeme getirmelerinin ardından İngiliz hükümeti, Türk hükümetine İtalya'ya savaş ilan edilmesi ve Almanların Bulgar veya Yugoslav topraklarından geçmesini savaş sebebi olarak nitelendirilmesi telkininde bulundu. Türk hükümeti, hem İtalya'ya savaş ilan etmenin hem de Almanların Bulgaristan'dan geçmesini savaş sebebi saymanın faydalı bir sonuç vermeyeceğini düşündüklerinden dolayı İngilizlerin telkinlerine olumsuz yanıt verdi¹⁷⁵.

Almanların Balkanlardaki faaliyetleri karşısında Türkiye ve Yunanistan'ın

¹⁷¹ Churchill, *The Grand Alliance*, pp. 15, 17.

¹⁷² Churchill, *The Grand Alliance*, pp. 28-30.

¹⁷³ James Marshall-Cornwall, *Wars and Rumours of Wars*, London: Leo Cooper, 1984 adlı eserden aktaran Robin Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye (1942-1944)*, İstanbul: Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş., 1998, s. 87.

¹⁷⁴ Churchill, *The Grand Alliance*, p. 31.

¹⁷⁵ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 34-36.

tereddüdü ve Yugoslavya'nın ürkekliği, İngiltere'nin bölgedeki mukavemetini zorlaştıracaktı¹⁷⁶. Dolayısıyla Balkanların, özellikle Yunanistan'ın geleceği için belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve bu üç ülkenin bir şekilde birlikte hareket etmesinin sağlanması gerekiyordu. Türkiye'nin savaşa girmesi sayesinde Almanların yeteri miktarda gücü aylar boyunca toplayamayacak olması, İngiliz kuvvetlerinin Yunanistan'da güçlenmesini sağlayacaktı¹⁷⁷.

Konunun öneminin artmasına binaen Saraçoğlu ve Eden 18-19 Mart 1941'de Lefkoşa'da bir araya geldi. Eden İngilizlerin tekliflerini yeniledi. İngiltere Türkiye'den, Almanların Yunanistan'a saldırması halinde Yugoslavya Almanya'ya savaş açarsa, Türkiye'nin de Almanya'ya savaş açmasını istiyordu. 20 Mart'ta Yugoslavya'nın mihver cephesine katılmasıyla bu teklif boşa düşse de Yugoslav Genelkurmay Başkanı Simoviç'in darbe ile iktidara gelmesi, İngilizlerin 27 Mart'ta Türk hükümetine aynı teklifi tekrar sunmasına¹⁷⁸ neden oldu. İngilizler 3 Nisan'da, askeri malzeme teklifinde bulunacak yeni bir heyetin Türkiye'ye gönderilmesi kararını aldı. Ancak Almanya'nın 6 Nisan'da Yugoslavya ve Yunanistan'a savaş açmasının ardından Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürme kararı alması, İngilizlerin çabalarının sonuç vermediği anlamına geliyordu¹⁷⁹.

Aşağıda ayrıntılarıyla verileceği üzere, Hitler ve İnönü arasında bir mektup teatisi gerçekleşmiş, akabinde iki ülke ilişkilerinin olumlu bir zemine oturmasının ardından Almanlar Türkiye'ye bazı tekliflerde bulunmuştu. Türkiye, Alman teklifleri karşısında İngiltere'nin vereceği tepkiyi önemseydiğinden dolayı, teklifle ilgili İngiltere'nin fikrini sordu. İngilizler, Türk-Alman ilişkilerinin barışçıl bir zeminde yürümesi çerçevesinde iki ülkenin yakınlık göstermesini olumlu bulmakla beraber, askeri geçiş gibi savaşın dengesini değiştirebilecek hususlara kesinlikle karşı çıkıyordu. Ayrıca bu teklifin Almanların bir oyunu olabileceğini düşünüyorlardı¹⁸⁰.

Diğer taraftan İngilizler anlaşmanın imzalanmaması için girişimlerde de

¹⁷⁶ Churchill, *The Grand Alliance*, p. 57.

¹⁷⁷ *a.g.e.*, pp. 80-82.

¹⁷⁸ Winston Churchill'in konuyla ilgili olarak İsmet İnönü'ye gönderdiği telgraf için bkz: Churchill, *The Grand Alliance*, p. 142.

¹⁷⁹ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 100-101.

¹⁸⁰ *a.g.e.*, ss. 106-112.

bulunuyordu. Bunun için Türkiye ile sıkı bir görüşme trafiğinin yanı sıra Amerika'dan Türkiye üzerinde baskı yapmasını istiyorlardı. Anlaşmanın imzalanmasının kesinlik kazanmasından sonra İngiltere Türkiye'den, anlaşmada hiçbir şekilde Almanların Türk toprakları üzerinden askeri sevkiyat yapmalarına dair madde bulunmaması garantisini istedi. Aşağıda görüleceği üzere anlaşmada bu konuyla ilgili herhangi bir madde yer almadı. Ayrıca anlaşmanın imzalanmasından sonra Numan Menemencioğlu basın açıklaması yaparak her iki tarafın diğer ülkelere verdikleri taahhütlerinin saklı tutulduğunu bildirerek, İngilizlerin endişelerini asgari düzeye indirmeye çalıştı¹⁸¹. İngiltere Dışişleri Bakanı Eden da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Türk-Alman Dostluk Anlaşması'nın kendileri için sürpriz olmamakla beraber yapılmamasını yeğlemiş olduklarını söyledi¹⁸².

Almanya'nın 26 Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ne savaş açması, Türk dış politikasında İngiltere ile olan ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına sebep oldu. Fakat bu dönem, pek hoş bir hadiseyle başlamadı. Alman saldırısının başladığı günün gecesinde Churchill'in yaptığı radyo konuşması Türk dışişlerinin tepkisini çekti. Churchill'in radyoda, "Hatıram yıllar arasında dolaşarak Rus ordularının aynı düşmana karşı müttefikimiz olduğu günlerde o kadar kahramanlıkla çarpıştıkları ve kendi kusurları olmaksızın bir payını dahi alamadıkları zaferin kazanılmasına yardım ettikleri zamana geliyor. Bütün bunlar hafızamdadır. Bu eski hatıraları tazelediğim şu anda hislerimle konuştuğum için beni mazur görünüz"¹⁸³ demesi, Türk Dışişleri tarafından İngilizlerin Sovyetlerin Türkiye'deki emellerine olumlu yaklaşacağı şeklinde yorumlandı. Türk Dışişleri gösterdikleri bu hassas yaklaşımda haksız sayılmazdı. Zira Menemencioğlu'nun İngiliz Büyükelçisi'ne söylediği gibi hâlihazırda Finlandiya, Romanya gibi ülkeler Sovyet işgali altındaydı. Bu durumda akla, Boğazlar özelinde Türkiye'den Sovyetlere bir pay verilmesi geliyordu. İngiliz Büyükelçi Menemencioğlu'nun bu sözleri üzerine, Churchill'in sözlerinin pek de akıllıca olmadığını kabul etti. Bu konuyla ilgili ortaya çıkan iddialar da 6 Ağustos'ta

¹⁸¹ *a.g.e.*, ss. 119-120.

¹⁸² Jaeschke, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁸³ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 79'da yer alan dipnot.

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden tarafından yalanlandı¹⁸⁴.

İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin ittifakında Türkiye'nin durumu ilk olarak Churchill tarafından gündeme getirildi. Churchill'in 1941 yılının Eylül ayında Stalin'e gönderdiği telgraflarda, Balkanlardan yeni bir cephe açılması için Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiği, böylece büyük bir ordunun müttefiklere katılmış olacağı ve Almanların bölgeden atılmasının kolaylaşacağı belirtiliyordu. Türkiye'nin alacağı pozisyon İngiltere ve Sovyetler Birliği için gittikçe önemli hale geliyordu¹⁸⁵. Fakat ilginç olan, Churchill Ekim ayında Roosevelt'e gönderdiği telgrafta, içinde bulunulan aşamada Türkiye'den savaşa girmesini istemeyeceklerini söylüyordu¹⁸⁶. Churchill'in iki farklı lidere Türkiye ile ilgili olarak iki farklı fikir beyan etmesi ilk bakışta tutarsızlık gibi görünse de durumun bu kadar basit okunamayacağı aşikârdır. Belki de Churchill ilerisi için kendi eliyle bir "iyi polis" bir de "kötü polis" oluşturuyordu. Nitekim 1943 yılına gelindiğinde ABD ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilgili yaklaşımlarındaki farklılık açık bir şekilde görülebilecektir.

Müttefiklerin 1942 yılının Kasım ayında Kuzey Afrika'daki başarısının ardından İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılması konusunu iyiden iyiye dile getirmeye ve bu yönde çaba sarf etmeye başladı. Bu minvalde Churchill 18 Kasım 1942'de İngiliz Genel Kurmay Başkanlığına gönderdiği telgrafta, bahar ayında Türkiye'nin savaşa sokulması için gereken bütün çabanın gösterilmesi gerektiğini bildirdi. Yine benzer düşüncelerini 24 Kasım'da Stalin'le paylaşan Churchill, kendisinin Roosevelt ile görüştüğünü ve Roosevelt'in Türkiye konusunda kendisiyle aynı fikirde olduğunu söyledi. Churchill'e göre Türkiye'nin savaşa girmesi için çaba sarf etmelilerdi. Bu amaç dâhilinde Türkiye'nin toprak bütünlüğü kendileri tarafından garanti altına alınmalıydı. Türkiye'nin müttefikler tarafında savaşa girmesi, Karadeniz bölgesinde kendilerini güçlendirecek ve Romanya petrolünün bombalanmasını sağlayacaktı. Stalin de Churchill'e, Türkiye'nin baharda savaşa girmesi için ellerinden gelenin yapılması konusunda kendisiyle aynı düşüncede

¹⁸⁴ a.g.e., ss. 79-81.

¹⁸⁵ Churchill, *The Grand Alliance*, pp. 387-388, 392, 452.

¹⁸⁶ a.g.e., p. 460.

olduğunu söyledi¹⁸⁷.

1.3.2. Türkiye ile Sovyetler Birliği ve Balkan Devletleri Arasındaki Diplomatik İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının öncesinde sonrasında, hem Balkan devletleriyle hem de Sovyetler Birliği ile oldukça önemli temaslar ve tartışmalar gerçekleşti. Taraflar arasında masada olan en önemli konular, "Saldırganlığın Tanımlanması" sözleşmesi, Balkan Paktı ve Montreux Sözleşmesi oldu.

Yukarıda bahsedilen İtalya ile İngiltere arasındaki dörtlü ittifak girişimleri sonuçsuz kalmış olsa da, İngiltere ve İtalya'nın girişimi birçok devletin kendisini dışarıda hissetmesine neden olmuştu. Ortaya çıkan bu durum, 1933 yılının Haziran ayında Londra'da düzenlenen Dünya İktisat Kongresi'nde "hoşnutsuz" devletler arasında yeni bir sözleşmenin imzalanmasının yolunu açtı¹⁸⁸. Ayrıca 3 Temmuz 1933 tarihinde "Saldırının Tanımlanması" başlığı altında iki sözleşme daha imzalandı. Bu sözleşmelerden birincisinin imzacıları Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, Rusya, İran ve Afganistan'dı. İmzalanan ikinci sözleşmenin birinci sözleşmeden tek farkı, fazladan söz konusu sözleşmenin bütün devletlerin imzasına açık olduğu maddesinin eklenmesiydi. Bu anlaşmaya da Türkiye, Romanya, Çekoslovakya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya imza attı. Buna göre savaş ilan etmek, bir devletin toprağını savaş ilan etmeden istila etmek, başka bir devletin sahillerini veya limanlarını abluka altına almak, çeteleri korumak veya istilaya uğrayan ülkenin talebine rağmen bu çetelerin yardım almalarını ya da himaye görmelerini önlememek "saldırganlık" olarak tanımlanacaktı¹⁸⁹.

Boğazlar hem Balkan Devletleri, hem de Sovyetler Birliği için hayati öneme sahipti. Fakat Boğazlarla ilgili meseleler ele alındığında en öne çıkan devlet daima Sovyetler Birliği oluyordu. Molotov, 12-13 Kasım 1940 tarihinde Ribbentrop ve

¹⁸⁷ Winston S. Churchill, *The Hinge of Fate*, 8th Printing, New York: Bantam Books, 1962., pp. 605-607.

¹⁸⁸ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, ss. 130-131.

¹⁸⁹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, ss. 437-440; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 131.

Hitler’le yaptığı görüşmede Boğazları, Sovyetlerin İran Körfezi politikasının çekim merkezi olarak tanımlıyordu¹⁹⁰.

Boğazlarla ilgili Türk talepleri hakkında Sovyetler Birliği menfi bir tutum içerisinde değildi. Türkiye Boğazların hukuki statüsünün değiştirilmesi ile ilgili fikrini ilk olarak 1933 yılının Mart ayında Milletler Cemiyeti uhdesinde düzenlenen Silahsızlanma Konferansı’nda Türk delege Cemal Hüsnü aracılığıyla dile getirdiğinde, Sovyet delegesi tarafından da destek görmüştü¹⁹¹.

Türkiye’nin 10 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar sözleşmesinin imzacısı olan devletlere gönderdiği notaya, Sovyetler ve Romanya’nın sınırlarla ilgili şerhi ile birlikte diğer Balkan devletleri olumlu yanıt verdi. Bu noktada, Romanya’nın Besarabya bölgesi ile ilgili çekincesini içeren nota, Sovyetler Birliği’nin Türkiye’den bir açıklama beklemesine neden oldu. Bu hassas durum karşısında Türk Dışişleri Romanya’nın notasının, Türkiye’nin Besarabya’nın ilhakını tanıdığı anlamına gelmeyeceğini belirten notayı Sovyetler Birliği’ne gönderildi¹⁹².

Olumsuz yönde seyreden iki ülke ilişkileri, Montreux müzakerelerinde daha da farklı boyutlara ulaştı. Sovyetler daha evvel Türkiye ile 25 bin tonluk gemilerin geçişi konusunda anlaşmışken, müzakerelerde bu sınırlamanın kalkması talebinde bulundu. Müzakereler sırasında bu ve buna benzer birçok hadisenin daha yaşanması, Başbakan İsmet İnönü’de Sovyetlerin, iki ülke arasındaki dostane ilişkilere gizli tutulmuş bir plan dâhilinde bilinçli olarak zarar verdiği düşüncesini uyandırmıştır. Sovyetler Lozan’da, Boğazların bütün savaş gemilerine kapatılmasını ve Türkiye’nin denetimine verilmesini savunmuşken, Montreux’de Boğazların Karadeniz’e sahildar tüm devletlerin savaş gemilerine açık olması fikrini destekliyordu¹⁹³.

Sovyetler Birliği ve Türkiye arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen Boğazlar Sözleşmesi imzalanabildi. Aşağıda ayrı bir bölümde bu sözleşmenin imzalanmasına değineceğiz. Montreux Boğazlar Sözleşmesi’nin ardından Sovyet Dışişleri Bakanı

¹⁹⁰ Harry N. Howard, “The Entry of Turkey Into World War II”. *Bellekten*, Cilt XXXI, Sayı 122, 1967, s. 222.

¹⁹¹ Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, ss. 217-218.

¹⁹² Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, ss. 148-149.

¹⁹³ *a.g.e.*, ss. 150-151.

Molotov yaptığı açıklamada, konferansın milletlerarası konferanslar tarihinde müstesna bir yerinin olduğunu söylüyordu¹⁹⁴.

Aynı yıl içerisinde Türkiye ve Sovyetler arasında bir anlaşma yapılması gündeme geldi. Bu çerçevede Montreux ve sonrasında bazı görüşmeler gerçekleşmişti. Bu görüşmelerin mahiyetini ve Sovyetlerin tutumunun anlaşılması bakımından, 1936 yılının Ekim ayında Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun toplanması vesilesiyle Tefik Rüştü Aras ve Litvinov arasında gerçekleşen görüşme önemlidir.

Görüşmede Litvinov'un aktardıklarına göre, Sovyetler Birliği Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerin Türk-Sovyet dostluğunun önüne geçmemesi görüşündeydi. Diğer yandan Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında soğukluk olduğu izleniminin ortadan kaldırılması için bir şeyler yapılmalıydı. Tefik Rüştü Aras, Litvinov'a Türkiye'nin denizde bir saldırıya uğraması halinde Sovyetlerin yardım taahhüdünde bulunup bulunmayacağını sorduğunda, Litvinov'un cevabı olumlu oldu ve Aras'a genel bir yardım anlaşması teklif etti. Bu teklifin içeriği henüz bilinmemekle beraber Aras, Litvinov'a nasıl bir cevap vermesi gerekliliği ile ilgili Ankara'ya danıştı. İsmet İnönü, Fevzi Çakmak'tan askeri meselelerde Sovyetlerin nasıl bir yardımda bulunabilecekleri ile ilgili görüşlerini aldıktan sonra durumu Atatürk ile istişare etti. Nihayetinde Aras'a, sözü edilen meselenin hükümet içerisinde tartışılması gerektiği, fakat o anda bakanların çoğunun Ankara'da bulunmadığı ve dolayısıyla konunun tartışılmasının mümkün olmadığı söylendi. Fakat daha önemlisi Aras'tan Litvinov'a, Sovyet dostluğunun Türkiye için oldukça önemli olduğu, iki ülke arasındaki güven duygusunun bozulmasını istemedikleri ancak Sovyetlerin güven konusunda eksiklik gösterip haksız yere şüphe içerisine girdikleri söylenmesi istendi¹⁹⁵.

Türkiye için İngiltere'nin, Sovyetlerle yapılacak bir ikili anlaşmayı nasıl karşılayacağı cevaplanması mühim sorulardan biriydi. İngilizler genel olarak bu girişimin manasını anlamakta zorluk çektiklerini ima ediyorlardı. İngilizlere göre eğer Montreux haricinde Sovyetlerin yararına bir anlaşma yapılacaksa buna diğer

¹⁹⁴ Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, s. 231.

¹⁹⁵ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, ss. 156-160.

imzacı devletler olumlu bakmayacaklardı. Yahut eğer düşünölen anlaşma Montreux dışına çıkmayacaksa böyle bir anlaşma yapmanın anlamı yoktu. Ayrıca böyle bir anlaşma ile birlikte (Sovyetlerin Akdeniz’de Türkiye’yi savunma garantisi vermesi) Sovyetlerin yükleneceği taahhütler doğal olarak bir askeri ittifak ortaya çıkaracak ve Türkiye’nin tarafsızlığını ortadan kaldıracaktı. Aynı zamanda böyle bir taahhüt Sovyetlerin Akdeniz’e inmesi anlamına gelecekti. İngiltere’nin üzerinde göröşölen anlaşma ile ilgili bu çekinceleri, hâlihazırda müteredit olan Türkiye’yi daha da isteksiz hale getirdi. Bunun neticesinde Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı Litvinov, Türkiye’nin bir şey yapmak istemediği kanaatine vardığını Türk Büyökelçisine ilettil ve Türk-Sovyet anlaşması meselesi iki seneliğine kapanmış oldu. 1939 yılına kadar geçen süreç içerisinde iki ölkö arasında önemli bir konuda müzakere veya münakaşa olmamakla beraber diplomatik münasebet biçimi özellikle Sovyetler tarafından tahribata uğradı. Ayrıca bu süre içerisinde Atatürk ve İsmet İnönü arasında dış politika konularındaki göröş ayrılıkları iyice belirgin hale geldi. Örneğin Akdeniz’deki korsan faaliyetlerin artması üzerine toplanan Nyon Konferansı’nda alınan kararlara göre Türkiye gerektiğinde İngiltere ve Fransa’ya yardım edecek olması İnönü tarafından tehlikeli görönrken Atatürk böyle bir yardım talebinden şeref duyuyordu¹⁹⁶.

Arnavutluk’un İtalya tarafından işgalinin ne kadar büyük bir tedirginlikle karşılandığından bahsetmiştik. Kendi güvenliğini korumak amacıyla ittifak arayışları içerisine giren Türkiye, bir yandan da Balkan ölkeleri ile işbirliğini geliştirme düşüncesine sahipti. Bu çerçevede Dışışleri Bakanı Saraçoğlu ile Romanya Dışışleri Bakanı Grigore Gafencu arasında 8 Nisan 1939 tarihinde, yani Arnavutluk’un işgalinden bir gün sonra bir göröşme gerçekteşti. Görüşmede iki ölkö Balkan Paktı’nı güçlendirmek için gerekenlerin yapılması, toprak bütönlüklerinin tehlike altında olduğu durumlarda iki ölkö arasında tam bir işbirliği yaparak yayılmacı emeller karşısında oluşturulan bir gruba katılması kararları alındı¹⁹⁷.

Nisan 1939’da Molotov’dan Türk dışışlerine bir mesaj geldi. Mesajda Molotov, Balkanlarda ve Karadeniz’de oluşun yeni durumlar ve alınabilecek

¹⁹⁶ *a.g.e.*, ss. 161-174.

¹⁹⁷ Grigore Gafencu, *Last Days of Europe: A Diplomatic Journey in 1939*. E. Fletcher-Allen (translated by), New Haven: Yale University Press, 1948, pp. 122-123.

tedbirlerle ilgili olarak Tiflis veya Batum'da bir görüşme gerçekleştirilmesini teklif ediyordu. Teklif Türk tarafınca olumlu karşılanmakla beraber görüşme yeri olarak Ankara veya İstanbul önerildi. Ancak iki tarafın da görüşmenin gerçekleşmesi için istekli olmasına rağmen görüşme gerçekleşmedi. Bunun yerine Sovyetler, Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin'i Ankara'ya gönderdi ve görüşmeler Potemkin aracılığıyla gerçekleştirildi¹⁹⁸. 28 Nisan-5 Mayıs tarihleri arasında gerçekleşen görüşmelerde Potemkin Türk yetkililere, Mihver tehdidine karşı mukavemet gösterilmesini, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yürüttüğü görüşmelerin iyi karşılandığını, Sovyetler Birliği'nin karşılıklı bir anlaşma yapılması fikrinde olduğunu söyledi¹⁹⁹.

Ancak görüşmeden sonra Potemkin'in Rusya'ya döndüğü tarihten Ağustos ayına kadar Sovyetlerden herhangi bir ses çıkmadı. Ağustos ayında Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'na yardımlaşma paktı müzakerelerinin sonuçlandırılması için Moskova'ya davet edildiğini söyledi²⁰⁰. Tabii bu arada Sovyetler Almanlara, planlanan anlaşmanın Türkiye'yi İngiliz-Fransız cephesiyle yakınlaşmaktan alıkoyabileceği ihtimalini de belirterek Türkiye ile bir pakt imzalanması düşüncesinde olduklarını bildirmeyi ihmal etmedi²⁰¹.

Diğer yandan 5 Eylül 1939'da Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'la bir araya geldi. Görüşmede Molotov, kendilerinin Almanlarla yaptıkları anlaşmanın Türkiye ile yapacakları bir anlaşmaya mani olmadığını fakat yeni bir esas aranması gerektiğini söyledi. Bu yeni durum üzerine Türkiye yeni bir anlaşma teklif etti. Bu teklife göre; Karadeniz, Boğazlar ve Balkanlar'da, Türkiye ve Sovyetler Birliği'ne Avrupalı bir ülkenin saldırısı olması halinde işbirliği yapılacak, buna mukabil Türkiye'nin vereceği taahhütler İngiltere ve Fransa'ya karşı geçerli olmayacak ve anlaşma 15 sene müddetli olacaktı²⁰². Bu teklif şüphesiz Türkiye'yi olası bir Alman ve İtalyan saldırısına karşı koymaya yönelikti ve doğal olarak Sovyetlerin bu teklifi kabul etmeleri beklenemezdi.

¹⁹⁸ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, ss. 185-186.

¹⁹⁹ Burçak, *a.g.e.*, ss. 37-40.

²⁰⁰ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 189.

²⁰¹ Fox, *a.g.e.*, p. 14.

²⁰² Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, ss. 194-196.

15 Eylül tarihinde Sovyet Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı'nı tekrar ziyaret ederek kendisini hükümeti adına yeniden Moskova'ya davet etti. Gelineen noktada Moskova ziyareti lüzumlu hale geldiği düşünüldüğünden dolayı Moskova'ya gitme kararı alındı. 25 Eylül'de Türk Dışişleri yetkilileri Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu liderliğinde Moskova'ya vardı. İlk görüşme 26 Eylül'de gerçekleşse de anlaşma ile ilgili bir husus ele alınmamıştı. İkinci görüşme ise Stalin'in başkanlık ettiği oturumda 1 Ekim'de başladı. Görüşmede Stalin, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir anlaşma imzalanabilmesi için, Türk-İngiliz-Fransız ittifakında kendi eliyle yazdığı değişikliklerin yapılması gerektiğini söyledi. Buna ek olarak Sovyet tarafı, Boğazlarla ilgili bazı değişiklik teklifinde bulundu. Bu teklif üzerine Şükrü Saraçoğlu, söz konusu değişiklik teklifinin paktın yapılmasıyla ilintili olup olmadığını sordu ve ilintili olduğu cevabını aldı. Bunun üzerine Saraçoğlu toplantıyı terk etme ricasında bulundu²⁰³.

Her ne kadar 1 Ekim'de gerçekleşen toplantı olumsuz neticelenmiş gibi görünse de Sovyetler, iki anlaşmanın ilişkisi konusunda ısrarcı tutumlarını sürdürmedi. Ayrıca Stalin'in değişiklik taleplerinden bazıları, müttefiklerin onayının alınmasıyla beraber Türk hükümeti tarafından uygun bulundu. Bunun üzerine Sovyetler tarafından yeni bir anlaşma tasarısı ortaya kondu. Fakat bu tasarının maddeleri, Montreux sözleşmesinin maddelerinin mahiyetini tamamen değiştiriyor, Boğazlar üzerinde Sovyetlere ve Türklere neredeyse eşit haklar tanıyor ve buna mukabil üçüncü devletlere karşı Boğazların sorumluluğunu Türkiye'ye bırakıyordu. 15 Ekimde gerçekleşen görüşmelerde de Sovyetlerin ilk olarak Boğazlardan söz açması üzerine sert tartışmalar yaşandı ve görüşmeler sona erdi²⁰⁴.

Olumsuz neticelenen görüşmelerin ardından Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkiler, savaşın başlangıcından Almanların Sovyetler Birliği'ne saldırdığı döneme kadar geçen dönemde karakteristik özellikler taşımaktadır. Zira bu dönem içerisinde Alman-Sovyet ittifakının en fazla tedirgin ettiği ülkelerden biri Türkiye'ydi ve Almanların Sovyetlere saldırmasıyla birlikte Türkiye'nin tedirginliği

²⁰³ *a.g.e.*, ss. 197-201.

²⁰⁴ Fox, *a.g.e.*, p. 14; Erkin, *a.g.e.*, ss. 140-148; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, ss. 199-207.

bir nebze olsun azalacaktı.

Almanlar Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın arşivini ele geçirdiklerinde, Türk-Sovyet ilişkilerine zarar verecek bir belge ortaya çıkardılar. Bu belge Fransa'nın Ankara'daki Büyükelçisi Massigli'ye aitti. Belgeye göre Türk Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, Sovyetlerin Bakü'deki petrol kuyularını bombalamayı telkin ediyordu. Tabii bu raporun ortaya çıkışı Ankara-Moskova arasında büyük gerilim yarattı. Massigli ve Saraçoğlu belgede geçen ifadeleri yalanladılar. Fakat ne Massigli'nin telgrafı ne de Massigli ile Saraçoğlu arasında geçen görüşmenin içeriği Almanların yayınladıkları gibi değildi. Aslında Massigli'nin telgrafında, Bakü'deki petrol kuyularının bombalanması için kullanılacak uçakların Türkiye'den geçmesi konusunda Türklerin sıkıntı çıkarmayacakları düşüncesi aktarılıyordu. Çünkü uçakların Türkiye veya İran'dan geçmesi gerektiği meselesinde Saraçoğlu İran'dan protesto gelmesinden korkup korkmadıklarını sorduğunda Massigli, bu sorudan Türklerin uçakların kendi hava sahalarından geçmesinde güçlük yaşatmayacakları anlamını çıkarmıştı. Yine Massigli, aynı konudaki başka bir telgrafta Türkleri Sovyetlere karşı ileri sürme çabalarının bir işe yaramayacağını ve Bakü petrollerini bombalayacak uçakların Türk hava sahasından geçmek zorunda olduğu durumlarda Türkiye'den özür dilemeleri gerektiğini söylüyordu²⁰⁵. Görüldüğü üzere Alman iddiaları, gerçeklerin çarpıtılarak Türk-Sovyet ilişkilerine zarar verme amacını taşımaktaydı.

1940 yılına gelindiğinde, özellikle Haziran ayına doğru İtalya'nın savaşa gireceği açık bir şekilde ortaya çıkınca İngiltere ve Fransa Türkiye'den, İtalya savaşa girdiğinde seferberlik ilan etmesini ve aynı zamanda Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'ya bunu telkin etmesini istedi. Bu istek üzerine Türkiye, o anda seferberlik konusunda kendi kararını müttefiklere iletmemiş olmakla beraber, adı zikredilen Balkan devletlerine ortak bir seferberlik ilanı konusunda fikirlerini sordu ve bu üç ülkeden de olumlu yanıt aldı²⁰⁶.

1940 yılının Ekim ayından 1941 yılının ortalarına kadar Sovyet dış politikasının ana hedeflerinden biri, Almanların Balkanlarda, özellikle Bulgaristan'da

²⁰⁵ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, ss. 216-217.

²⁰⁶ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 7-8.

artan nüfuzunu engellemekti. Bu amaç dâhilinde, Sovyet Dışışleri yetkilisi Sobolyev, 25 Kasım 1940 tarihinde Sofya'ya ziyarette bulundu. Bu ziyaret menfi manada Almanların ve Türklerin dikkatini çekti. Ziyaretin mahiyeti ile ilgili olarak Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Aktay, Dışışleri Bakanı Molotov'la bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede Molotov'un anlattıklarına göre Sovyetler Birliği Türkiye'nin Bulgaristan'a hücum edeceği kanaatindeydi. Bu vesileyle Sovyetler, Bulgarlara olası bir çatışma durumuna yönelik kendilerine bir garanti ve yardım anlaşması teklifinde bulunmuşlardı ve bu teklif Bulgar Kralı tarafından reddedilmişti²⁰⁷.

Molotov her ne kadar Sobolyev'in ziyaretini bu şekilde izah etmiş olsa da meselenin Türkiye ile ilgili olan kısmı daha sonra ortaya çıktı. 1942'de Menemencioğlu'nun Bulgarlardan öğrendiğine göre Sovyetler Bulgarlara, Trakya üzerindeki emellerinde yardıma hazır olduklarını, Bulgaristan'ın sadece Batı Trakya'da değil, Doğu Trakya'daki emellerine de yarayacak bir anlaşmaya hazır olduklarını, Türkiye'den Bulgaristan'a bir tehdit veya saldırı gelmesi durumunda yine Bulgaristan'ın Avrupa Türkiye'sindeki emellerine yönelik olarak yardımcı olacaklarını söylemişlerdi²⁰⁸.

Sovyetler, 1941 yılının Şubat ayında Sobolyev'i Sofya'ya tekrar göndererek yeni bir girişimde bulundu fakat bu girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Sovyet girişimini takip eden günler içerisinde Türk ve Bulgar yetkililer iki ülkenin birbirlerine karşı iyi niyet beslediklerine işaret eden bir beyannamenin ilan edilmesi konusunda Bulgaristan'ın teklifi üzerine görüş alışverişinde bulundular²⁰⁹. Yapılan görüş alışverişinin olumlu neticelenmesinin ardından 17 Şubat 1941'de beyanname yayınlandı. Beyannameye göre iki ülke her türlü saldırıdan kaçınacak ve karşılıklı güveni koruyup geliştirecekti²¹⁰. Bu beyanname, hâlihazırda birbirlerine karşı tedirgin bir bakış açısına sahip olsalar da Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ilişkinin ne Alman ne de Sovyet emelleri doğrultusunda bir araç olarak kullanılamayacağı anlamına gelmekteydi. Beyannamenin yayınlanmasından ve Bulgaristan ile

²⁰⁷ *a.g.e.*, ss. 51-52.

²⁰⁸ *a.g.e.*, s. 54.

²⁰⁹ *a.g.e.*, ss. 55-56.

²¹⁰ Soysal, *a.g.e.*, s. 641.

Yugoslavya Üçlü Pakt'a imza atarak Mihver devletlerine katılmasından sonra Sovyetler Birliği, 25 Mart 1941'de Türkiye'nin üçüncü bir ülke ile ilişkilerinin bozulması halinde Türkiye'yi zor durumda bırakacak hareketlere girmeyeceklerini ve mutlak anlayış ve tarafsızlık içerisinde olacaklarını bildirdi²¹¹.

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş açması, zihinlere Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginliğin yumuşamaya başlayacağı düşüncesini getirebilir. Fakat iki ülke arasındaki ilişkiler herhangi bir yumuşama emaresi göstermedi. Sovyetlerin müttefikler tarafına geçmesiyle birlikte Türkiye'ye olan yaklaşımları belirsizliğini korumuş, Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa girmesi beklentilerinin ortaya çıkmasıyla da iki ülke arasındaki soğukluk devam etmiştir²¹². Bu soğukluğun devam etmesinde, yaşanan hadiselerin ve ortaya çıkan bazı gerçekliklerin payı oldukça büyüktür. Keza bir sonraki bölümde bahsedeceğimiz üzere Üçlü Pakt'a katılma görüşmelerinin yapıldığı süreçte Sovyetler Birliği Almanya'dan Boğazlarda üs kurma talebinde bulunmuştu. Bu talep her ne kadar Sovyetler tarafından yalanlanmış olsa da²¹³, Türk Dışişlerinin bu talebi öğrenmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin tamirini bir hayli zor hale getirdi.

Savaşın başlamasından üç gün sonra Moskova Büyükelçisi Aktay, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı'na Türkiye'nin tarafsızlık kararını ilettili²¹⁴. Ancak Temmuz ayında, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş açmasının ardından Türk-Sovyet ilişkilerine tesir eden ilk olay gerçekleşti. Bu, Seefalke olayıydı. 7 Temmuz-9 Temmuz tarihleri arasında Almanya'ya ait Seefalke isimli bir gemi Boğazlardan geçiş yapmıştı ve Sovyetlerin iddialarına göre bu gemi bir harp gemisiydi. Türkiye söz konusu geminin bir ticaret gemisi olduğunu söylese de Sovyetler yıllar boyunca Seefalke'nin askeri gemi olduğunu ve Türkiye'nin Montreux anlaşmasına aykırı

²¹¹ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 58; Soysal, *a.g.e.*, s. 644.

²¹² *a.g.e.*, s. 63.

²¹³ *a.g.e.*, s. 67; Kılıç., *a.g.e.*, s. 371; Hitler Berlin Büyükelçisi Gerede'ye "Almanya bu ziyaretten (Molotov'un ziyareti) istifade Rusya'yı İngiltere karşısına çekmek için çok uğraştı. Molotov ise derhal Boğazlar konusunu ortaya attı... .. Ruslar Boğazlarda üs isteyince bunun mümkün ve uygun olmayacağını söyledim..." demiştir. Bkz: Kılıç, *a.g.e.*, s. 368.

²¹⁴ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 123; Jaeschke, *a.g.e.*, s. 53.

olarak bu geminin geçişine göz yumduğunu iddia etti²¹⁵. Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginliğin daha da pekişmesine sebep olan bu hadise uzun yıllar iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileşmesine engel olan örnek hadiselerden biri oldu.

Diğer yandan Almanların 1941 yazında Sovyetler Birliği'ne savaş açması, doğal olarak İngiliz-Sovyet ittifakını doğurmuştu. Bu ittifak çerçevesinde iki ülke, Almanların Kafkasya'ya inmelerine engel olma amacı planları dâhilinde İran ile görüşmeler gerçekleştirdi. İngiltere ve Sovyetler Birliği İran topraklarını aktif olarak kullanmak istiyordu. Fakat İran Şahı Pehlevi'nin Sovyet-İngiliz teklifini reddetmesi üzerine iki ülke İran'ın işgali kararını aldı. İran, 25 Ağustos tarihinde İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilerek Pehlevi tahttan indirildi²¹⁶. İşgalin Türkiye'yi tedirgin edeceği düşüncesiyle İngiltere ve Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bütünlüğünün tehlike altında olmadığına dair işgalden önce, 10 Ağustos tarihinde Türkiye'ye güvence veren bir bildirge yayınlamıştı²¹⁷.

İngiliz-Sovyet birlikteliği, İngiltere'nin savaşın gidişatı ile ilgili birçok meselede olduğu gibi, Türkiye ile ilgili meselelerde de Sovyetlerin görüşlerini almaya başlamasına neden oldu. Bu çerçevede Eden'in 15 Aralık 1941'deki Moskova ziyareti, İngilizlerin ve Sovyetlerin Türkiye'ye dair olası ortak yaklaşımının akıbeti açısından oldukça önemlidir. Görüşmeden önce Churchill'in Eden'a verdiği talimatta, Türkiye'nin tutumunun hem İngiltere hem de Sovyetler Birliği için gittikçe önem kazandığı yazılmaktaydı²¹⁸.

16 Aralık tarihinde Eden Stalin ile bir araya geldi. Stalin Eden'e savaş sonrası düzenle ilgili bazı telkinlerde bulunmuştu. Bu telkinlerin arasında Türkiye ile ilgili konular da vardı. Stalin'e göre Türkiye lehine Ege Denizi'ndeki bazı adalarda düzenlemeler yapılması, 12 Ada'nın, Bulgaristan'dan ve Suriye'den bazı bölgelerin Türkiye'ye verilmesi gerekiyordu²¹⁹. Tabii Stalin'in deyim yerindeyse eli bol davranmasının nedeni, Türkiye'nin savaşa katılacağı düşüncesinden ileri

²¹⁵ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 124-125.

²¹⁶ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 241.

²¹⁷ Fox, *a.g.e.*, p. 30; Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 126; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 241.

²¹⁸ Churchill, *The Grand Alliance*, p. 452; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 242.

²¹⁹ Churchill, *The Grand Alliance*, p. 530; Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 128; Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 243.

gelmekteydi²²⁰. Söz konusu görüşmenin gerçekleştiği günlerde Türk dışişleri yetkilileri Stalin'in tekliflerinden bihaber olsalar da Moskova Büyükelçisi Aktay'ın telgrafından anlaşıldığı üzere Türk Dışişleri bu teklifleri Şubat 1942'de öğrenmiştir²²¹. Tabi neredeyse son on sene içerisinde büyük iniş çıkışlar yaşayan iki ülke ilişkilerinin durumu ortadayken Stalin'in teklifleri, Aktay'ı hem meraklandırmış hem de Türkiye'nin bir emri vaki ile karşı karşıya olma ihtimalinden ötürü tepkisini çekmiştir:

“Mevsuken haber alındığına göre Stalin, mevzu bahis araziden maada 12 Ada'nın da behemehâl Türkiye'ye terki icap ettiği hususunda ısrar eylemiş ve Eden bu ısrar karşısında muvafakat cevabı vermek ızdırarında kalmıştır. Muharebeye girmediğimiz halde Sovyetler tarafından bu derece iltizam edilmekliğimiz mezkûr muhitte hayreti mucip olmakta ve hatta hoş gitmeyecek bir şekilde tenkit olunmaktadır²²².”

Uzun bir süre Türk-Sovyet ilişkileri gergin bir zeminde devam etse de zamanla ilişkiler bir nebze olsun karşılıklı güven çerçevesine oturmuş “durgunluk ve bekleme devresine” girmiştir. Bilhassa Türkiye, hem Kuzey Afrika'da hem de Rusya'da devam eden Alman harekâtının Türkiye'nin pozisyonunda herhangi bir değişikliğe neden olmayacağını Sovyetler Birliği'ne bildirmiştir²²³.

1.3.3. Türkiye ile “Çelik Pakt” Arasındaki Diplomatik İlişkiler

1.3.3.1. Almanya ile İlişkiler

Almanya'da Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte ilk yıllarda Türkiye ile Almanya arasında politik anlamda ciddi meseleler ortaya çıkmazken, ilişkilerin yoğunluğu ekonomik temelde yaşanmaktaydı. Hitler'in dış politika anlayışının araçlarından biri düşük fiyat politikalarıyla ekonomik olarak

²²⁰ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 243.

²²¹ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 129.

²²² *a.g.e.*, s. 129.

²²³ *a.g.e.*, ss. 132-133.

nüfuz sahası oluşturmaktı²²⁴ ve Türkiye de bu politik yaklaşımdan faydalanma fırsatı buldu. Özellikle Türk üreticileri için Almanya her zaman cömert bir alıcıydı²²⁵. Örneğin Türkiye'nin Almanya'ya ihracatı 1932 yılında 13 milyon Lira iken bu rakam 1934 yılında 29, 1935 yılında 35, 1936 yılında ise 41,7 milyon Liraya yükseldi²²⁶. 1939 yılına gelindiğinde Türkiye'nin ithalat ve ihracatının %50'sini Almanya oluşturacaktı²²⁷.

1933 yılından sonra iki ülke arasında ilk ciddi politik kontak 1937 senesinde yaşandı. Almanya'nın yayılmacı tutumu neticesinde Romanya ve Bulgaristan'da Nazi eğilimli politikaların baş göstermesi Türkiye'yi stratejik açıdan tehdit ediyordu. Bu sebeple Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras o sene içerisinde iki kez Yugoslavya olmak üzere, Sovyetler Birliği'ne, Yunanistan'a ve İtalya'ya ziyaretler gerçekleştirdi. Moskova ziyaretinin ardından Tevfik Rüştü Aras yaptığı açıklamada saldırgan tutum ve yönelimlerin yarattığı sorunlardan bahsederek, Türkiye'nin Alman yayılmacılığı konusundaki çekincelerini beyan etti. Ancak Almanya Türkiye'nin bu algısına rağmen, Türkiye ile ilişkilerini geliştirme amacından vazgeçmedi zira Türkiye'nin stratejik konumu buna kolayca izin verecek gibi değildi²²⁸. Diğer yandan Almanya, 1936 yılının Kasım ayında Türkiye'nin bölgesel tedirginliklerini gidermek amacıyla Akdeniz'i hedef alan hiçbir oluşuma dâhil olmayacağı konusunda teminata bulundu²²⁹.

Almanya İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde diğer birçok ülkeyi olduğu gibi Türkiye'yi de yanında görmek arzusundaydı. Bu vesileyle Almanya bazı girişimlerde bulundu. Kamuran Gürün'ün, Numan Menemencioğlu'nun basılmamış hatıratından aktardığına göre Menemencioğlu ticaret anlaşması müzakereleri için Berlin'de bulunduğu sıralarda büyük itibar görerek Hitler tarafından da ağırlanmış ve kendisine

²²⁴ Roger Owen ve Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2002, ss. 28-29.

²²⁵ Yücel Güçlü, "Turkish German Relations From Montreux to the Second World War", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt 29, p. 50.

²²⁶ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Ankara: Yurt Yayınları, 1986, s. 145; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, ss. 316-317; Güçlü, *a.g.m.*, s. 51.

²²⁷ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 15.

²²⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, ss. 317-318.

²²⁹ Güçlü, *a.g.m.*, p. 54.

bir ittifak anlaşması teklif edilmiştir. Fakat bu teklif Türk idareciler tarafından uygun görülmedi²³⁰.

İki ülke arasında gündeme gelen bir başka konu da Boğazlar meselesiydi. Almanya Türkiye'nin Boğazların hukuki statüsünün değiştirilmesi ile ilgili taleplerine sıcak bakmakla beraber, alınacak kararların stratejik olarak Almanya'yı olumsuz yönde etkileyeceği ve Sovyetler Birliği'ne avantaj sağlanacağı kanaatindeydi. Almanya Boğazlarda oluşturulan yeni düzenden hoşnut olmadı. Fakat yine de Montreux'de alınan kararları resmi olarak protesto etmek yerine hoşnutsuzluklarını Türk yetkililere bildirmeyi düşünmekle yetindiler²³¹.

1939 yılına gelindiğinde, Almanya'nın Türkiye ile ilgili genel politikası Türkiye'nin bölgesel tehdit algılarından kurtarılmasını, bu çerçevede İtalyanların politik tutumlarına dikkat etmesini ve statükonun devamını sağlamaktı. Nitekim Almanya tarafından Türkiye'ye Büyükelçi olarak tayin edilen Franz von Papen'in İsmet İnönü ile görüşmesinde ilk duyduğu cümlelerden biri Arnavutluk'un İtalya tarafından işgalinin ve 12 Adalarda artan İtalyan yığınağının Türkiye tarafından endişe ile karşılandığını duymak oldu²³². Benzer bir şekilde Dışişleri Bakanı Saraçoğlu da Papen'e Arnavutluk işgalinin stratejik bir hedef güttüğünü, ülke menfaatlerinin tehdit altında olduğunu dolayısıyla hükümetinin ülke menfaatlerini korumak amacıyla İngiltere ve Fransa ile temasta olduklarını söyledi²³³. İnönü de o yıllarda Almanların Türkiye'ye karşı bir işgal ve istila arzusunda oldukları düşüncesine sahip olduklarını söylüyordu²³⁴.

Almanya, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin gelişmesini pek olumlu bulmamaktaydı. Yukarıda zikrettiğimiz üzere Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan kredi anlaşmaları Almanya'nın dikkatini çekmişti. İngiltere'nin Türkiye üzerindeki ticari ağırlığını dengelemek adına Almanya da girişimde bulunarak 16

²³⁰ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Cilt 3, s. 117.

²³¹ Sezen Kılıç, *Hitler'in Gizli Dosyalarında Türkiye*, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayınları, 2012, s. 147.

²³² Papen, *a.g.e.*, p. 446.

²³³ Burçak, *a.g.e.*, s. 33.

²³⁴ Aydemir, *a.g.e.*, s. 107.

Ocak 1939 tarihinde Türkiye ile 150 milyon Marklık bir kredi anlaşması imzaladı²³⁵.

Öte yandan 1939 yılına girilmesiyle birlikte uluslararası siyasette meydana gelen hareketlilikten ve Türkiye'nin kendini olası saldırılardan korumak amacıyla ittifak sistemleri kurmaya çalıştığından bahsetmiş, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile ortaklaşa yayınlanan beyannamenin içeriğine değinmiştik. Bu beyannamenin imzalanacağı kesinlik kazandığında Almanya girişimlerde bulunarak beyannameye engel olmaya çalıştı. Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Von Papen Türk makamlarına, beyannamenin savaş ihtimalini artıracığını, Balkan Paketi'ne Bulgaristan'ın da katılması gerektiğini söylemiş ve Balkan devletlerinin sınırlarının Almanya tarafından garanti altına alınmasını teklif etmişse de Türk makamları bu beyannamenin yayınlanmasına Arnavutluk'un işgalinin sebep olduğunu belirterek, beyannameden vazgeçmeyeceklerini bildirdi²³⁶. Diğer yandan Menemencioğlu Von Papen'le yaptığı görüşmede, bildirinin Türkiye'nin Alman dostluğuna karşı olmadığını söyleyerek Almanların endişelerini gidermeye çalıştı²³⁷.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Türk-Alman ilişkilerindeki siyasi yan çok daha önem kazanmaya başladı. Savaşın başlamasının ardından 11 Eylül 1939'da Refik Saydam, Türkiye'nin savaş dışı olduğunu ve Almanya ile aralarında siyasi ihtilaf bulunmadığını söyledi²³⁸.

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilere en çok zarar veren gelişme ise, 19 Ekim 1939'da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız ittifak anlaşması oldu. Anlaşmanın imzalanmaması için Almanlar Türkiye ile ticareti keseceği tehdidinde dahi bulunmuştu²³⁹. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Papen'le görüşen Saraçoğlu, söz konusu anlaşmanın Almanya'ya karşı olmadığını, sadece Türkiye'nin kendisini korumaya yönelik olduğunu söylese de²⁴⁰, Almanlar Türkiye'nin bu anlaşmaya imza atarak Alman karşıtı cepheye katıldıklarını düşünmekten vazgeçmedi. Hatta Alman

²³⁵ Atabey, *a.g.m.*, ss. 30-31; Jaeschke, *a.g.e.*, s. 3.

²³⁶ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, ss. 321-321.

²³⁷ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 55.

²³⁸ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 17.

²³⁹ Armaoğlu, *a.g.m.*, s. 146.

²⁴⁰ Kılıç, *a.g.e.*, s. 247.

Dışışleri Bakanı Ribbentrop'a göre, Türk dış politikası neredeyse İngiliz dış politikasının bir uzantısı haline gelmişti²⁴¹.

Almanya'nın savaşın ilk yıllarında Türkiye ile ilgili belirlediği stratejinin temel amacı, Türkiye'yi müttefik baskısından kurtararak, savaş dışı kalmasını sağlamak ve bunu sürdürmekti²⁴².

Siyasi ilişkilerin bir uzantısı olarak iki ülke arasındaki ticari ilişkiler de üst düzeyde devam etmekteydi. Kurulan ticari ilişkiler iki ülkenin de maksimum fayda elde etmesini sağlıyordu. Örneğin 1940 yılının Temmuz ayında Almanya ile Türkiye arasında imzalanan ticaret anlaşması, krom bakımından Almanya'ya önemli bir rahatlık sağlamış oldu. Tabii bu ticaretten Türk tarafının daha karlı çıktığı söylenebilir. Zira bu anlaşma ile birlikte Türkiye ihtiyacı olan birçok ürünü Almanya'dan tedarik edebilme imkânına sahip oldu²⁴³.

Ticaret alanında olumlu gelişmeler yaşansa da siyasi zeminde benzer bir tablonun olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak anlaşmasının Almanya nazarındaki olumsuz etkileri devam etmekteydi. Nitekim Hitler, 19 Temmuz tarihinde parlamentoda yaptığı konuşmada, "Belgeler, gerçekte takip edilmeyen Türk tarafsızlığının kurnazca olduğu kadar insafsızca olduğunu, ayrıca böyle bir yorum altında Batum ve Bakü'yü bombalamak için nasıl hazırlıklarda bulunduğunu göstermektedir" diyordu²⁴⁴.

4 Ekim 1940 tarihinde Hitler ve Mussolini bir araya gelerek savaşın gidişatı ile ilgili bazı hususları ele aldı. İki taraf, Balkanlarda ve Akdeniz'de harekete geçilmesine karar verdi. Bu karar çerçevesinde Karadeniz'deki Romen limanlarının ele geçirilmesi, Rusya'nın etkisiz hale getirilmesi, Türkiye ve Yunanistan'a karşı siyasi başarı kazanılamazsa askeri olarak harekete geçilmesi üzerinde mutabakata varıldı. 7 Ekim'de Almanların Romanya'ya girmesiyle, kararın uygulanmasına yönelik ilk adım atılmış oldu. Bu hareket Türk Dışışleri tarafından, Almanların Romen petrolerini ele geçirmek ve akabinde Boğazları ele geçirerek Sovyet

²⁴¹ Kılıç, *a.g.e.*, ss. 250-251.

²⁴² Fox, *a.g.e.*, p. 19.

²⁴³ a.y.

²⁴⁴ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 32.

harekâtını kolaylaştırmak istedikleri şeklinde yorumlandı²⁴⁵.

Almanya 1940 yılının Kasım ayında Büyükelçi Von Papen aracılığıyla bazı girişimlerde bulundu. Von Papen 23 Kasım'da Saracoğlu ve iki gün sonra Menemencioğlu ile yaptığı görüşmelerde, Türk basınında yer alan Alman aleyhtarı haberlerden şikâyet ederek, İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmesinden duydukları şaşkınlığı ifade etti. Bunun yanı sıra Von Papen, Yunan-İtalyan savaşına müdahil olmayacaklarını ve Türk-Sovyet ilişkilerindeki gerginliğin azaltılması konusunda Almanya'nın aracı olabileceğini söyledi. Ancak Menemencioğlu, Türk-Sovyet ilişkilerinde mealen Almanya'nın düzelterceği kadar kötü bir durum olmadığını söyleyerek Von Papen'nin teklifini reddetti²⁴⁶.

Alman Büyükelçi, 29 Kasım'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile benzer konuları masaya yatırırsa da hükümet kararının daha sonra kendisine verileceği cevabını aldı. Türk hükümeti daha sonra Almanya'nın Von Papen aracılığı ile yaptığı teklife, Almanya'nın İtalyan-Yunan savaşına karışmamak hususundaki tutumunun memnuniyetle karşılandığı ve Sovyetler ile çözülmesi gereken bir pürüz olmadığı yanıtını verdi²⁴⁷. Almanların bu çabası, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini bahane ederek Türkiye'yi bir şekilde kendilerine yaklaştırp, dış politikada görünürdeki gücünü artırmak isteği olarak yorumlanabilir. Ayrıca Almanya ve İtalya'nın Balkanlardaki askeri hareketliliği Türkiye tarafından tedirginlikle takip edilirken, Türkiye'nin Von Papen'in tekliflerine olumlu yanıt vermesi beklenemezdi.

28 Şubat 1941'de Hitler İnönü'ye bir mektup gönderdi. Bu mektubun gönderilmesi İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk Dış politikasındaki en belirleyici hadiselerden biri oldu. Mektubun genel amacı, Türkiye'nin Almanya'nın politikaları ile ilgili endişelerini gidermekti. Mektupta Hitler, Bulgaristan'ın Üçlü Pakta girmesiyle beraber Alman ordularının İngilizlere karşı bazı tedbirler almak amacıyla Bulgaristan'a gireceğini, fakat hiçbir şekilde Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hedef almadıklarını söylüyordu. Bundan dolayı Alman birlikleri Türk

²⁴⁵ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 30.

²⁴⁶ *a.g.e.*, ss. 32-33.

²⁴⁷ *a.g.e.*, ss. 33-34.

sınırına belirli bir mesafede duracaktı²⁴⁸.

İnönü'nün 12 Mart'ta yazdığı cevabi mektup, Berlin Büyükelçisi Gerede tarafından 17 Mart'ta Hitler'e sunuldu. Mektupta Türkiye ve Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda beraber olmasına vurgu yapıldıktan sonra, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak konusunda kararlı olduğu, Türk ve Alman ordularının karşı karşıya gelmesi için hiçbir sebep olmadığı ve iki ülke arasındaki ilişkilerde yanlış anlaşılmanın giderilmesi bakımından Hitler'in girişiminin memnuniyetle karşılandığı bildiriliyordu. Aynı zamanda Türkiye de kendisine bir saldırı olmadıkça Alman ordularına karşı bir harekette bulunmayacaktı²⁴⁹. Hitler, İnönü'nün cevabi mektubundan oldukça memnuniyet duymuştu. Hitler'e göre mektuplaşma, iki ülke arasında işbirliği ve fikir teatisini başlatabilecekti²⁵⁰.

İki ülke arasındaki ilişkilerde mektup teatisi ile birlikte oluşan karşılıklı memnuniyet, Almanların yeni bir girişime geçmelerini sağladı. 9 Nisan 1941'de Türkiye'nin Berlin Büyükelçisi ile görüşen Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop, bu "tarihi olayın" iki ülke arasında yeni bir devir açtığını ve Türkiye'nin varlığının Alman siyaseti dâhilinde görüldüğünü ve bu düşüncelerinin kâğıt üzerinde tespitine hazır olduklarını söyledi²⁵¹. Tabii bu Alman girişiminin ardında yatan en büyük tahrik unsuru, Alman askeri malzemelerinin Türkiye üzerinden geçirilmesini sağlamaktı ve Almanlar bu konuda oldukça ısrarlı davranacaklardı²⁵².

Von Papen, Berlin dönüşünde Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Hitler'den İnönü'ye ikinci bir mesaj getirdi. 14 Mayıs'ta Von Papen aracılığıyla İnönü'ye sunulan mektupta²⁵³, Balkanlardaki ekonomik çıkarları dolayısıyla harbe girdikleri ve Türkiye'nin haklarını göz önünde tutmaya çalışacakları yazıyordu. Von Papen İnönü'ye mektubu tefsir ederek, Almanya'nın Türkiye'nin çıkarlarını korumak için yükümlülük almaya hazır olduğunu belirtti. Bu çerçevede Türkiye'den, İngiltere'ye

²⁴⁸ Papen, *a.g.e.*, p. 472-473. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 96; Kılıç, *a.g.e.*, ss. 354-355.

²⁴⁹ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 97-99; Kılıç, *a.g.e.*, ss. 365-366.

²⁵⁰ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 99; Kılıç, *a.g.e.*, ss. 367-370.

²⁵¹ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 102.

²⁵² Papen, *a.g.e.*, pp. 476-477.

²⁵³ Hitler'in mektubuna İnönü'nün 12 Haziran'da verdiği cevabi mektubu için bkz: Kılıç, *a.g.e.*, ss. 434-435.

karşı sorumluluklarına aykırı bir şey talep etmeden sadece aralarındaki ticaret anlaşmasını uygulamasını, Türk topraklarından Alman askeri malzemelerinin geçişi için müsaade istediklerini söyledi²⁵⁴. Almanya, Türkiye'nin eski dostluk ilişkilerini yeniden oluşturmak amacıyla bir anlaşma yapmaya hazır olup olmadıklarını öğrenmek istiyordu. İnönü Papen'e Türkiye'nin buna hazır olduğunu, Almanya başka bir devletle Türkiye aleyhine bir girişimde bulunmadığı müddetçe Türkiye'nin de Almanya aleyhine bir faaliyette bulunmasının söz konusu olmadığını belirtti. Fakat anlaşma konusunda Türkiye'nin diğer ülkelere karşı olan yükümlülüklerini de göz önüne alması gerekiyordu²⁵⁵.

Von Papen İnönü ile yaptığı görüşmeden Almanya adına umutlu ayrıldı. Ancak diğer yandan askeri malzemelerin sevki konusunda Türkiye olumlu bir imada dahi bulunmamışken, Papen'in Ribbentrop'a "Irak'a savaş malzemesinin Türkiye topraklarından ulaştırılması tasarısına kesinleşmiş gözüyle bakılabilir" demesi ilgi çekicidir²⁵⁶.

Türkiye ile anlaşma imzalanması hususunda Almanya ince eleyip sık dokumaktaydı. Bilindiği üzere Yugoslavya'nın Mihver cephesine katılmasının ardından Yugoslavya'da bir darbe gerçekleşmiş ve iktidara İngiliz yanlısı askeri cunta gelmişti. Dışişleri Bakanı Ribbentrop da Türkiye ile bir anlaşma yapılması halinde İnönü ve hükümetinin benzer bir durumla karşı karşıya kalıp kalmayacaklarını merak ediyordu²⁵⁷. Anlaşılan Almanlar bu anlaşma ile ilgili büyük beklenti içerisine girmişlerdi ve dolayısıyla İngilizlerin tepkisinin darbe ihtimalini doğurup doğurmayacağını sorgulamak durumunda kalıyordu.

Takip eden süreç içerisinde Von Papen, 23 Mayıs 1941'de Dışişleri'ne beş maddelik bir anlaşma tasarısı sundu. Bu tasarıya göre Almanya, Türkiye'ye karşı bir anlaşmaya girişmemek ve anlaşma imzalamamak konusunda taahhütte bulunuyordu. Buna mukabil Türkiye de Almanya'nın çıkarlarına karşı bir harekette bulunmayacak

²⁵⁴ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 104-106.

²⁵⁵ Kılıç, *a.g.e.*, s. 393.

²⁵⁶ S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası*, İstanbul: Havass Yayınları, 1977, s. 9; Ministry of Foreign Affairs of the USSR, *German Policy in Turkey (1941-1943)*, Hawaii, University Press of the Pacific, 2005, p. 7.

²⁵⁷ S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 10; Kılıç, *a.g.e.*, s. 394.

ve Türk-İngiliz ittifakının Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşa sürüklemeyeceğini taahhüt edecekti. Tasarının ayrıca gizli maddeleri vardı. Almanya Türkiye lehine Trakya sınırında değişiklik yapmayı, Ege Denizi'ndeki Türk kıyılarına yakın olan adaları Türkiye'ye vermeyi²⁵⁸, Boğazların statüsünü Türkiye lehine değiştirmeyi teklif ediyordu. Yine gizli protokole göre Türkiye de Almanya'nın askeri malzemelerinin Türk topraklarından geçmesine müsaade edecekti²⁵⁹.

Numan Menemencioğlu, Almanların tekliflerine Türkiye tarafından hazırlanan bir taslakla karşılık verdi. Türkiye, askeri malzeme sevkiyatı ile ilgili maddenin kaldırılmasını ve Almanya'nın Türk-İngiliz ittifakına aykırı taleplerde bulunmamasını istiyordu. Alman Dışişleri ise Türk tarafının teklifi reddederek, askeri malzemenin sevki ile ilgili maddenin anlaşmada yer almak zorunda olmadığını, konuyla ilgili Türkiye'nin sözlü vaadinin yeterli olduğunu söyledi. Ancak Türkiye ne sözlü ne de yazılı olarak bu konuyla ilgili bir taahhütte bulunmayı kabul etmiyordu²⁶⁰.

Almanların bu girişiminin sonuçsuz kalması neticesinde Von Papen 3 Haziran'da yeni bir taslak sundu. Tabi bu yeni taslağın hazırlanmasında, Irak'ta meydana gelen gelişmeler neticesinde silah sevkiyatının güncelliğini yitirmesi etkili olmuştu²⁶¹.

Yeni taslağa göre, iki ülke birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyacak ve birbirleri aleyhinde hiçbir faaliyete girişmeyecekti. Anlaşma süresi on yıl olacaktı ve süre sonunda taraflar anlaşmanın devam edip etmemesini görüşeceklerdi. Taslağın gizli protokolünde ise Almanya'nın Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini tanıdığı ve Boğazlar ile ilgili yeni Türk taleplerini milletlerarası alanda

²⁵⁸ Bu tekliflerin verilmesi direkt olarak Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un talimatıdır. Ancak daha sonra bu tekliflerin alenen, coğrafya belirterek bahsedilmemesini istemiştir. Teklif verilmesi direktifi için bkz: S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 15; MFAU, *a.g.e.*, pp. 10-11; Kılıç, *a.g.e.*, s. 397, 402; Söz konusu ikinci direktif için bkz: S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.* s. 17; MFAU, *a.g.e.*, p. 18. Ayrıca Ribbentrop Papen'den Türk yetkililere Türk-İngiliz-Fransız anlaşmasının hem hukuken hem de pratikte geçerliliğini yitirdiğini iletmesini istemiştir. Bkz: MFAU, *a.g.e.*, p. 11; S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 12; Kılıç, *a.g.e.*, s. 398.

²⁵⁹ Kılıç, *a.g.e.*, ss. 407-408.

²⁶⁰ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 112-113.

²⁶¹ Kılıç, *a.g.e.*, s. 416.

destekleyeceği, buna karşılık kendilerinin Boğazlarla ilgili ihtiyaçlarını Türkiye'nin göz önünde bulunduracağı yazıyordu. Buna karşılık Almanya, Türkiye'nin Edirne sınırı ile ilgili isteklerini göz önünde bulunduracaktı²⁶². Fakat bu taslak da Türk hükümeti tarafından kabul görmedi²⁶³. Türk hükümeti, mektup teatisine istinaden iki ülkenin ilişkilerini dostane bir şekilde yürütmeye karar verdiğinin ve anlaşmanın iki tarafın diğer ülkelere karşı taahhütlerine engel teşkil etmeyeceğinin anlaşma metninde belirtilmesi üzerinde ısrar ediyordu²⁶⁴.

Türkiye'nin ısrarı ve teklifi hakkında Von Papen olumlu görüş beyan etmese de Dışişleri Bakanı Ribbentrop, üzerinde tartışılan anlaşmanın Türkiye'nin İngiltere ile imzaladığı anlaşmanın ihlali anlamına gelmeyecek şekilde düzenlenmesi isteğini anlayışla karşıladıklarını Papen'e ilettili²⁶⁵. Almanların yumuşayan tutumu neticesinde yapılan görüşmelerin ardından, 18 Haziran 1941 tarihinde on yıl geçerli olmak üzere dostluk anlaşması Türk tarafının teklifine uygun olarak imzalandı²⁶⁶.

Bu arada belirtmek gerekir ki Türkiye'nin, Alman askeri sevkiyatının Türk topraklarından geçmesini kabul etmemesi, İngiltere ile ilişkilerin zedelenmemesi açısından oldukça kritik bir öneme sahiptir²⁶⁷. Diğer yandan Almanya'nın, dostluk anlaşmasından sadece dört gün sonra Sovyetler Birliği'ne saldırması da dikkat çekicidir.

Dostluk anlaşmasının imzalanması münasebetiyle Hitler ile İnönü arasında bir mektuplaşma daha gerçekleşti ve her iki lider, iki ülke ilişkilerinin dostaneliği

²⁶² Kılıç, *a.g.e.*, ss. 417-418.

²⁶³ Türklerin olumsuz tutumu Ribbentrop'u oldukça sinirlendirmişti. Öyle ki Papen'e gönderdiği telgrafta "Son günlerde verdiğiniz haberler sanki bir Alman-Türk Anlaşması kararı Almanya için hayati önemdeymiş ve Büyük Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Almanya kendini güvence altına almaya dikkat etmeliymiş izlenimi uyandırıyor... ..Büyük Alman İmparatorluğu, Mihver ortağı İtalya ile bugün Avrupa'nın efendisidir. Türkiye dışında kıtamızdaki tüm ülkeler bunu kabullenmiştir. Bu yıl içerisinde bunu en büyük Türk de anlayacaktır... ..Almanya Türk devletini birkaç hafta içerisinde yok etmek üzere mevcut büyük ordusunun küçük bir parçasını bugün her an ve her durumda gönderebilecek durumdadır..." bzk: Kılıç, *a.g.e.*, s. 421.

²⁶⁴ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 113-115.

²⁶⁵ MFAU, *a.g.e.*, pp. 25-26; S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 19-20; Kılıç, *a.g.e.*, s. 436.

²⁶⁶ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 115-118; Papen, *a.g.e.*, p. 478; Kılıç, *a.g.e.*, s. 446. Anlaşma metni için bzk: Soysal, *a.g.e.*, s. 647; Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 121; Kılıç, *a.g.e.*, ss. 446-447.

²⁶⁷ Fox, *a.g.e.*, p. 28.

üzerine vurgu yaptı²⁶⁸. Basına yapılan açıklamalarda Saraçoğlu, anlaşma ile birlikte Almanya ve Türkiye'nin dostluklarını en sağlam temele oturtulduğunu söylüyordu. Alman Büyükelçi Papen'e göre, anlaşma sayesinde Avrupa'ya yeni bir nizam sağlamayı hedefleyen siyasetin yanlış anlaşılmasından kaynaklanan Türk-Alman ilişkilerindeki geçici aksaklık giderilmiş oluyordu. İsmet İnönü ise her iki ülkenin o günden itibaren karşılıklı güven dönemine girdiğini söylemişti²⁶⁹.

Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne savaş açması, Türk dış politikasında Almanya'nın tutumundaki belirsizliklerin bir nebze olsun ortadan kalkmış olmasından dolayı rahatlatıcı sağladı. Zira Sovyetler Birliği'ne savaş açmadan önce Almanların Balkanlardaki faaliyetleri ve keza Bulgaristan'ın Mihver devletlere katılması Türk dış politikasına yön verenlerin diken üstünde durmasına neden oluyordu. Türkiye o tarihlerde Almanların bir sonraki hamlesi olarak iki seçeneği öngörmekteydi. Bunlardan birincisi Almanların Boğazları işgal edip Ortadoğu'ya ilerlemeleri, ikincisi de Sovyetler Birliği'ne savaş açmalarıydı. İkinci seçenek Türkiye için hem daha faydalı addediliyor, hem de Türk Dışişleri'nde bu ikinci durumun gerçekleşme ihtimalinin daha fazla olduğu tahmin ediliyordu. Nitekim Türk Dışişleri'nin tahminleri doğru çıktı ve Türkiye'nin bir Alman işgaline maruz kalma ihtimali oldukça zayıfladı²⁷⁰.

Bu yeni savaşla birlikte, geçmişte Alman-Sovyet görüşmelerinde Türkiye ile ilgili iki ülke arasında gerçekleşen konuşmalar da gün yüzüne çıkmaya başladı. Hitler, kendisine İnönü'nün cevabını getiren Büyükelçi Gerede'ye, Sovyetler Birliği'nin Üçlü Pakt'a girme sürecinde Karadeniz'de üs talebinde bulunduğunu ve bu talebi kendisinin şiddetle reddettiğini söyledi²⁷¹.

Almanların Sovyet topraklarında önemli başarılar elde etmesiyle birlikte Türk hükümet çevrelerinde Turancı bir ilgi ortaya çıktı. Alman istihbaratının edindiği bilgiye göre bu çevrelerde özellikle Azerbaycan Türklerine ilgi vardı. Bu çevreler, 1918 olaylarını geri getirerek Bakü petrol bölgesini ilhak etmeyi düşünüyorlardı ve

²⁶⁸ *Akşam*, 21 Haziran 1941.

²⁶⁹ *Akşam*, 19 Haziran 1941; *Cumhuriyet*, 19 Haziran 1941; *İkdam*, 19 Haziran 1941; Jaeschke, ss. 51-52.

²⁷⁰ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 62.

²⁷¹ *a.g.e.*, s. 67.

bu konu ile ilgili olarak bilhassa İran Azerbaycan'ından Hazar'a kadar olan Türk bölgesini ilhak etmek için projeler geliştiren bir uzmanlar komitesi oluşturulmuştu. Bu grupta Tatar kökenli İstanbul Milletvekili Şükrü Yenibahça, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, Profesör Zeki Velidi Başkir ve Ahmet Sait Cafer gibi isimler yer alıyordu²⁷². Diğer yandan General Ali Fuat Erden'in Doğu Cephesi'nde bulunan Alman karargâhını ziyareti ve Generalin Hitler ile görüşmesi sırasında, esir kamplarında bulunan Türklerin kendisinden isteklerde bulunması Almanların dikkatini çekmiştir. Öyle ki Almanlar Kırım harekâtının bitmesinin ardından burada Kırım Tatarlarının ciddi pay sahibi olabilecekleri bir yönetim kurulduğu takdirde Türkiye'de güçlü bir siyasi etki yaratılabilirdi²⁷³.

Dönem boyunca Türk-Alman ilişkilerinin nasıl bir zeminde gerçekleştiğinin anlaşılması bakımından, Von Papen'in 5 Ocak 1942'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği rapor oldukça önemlidir. Raporla göre, Türkiye İngiltere ile Almanya arasında bir uzlaşmanın olabileceği umudunu taşıyordu. Fakat ABD'nin savaşa girmesiyle birlikte bu umut ortadan kalkmıştı. Dolayısıyla gelinen noktada Türk dış politikasındaki en belirleyici etken, İngiliz-Amerikan bloğu ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerdi. Özellikle İngiltere'nin Avrupa'nın tanzimi konusunda Sovyetler Birliği'ne alan açması Türkiye'yi derinden etkilemişti. Türkiye ne mutlak bir Mihver zaferi istiyordu ne de mutlak bir Sovyet zaferi. Bunlardan ilki gerçekleşecek olursa Akdeniz'de artan İtalyan nüfuzu Türkiye'nin egemenliğine büyük zarar verecekti. Diğer yandan ikinci seçeneğin gerçekleşmesi durumunda Avrupa'da çözülme yaşanacağından Türkiye Sovyet baskısı altında kalacaktı²⁷⁴.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği konusunda gösterdiği hassasiyetten birçok kere bahsetmiştik. Özellikle Başbakan Saraçoğlu'nun 27 Ağustos 1942'de Von Papen'le yaptığı görüşmede sarf ettiği sözler, Türkiye'nin hassasiyetini bir kez daha ortaya koyuyordu. Papen'in Sovyet meselesini açması üzerine Saraçoğlu, bu soruyu hem bir Türk hem de bir Başbakan olarak yanıtlayacağını söyledi. Bir Türk olarak Rusya'nın yok edilmesini şiddetle istiyordu. Bu Türk halkının yüzlerce yıldır düşlediği bir

²⁷² MFAU, *a.g.e.*, pp. 34-39; S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 27-31.

²⁷³ MFAU, *a.g.e.*, pp. 40-41; S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 32-33.

²⁷⁴ MFAU, *a.g.e.*, pp. 49-57; S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 39-44.

olaydı ve eğer Hitler bunu gerçekleştirirse yeni bir çağ açmış olacaktı²⁷⁵.

1.3.3.2. Türkiye ile İtalya Arasındaki İlişkiler

Türkiye'nin İtalya ile olan ilişkileri, İtalya'nın Akdeniz'deki yayılcı emelleri dolayısıyla Almanya ile olan ilişkilerinden çok daha farklı bir zeminde gerçekleşmekteydi. Özellikle Mussolini'nin 19 Mart 1935'te tarihi hedeflerinin Asya ve Afrika olduğunu söylemesi Türkiye'nin dış politikasında ciddi bir tehdit algısının yerleşmesine yol açtı. İtalya'nın Oniki Ada'ya yaptığı yoğun yığınak da bu algının maddi delillerinden biriydi. Öte yandan İtalya'nın 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a girmesi de Türkiye'de rahatsızlık yarattı. Türkiye, 18 Kasım 1935'te bu saldırının kınanması amacıyla İtalya'ya sınırlı ambargo uygulanması kararını destekledi²⁷⁶.

Milletler Cemiyeti'nde alınan bu karar üzerine İtalya 11 Kasım 1935'te bu karara imza atan devletlere birer protesto notası gönderdi. Notaya göre bu kararı alan devletler psikolojik olarak vahim sonuçlarla karşı karşıya kalacaklardı. Bu açık tehdit direkt olarak Akdeniz ülkelerini hedef alıyordu. Bunun üzerine harekete geçen İngiltere, Aralık ayında İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye herhangi bir saldırıya uğramaları halinde yardımda bulunacağına dair bir garanti verdi. İspanya bu garantiyi reddetse de diğer ülkeler 1936 yılının Ocak ayında bu garantiyi kabul ettiklerini bildirdi. İtalya'nın yayılcı tutumu karşısında Türkiye git gide İngiltere'ye yaklaşmak durumunda kalıyordu²⁷⁷.

İngiltere ile İtalya arasında 2 Ocak 1937'de imzalanan Centilmenlik Anlaşması, Türkiye'nin Akdeniz'deki İtalyan tehdidi konusunda biraz olsun rahatlamasını sağladı²⁷⁸. Fakat daha sonra Akdeniz'de ortaya çıkan korsan denizaltı faaliyetleri iki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar gerilmesine neden oldu. 1937 senesi içerisinde kimliği belirsiz olan, ama İtalya'ya ait olduğu düşünülen denizaltıların korsan faaliyetlerde bulunarak gemileri batırması üzerine Türkiye kendi kara sularında kimliksiz bir denizaltı ile karşılaştığı takdirde batırılacağını duyurdu²⁷⁹.

²⁷⁵ MFAU, *a.g.e.*, p. 87; S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 68.

²⁷⁶ Ataöv, *a.g.e.*, ss. 55-56.

²⁷⁷ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 306; Esmer, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, ss. 221- 222.

²⁷⁸ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 307.

²⁷⁹ Ataöv, *a.g.e.*, s. 56.

Türkiye'nin İtalyan tehdidini en üst düzeyde hissettiği olay İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi oldu. Bu hareket, İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki işgal hedeflerinin ilk adımı olarak görülüyordu²⁸⁰. Türkiye'nin endişesi, İtalyanların harekete geçmesine neden oldu. Bu amaçla İtalya Dışişleri Bakanı Ciano 3 Mayıs 1939'da, Roma Büyükelçisi'ne İtalya'nın Türk egemenliğini hedef alan herhangi bir siyasi amacının olmadığını söyledi²⁸¹. Bu tedirgin durum görece Türk tarafında daha baskın olsa da Türkiye'nin bazı politik hamleleri aynı zamanda İtalyanlar nezdinde rahatsızlık yaratmaktaydı. Bu rahatsızlık minvalinde Mussolini Türk-İngiliz beyannamesini kınamayı dahi düşünmüştü²⁸².

1939 yılı içerisinde iki ülke arasındaki gerginlik azalmaktan ziyade yıl sonuna doğru daha da arttı. İtalya'nın bölgesel politikaları, Türkiye'nin daha savunmacı ve İtalya'ya karşı daha tedirgin bir bakış açısı belirlemesine neden oluyordu. Türkiye'nin İtalya'ya karşı bu yaklaşımı İtalya'yı oldukça rahatsız etmekteydi. Bu durumun düzeltilmesi için İtalyan Dışişleri Bakanı Ciano, İngiltere'nin İtalya'daki Büyükelçisi Percy Loraine'e Türklerin tutumları konusunda uyarılması isteğinde bulundu²⁸³. Bu talebin gerçekten yerine getirilip getirilmediği konusunda kanıtlayıcı bir delile sahip değiliz fakat adı geçen Büyükelçi, Eylül ayında İtalya Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede Türkleri uyardıklarını söylemiş, Ciano da bunu teyit etmek üzere son günlerde özellikle Türk basınında İtalya aleyhine olan yayınların azaldığını kaydetmiştir²⁸⁴.

Her ne kadar İtalyanlar Türk kamuoyundaki İtalyan aleyhtarı tutumdan duydukları rahatsızlık karşısında Türk yetkilileri "uyarmayı" tercih etseler de teskin edici açıklamaların öneminin farkındaydı. Örneğin Mussolini 10 Haziran 1941 tarihinde yaptığı "İtalya Türkiye ile ilgili olarak 1928 yılında başlatılmış olan ve bizim için bugün olduğu kadar gelecekte de her zaman geçerli olacak olan anlayış ve

²⁸⁰ Arcayürek, *a.g.e.*, s. 61.

²⁸¹ Malcolm Muggeridge (ed.), *Ciano's Diary 1939-1943*, London: William Heinemann Limited, 1947, p. 82.

²⁸² *a.g.e.*, p. 92.

²⁸³ *a.g.e.*, p. 146.

²⁸⁴ *a.g.e.*, p.150.

işbirliği politikasını izlemek niyetindedir” açıklamasıyla²⁸⁵ bunu göstermiştir.

Diğer yandan 18 Haziran 1941’de imzalan Türk-Alman saldırmazlık anlaşması İtalyanlar tarafından olumlu karşılandı. Hatta İtalya benzer bir paktın kendileriyle de imzalanması için Türk Büyükelçisine teklifte bulunduysa da, Büyükelçi bu teklife doğal olarak ilk anda olumlu yahut olumsuz bir yanıt vermedi²⁸⁶. Takip eden günlerde Türkiye bu teklife olumlu yaklaştığını açıklayarak benzer bir anlaşmanın imzalanması için görüşmelerin gerçekleştirilmesini teklif etti²⁸⁷. Ancak bu teklif hayata geçirilmedi.

Mihver ordularının süratli ilerleyişi ve öngörülmesi zor politik tavrı değişiklikleri, Türkiye’nin İtalya’ya karşı bakışının hala çekimser bir tutum içerisinde devam etmesine neden oluyordu. 1942 yılının Nisan ayına gelindiğinde bu durum değişmemişti. Türkiye her ne kadar birinci tehdit olarak Rusya’yı, görse de İtalya’ya karşı duyduğu şüphe canlılığını korumaya devam ediyordu. Bu şüpheyi besleyen ve belki de haklı kılan en önemli göstergelerden biri, Türk topraklarına sadece iki kilometre uzaklıkta bulunan Kızılhisar Adası’ndaki İtalyan varlığıydı²⁸⁸. Bu şartlar altında Türkiye’nin İtalya şüphesinden kolaylıkla sıyrılması beklenemezdi.

1.3.4. Türkiye’nin Bölgesel Güvenliğinin Temini ve Revizyonlar

1.3.4.1. Balkan ve Sadabat Paktları

1934 yılına gelindiğinde Türk dış politikasının en önemli gündem maddelerinden biri, Balkan devletleri arasında bir ortaklık yahut birlikte hareket etme düşüncesine yönelik bir oluşum kurmaktı. Bu fikir ilk olarak 1929 yılında Yunan hükümeti tarafından ortaya atılmıştı. Fikrin Balkan devletleri tarafından olumlu karşılanması üzerine Yunanistan’ın girişimiyle beş Balkan ülkesi 5 Ekim 1930’da Atina’ya davet edildi²⁸⁹. İlki Atina’da başlayan konferanslar İstanbul, Bükreş ve Selanik’te tekrarlanmıştır²⁹⁰.

²⁸⁵ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 51.

²⁸⁶ Muggeridge, *a.g.e.*, p. 359.

²⁸⁷ *a.g.e.*, p. 363.

²⁸⁸ *a.g.e.*, p. 456.

²⁸⁹ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 133.

²⁹⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 303.

Balkan devletleri arasında yakınlaşma fikrinin ilk meyvesini veren Balkan Konferansı'ndan üç yıl sonra Türkiye ve Yunanistan, Balkanlarda hissedilen tehlikeye binaen bir paktın kurulmasına karar verdi ve 1933 yılının Mayıs ayında bu konudaki fikirlerini Bulgaristan ile paylaştı. Bulgaristan'ın teklife sıcak bakmaması üzerine Türkiye ve Yunanistan, 14 Eylül 1933 tarihinde Samimi Anlaşma Paktı'nı imzaladı. Türkiye, Yunanistan'la imzaladığı anlaşmayı takiben 17 Ekim 1933'te Romanya ve 27 Kasım 1933'te Yugoslavya ile dostluk ve saldırmazlık anlaşması imzaladı²⁹¹.

Balkan Paktı'nı asıl gündeme getiren gelişme ise, 26 Eylül 1933 tarihinde Yunan ana muhalefet lideri Venizelos'un Türkiye yaptığı ziyaret oldu. Venizelos bu ziyaretinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e, Arnavutluk hariç olmak üzere beş Balkan devleti arasında barışın korunmasını ve sınır güvenliğinin sağlanmasını hedefleyen bir anlaşma yapılması fikrini paylaştı. Atatürk böyle bir anlaşmayı imzalamadan önce Sovyetler Birliği'ne danışılması ve İtalya'nın olası hassasiyetlerinin dikkate alınması gerektiğini söyledi. Venizelos İtalya'nın anlaşmaya itirazının olmayacağını söylemesine ve bu konuda İtalya'yı ikna etme sorumluluğunu üzerine almasına rağmen bunda başarı sağlayamadı. Zira böyle bir anlaşmanın gündeme gelmesi, gergin olan İtalya-Yugoslavya ilişkilerinde Yugoslavya'yı güçlü kılacağı için İtalya'yı rahatsız etmekteydi. Aynı zamanda İtalya, 4 Aralık 1933'te böyle bir anlaşmanın gerçekleştirilmemesi için Türkiye'ye tavsiyede bulundu²⁹².

İtalya Balkan Paktı'na karşı duruşunu net bir biçimde ortaya koymuş olsa da Yunanistan Dışişleri Bakanı Maximos tarafından hazırlanan taslak 1933 yılının sonlarında Türkiye, Romanya ve Yugoslavya'ya gönderildi. Türkiye bu yeni gelişme konusunda Sovyetler Birliği'ne bilgi vermeyi ihmal etmedi. Dışişleri Bakanı Litvinov, Türkiye'nin tasarı ile ilgili bilgileri Sovyetler Birliği ile paylaşmasının ardından Moskova'da bulunan Türk Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, tasarlanan pakt ile ilgili Sovyet endişelerini dile getirdi. Litvinov'a göre söz konusu pakt Türkiye'yi birçok probleme sürükleyebilirdi. Örneğin Romanya Sovyetler Birliği'ne

²⁹¹ Soysal, *a.g.e.*, ss. 443-454; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, ss. 303-304.

²⁹² Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 134.

saldırır, Bulgaristan da Romanya'ya saldırırsa Türkiye anlaşma uyarınca Romanya'nın yanında, yani Sovyetler Birliği'nin karşısında yer almış olacaktır²⁹³.

Sovyetler Birliği'nin bu uyarısının da etkisiyle olsa gerek, pakta taraflardan herhangi birinin başka bir devlete saldırması durumunda, diğer ülkelerin pakttan doğan sorumluluklarını ortadan kaldıran bir madde eklenmesi fikri ortaya atıldı. Yani pakt, sadece savunma amaçlı olarak oluşturulacak ve böylece Sovyetler Birliği gibi ülkelerin rahatsızlığı giderilecekti²⁹⁴.

Paktın içeriği ile ilgili belirsizliklerin Sovyetler Birliği'nin tepkisine neden olması Türk hükümetinin hassas davranmasına neden oluyordu. Paktın imzalanacağı aşamada Başbakan İsmet İnönü, paktı imzalamak üzere Atina'ya hareket edecek olan Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras'a seyahatini iptal etmesi ve Sovyetlerin onayını almak üzere gerekli girişimlerin yapılması için işlerine Ankara'da devam etmesi talimatını verdi. Ancak tam bu noktada Atatürk, İsmet İnönü'den Aras'ın Ankara'ya geri dönmesine yönelik talimatını ertelemesini emretti. Atatürk'e göre Aras Ankara'ya geri dönerse ve paktın Türkler tarafından Sovyet etkisi ile bozulduğu inancı oluşursa, dış politikada yaratacağı algı bakımından Türkiye'nin aleyhine bir durum ortaya çıkacaktı. Atatürk'ün müdahalesi sayesinde Atina'ya giden Tefik Rüştü Aras, 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paktı'na Türkiye adına imza attı²⁹⁵.

Pakta göre imzacı devletler sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına alacak, çıkarlarını bozabilecek durumlarla karşılaştığında aralarında görüşmeler gerçekleştirecek ve anlaşma imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecekti. Anlaşmanın imzalanmasının akabinde Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras verdiği demeçte, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yöneltmiş herhangi bir eyleme katılmayacağını ve bu demecin Balkan Paktı'nın bir parçası olduğunu söyledi²⁹⁶. Paktın en zayıf tarafı, Balkanların dışında bulunan bir devletin saldırısına dair bir önlem almamasıydı²⁹⁷.

²⁹³ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, ss. 134-135.

²⁹⁴ *a.g.e.*, s. 136.

²⁹⁵ *a.g.e.*, ss. 136-139.

²⁹⁶ Soysal, *a.g.e.*, ss. 462-465.

²⁹⁷ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt I, s. 230.

Balkan Paktı'nın imzalanması, Türkiye'nin maruz kaldığı tehdit algısı karşısında egemenliğini sağlamlaştırması açısından önemli bir gelişme oldu. Cumhurbaşkanı Atatürk de, 1 Kasım 1934 tarihinde meclis açılışında yaptığı konuşmada Balkan Paktı'na değinerek, Balkan Paktı'nın imzacı devletlerin birbirlerinin varlıklarına özel saygı beslemesini göz önünde tutan mutlu bir belge olduğunu ifade etti²⁹⁸.

Türkiye'nin güvenliğini sağlaması amacıyla katıldığı bir diğer pakt ise Sadabat Paktı'ydı.

Türkiye Balkan Paktı ile Balkanlarda kendini bir nebze olsun güvence altına alabilmişti. Ancak Ortadoğu'da Türkiye'nin kendini koruyabileceği bir yapı henüz oluşmamıştı. Aynı şekilde Sadabat Paktı'na imza atacak diğer devletler de kendilerini emperyalist bir saldırıdan korumak istiyordu²⁹⁹. Bu düşünce ve hedefler doğrultusunda ilk harekete geçen İran oldu ve 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edildi. Fakat İran ile Irak arasındaki sınır meselelerinden dolayı bu anlaşma hemen yürürlüğe girmedi. Anlaşma yürürlüğe girmese de Türkiye komşu ülkelerle çeşitli anlaşmalar yaparak dostluk bağlarını kuvvetlendirmeye çalıştı. İran ile Irak arasındaki sınır sorunu ortadan kaldırılınca 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı imzalandı. Pakta göre taraf devletler birbirlerinin iç işlerine karışmayacak, toprak bütünlüklerine saygı gösterecek, birbirleriyle savaşmayacak ve birbirlerinin aleyhine herhangi bir gizli örgütün faaliyetini desteklemeyeceklerdi³⁰⁰.

1.3.4.2. Montreux Boğazlar Sözleşmesi

Bilindiği üzere Lozan Konferansı'nda imzalanan Boğazlar Sözleşmesi gereğince İstanbul ve Çanakkale Boğazları serbest geçişe açık hale getirilerek askersizleştirilmiş, Boğazların güvenliği ise Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınmıştı³⁰¹. Bu durum Boğazları savunmasız bırakarak Türkiye'nin egemenlik haklarını tehlikeye sokuyordu. Ayrıca meydana gelen hadiseler karşısında Milletler

²⁹⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, s. 364.

²⁹⁹ Sander, a.g.e., s. 108.

³⁰⁰ Soysal, a.g.e., ss. 592-595; Sander, a.g.e., s. 108; Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 312.

³⁰¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 308.

Cemiyeti'nin işlevselliğini yitirmesi bu tehlikenin kat be kat artmasına neden olmaktadır³⁰². Dünya siyasetinin gerginleştiği ve revizyonist taleplerin artmaya başladığı bir dönemde Türkiye'nin, Boğazlar gibi dünyanın en stratejik geçiş noktasının, dolayısıyla kendi güvenliğinin teminini Milletler Cemiyeti'nin insafına bırakamazdı. Ayrıca Avrupa'da cereyan edecek olası bir savaş, Türkiye'nin Boğazlardan geçiş konusunda serbest karar almasını gerekli kılabirdi³⁰³.

Bu nedenle Türkiye, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya hükümetlerine 10 Nisan 1936 tarihinde bir nota gönderip, Boğazlarla ilgili hukuki statünün tartışılması gerektiğini vurgulayarak konuyla ilgili görüşmelerin gerçekleştirilmesi talebinde bulundu. Talebin olumlu karşılanmasını takiben ilgili devletler 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihleri arasında İsviçre'nin Montreux kentinde bir araya geldi³⁰⁴. Tabii burada Türkiye'nin Boğazların hukuki statüsü ile ilgili değişiklik taleplerini ilk defa 1936 yılında ortaya atmadığını belirtmekte fayda vardır. 1936 yılından önce de, 1933 yılında Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı'nda ve 1935 yılında Milletler Cemiyeti'nde Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın girişimleriyle Türkiye'nin talepleri gündeme getirilmiştir³⁰⁵.

Türk tarafına göre, Türkiye sunulan taslakta sadece kendi çıkarlarını düşünmemiş, ticaret gemilerine geçiş serbestisi tanıyarak savaş durumunda olsalar bile tarafsız ülkelerin gemilerine geçiş izni verilmesi gibi hususları dikkate almıştı. Gelinen noktada Boğazlar için Lozan'ın 18. maddesi ile verilen güvencenin sağlanamayacağı ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Türkiye, Boğazlar rejiminin kendi ulusal güvenliği adına yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünmekteydi³⁰⁶.

Türk tarafının öngördüğü yeni rejim hakkında Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan gayet olumlu düşüncelere sahipti. Boğazların durumu

³⁰² Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara: Başnur Matbaası, 1968, s. 63.

³⁰³ Kılıç, *a.g.e.*, s. 149.

³⁰⁴ Erkin, *a.g.e.*, ss. 65-68; Seha L. Meray ve Osman Olcay, *Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1976, s. 1.

³⁰⁵ Meray ve Olcay, *a.g.e.*, ss. 1-3.

³⁰⁶ *a.g.e.*, ss. 24-25.

stratejik olarak bu ülkeleri yakından ilgilendirmekte ve Türkiye'nin tezini, kendi çıkarları aleyhine olmaması dolayısıyla desteklemekteydiler³⁰⁷. Karadeniz'e sahildar bir diğer ülke olan Sovyetler Birliği Türkiye'nin önerisinin masaya yatırılmasını desteklemekteydi³⁰⁸. İngiltere, İtalya ve Fransa ise Türkiye'nin şartların değişmesini gerekçe göstererek ortaya koyduğu talebin doğal olduğunu düşünüyordu³⁰⁹. Dünya siyasetinde gelinen noktada emri vakilerin çoğaldığı, çatışmaya yol açabilecek revizyonist talep ve davranışların arttığı böylesi bir dönemde Türkiye'nin barışçıl ve hukuki yollara başvurarak taleplerini taraf ülkelerin görüşlerine sunması takdir ediliyordu. Türkiye'nin bu tutumu aynı zamanda kolektif barışa olan bağlılığını ispatıydı³¹⁰.

Taraf ülkelerin olumlu tutumunun ardından 22 Haziran 1936 tarihinde görüşmeler başladı³¹¹. Türk tarafının konferansın başında sunduğu tasarı³¹² genel olarak uygun bulundu. İngiltere ve Fransa, adil bir sözleşme oluşturulabilmesini şartıyla Boğazların askerileştirilmesine razıydı ve tasarının genel hatlarıyla kabul edilebilir olduğunu düşünüyordu. Sovyetler Birliği ise Türk tasarısına genel olarak katılmakla birlikte, Boğazların Karadeniz'e sahildar olmayan ülkelerin askeri gemilerine tamamen kapatılmasını savunuyordu. Bu fikirlerinde ısrarcı olmasa da Sovyetler Birliği, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin askeri gemilerinin düzenlediği nezaket ziyaretlerinin, güvenlik tehdidi oluşturmaması için bu gemilere tonaj sınırlaması getirilmesini savunuyordu. Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Bulgaristan Türk tasarısının uygun ve kabul edilebilir olduğu, fakat maddelerin ayrıntıları konusunda açıklamalar ve düzenlemeler yapılması yönünde ortak fikre sahipti³¹³.

Günlerce süren çalışmaların ve teknik toplantıların ardından 20 Temmuz 1936'da Boğazların yeni hukuki statüsü belirleyen sözleşme imzalandı. Sözleşmeye

³⁰⁷ *a.g.e.*, ss. 26, 31-33.

³⁰⁸ Erkin, *a.g.e.*, s. 68 Meray ve Olcay, *a.g.e.*, s. 30.

³⁰⁹ Meray ve Olcay, *a.g.e.*, ss. 28-29, 37-38.

³¹⁰ Rıfki Salim Burçak, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı", s. 352.

³¹¹ Erkin, *a.g.e.*, s. 69.

³¹² Erkin, *a.g.e.*, ss. 70-73; Meray ve Olcay, *a.g.e.*, ss. 38-43.

³¹³ Meray ve Olcay, *a.g.e.*, ss. 43-47.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı adına Dışışleri Bakanı Tefik Rüştü Aras, Paris Büyükelçisi Suad Davaz, Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, Genelkurmay İkinci Başkanı Asım Gündüz ve Milletler Cemiyeti Temsilcisi Necmeddin Sadak imza attı³¹⁴.

İmzalanan bu sözleşmeyle ticaret gemileri barış zamanında gece ve gündüz serbest geçiş hakkına sahip olacak, geçiş yapacak her gemi sağlık taramasından geçirilecek, savaş anında Türkiye muharip değilse ticaret gemilerinin serbest geçiş hakkı devam edecek, muharip ise geçişler gündüz ve Türk makamlarının göstereceği güzergâh üzerinden yapılacaktır. Aynı zamanda gündüz geçiş zorunluluğu sadece Türkiye'nin muharip olduğu durumlarda değil, kendini yakın savaş tehdidi altında hissettiği zamanlarda da uygulanabilecekti. Savaş gemileri ile ilgili olarak, deniz kuvvetlerinin yakıt taşımak amacıyla imal edilmiş yardımcı gemilerin geçişinin ön bildirim tabi tutulmaması ve tonajlarının hesaba katılmaması üzerinde anlaşmaya varıldı. Bu tür gemilerin bu haktan yararlanabilmeleri için taşımaları muhtemel silahların özelliklerine de sınırlama getirildi.

Karadeniz'e sahili olsun olmasın bütün devletler, küçük savaş gemilerini ve yardımcı gemileri (gündüz) Boğazlardan geçirme hakkına sahip oldu. Yukarıda saydığımız yardımcı gemilerin ve küçük savaş gemilerinin dışında asıl savaş gemileri konusunda Karadeniz'e sahildar devletlerin savaş gemilerine serbest geçiş hakkı tanındı. Eğer bu gemilerin tonajı 15.000'in üzerinde olursa geçiş hakları devam etmekle beraber, tek başlarına ve iki torpido ile geçmeleri koşulu getirildi.

Denizaltılarla ilgili olarak, Karadeniz'e sahildar devletler denizaltılarını imalleri için tezgâha konduğu veya satın alındığı tarihte Türkiye'ye bilgi vermek kaydıyla gündüz ve su üzerinden tek başlarına geçirme hakkına sahip oldu. Savaş gemilerinin geçişi için Türkiye'ye diplomatik kanallarla ön bildirim yapılması şartı konuldu. Bunların haricinde Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin Karadeniz'de bulunduracakları savaş gemilerinin toplam tonajı 30 bin tonu geçemeyecekti. Bu devletlerden herhangi birinin söz konusu denizde bulunduracağı savaş gemisinin tonajı da 30 bin tonun üçte ikisini geçemeyecekti. Ek olarak bu gemilerin Karadeniz'de bulunma süreleri de 21 gün olarak sınırlandırılmıştı. Türkiye, muharip

³¹⁴ a.g.e., s. 462.

olduğu durumlarda veya kendini açık bir savaş tehdidi altında gördüğü durumlarda savaş gemilerinin geçişi konusunda istediği gibi davranma hakkına sahip olacaktı. Ancak Milletler Cemiyeti Konseyi'nin üçte ikisi Türkiye'nin almış olduğu önlemlerin haklı olmadığına karar verir ve söz konusu sözleşmenin imzacılarının çoğunluğu da aynı görüşte olursa, Türkiye aldığı önlemleri kaldırmakla yükümlü olacaktı. Yukarıda sayılan bu geçiş türlerinin hiçbirisi için Türkiye'ye herhangi bir vergi veya harç ödenmeyecekti. Sözleşmenin süresi ise yirmi yıl olarak belirlenmiş ve itirazlar haricinde yenilenebilir olarak imzalanmıştır³¹⁵. Ayrıca sözleşme 15 Ağustos tarihi itibarıyla yürürlüğe girecekti³¹⁶.

Boğazların tekrar silahlandırılması Türkiye için önemli bir kazanımdı. Türkiye bu kazanım adına yürüttüğü sürecin diğer revizyonist ülkelerin yayılmacı politikalarından ayrı tutulması gerekliliği hususunda oldukça hassas davranmaktaydı. Türkiye'ye göre revizyonist ülkelerin emri vakilerle, kaba kuvvetle haklarını aradığı bir zamanda Türkiye'nin takip ettiği politika dünya devletlerince müspet karşılanmalıydı. Nitekim İsmet İnönü, Montreux Sözleşmesi'nin TBMM'de onaylandığı gün yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Boğazları silahlandırma hakkını elde etmesinin, yani Boğazlara kayıtsız şartsız hâkim olmasının hiçbir şekilde kendilerini barışçı politikardan ayırmayacağını söylüyordu³¹⁷. Türkiye'nin Montreux ile dünyaya verdiği mesaj gayet netti. Eğer ülkeler bir hak peşindeyse, bu haklarını Türkiye'nin yaptığı gibi barışçıl yöntemlerle aramalıydı.

1 Kasım 1936'da meclis açılışında konuşan Atatürk söz konusu anlaşmayla ilgili, Boğazların artık Türk hâkimiyetine girdiğini ve bundan böyle muharip herhangi bir devletin savaş gemilerinin boğazdan geçmesinin yasaklandığını belirterek bu sayede sözleşmenin sadece Türkiye için değil dünya barışı için de değerli bir sözleşme olduğunu ifade etti³¹⁸.

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden üç yıl önce imzalanan bu anlaşma, Türkiye'nin Lozan'daki Boğazlarla ilgili haklarını kısıtlayıcı maddelerden

³¹⁵ *a.g.e.*, ss. 463-470; Soysal, *a.g.e.*, ss. 509-520.

³¹⁶ Erkin, *a.g.e.*, s. 98.

³¹⁷ Fenik, *a.g.e.*, s. 66.

³¹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, s. 376.

kurtulması ve herhangi bir savaş durumunda Boğazlarda elini güçlendirmesi bakımından oldukça önemliydi. Ayrıca sözleşmenin, konferansın başında Türk tarafının sunduğu tasarıya oldukça yakın olması, taraf devletlerin tamamının değişiklik teklifini olumlu yaklaşması ve sürecin tamamen diplomatik usuller çerçevesinde gerçekleştirilmesi nedeniyle bu sözleşmeyi Türk diplomasisinin önemli başarılarından biri olarak nitelendirebiliriz.

1.3.4.3. Sancak Meselesi

İkinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde, Türk dış politikasında hem yöntem hem de sonuç bakımından Montreux'den sonra ikinci önemli başarı Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıdır.

Bilindiği üzere Türkiye ile Suriye sınırının belirlenmesi amacıyla imzalanan 20 Ekim 1921 Ankara Sözleşmesi'ne göre İskenderun Sancağı özel bir idare şekline sahip olacaktı. 1923 yılında Suriye'de Fransa'nın manda yönetiminin kabulü ile birlikte Sancak da Fransa mandası altına girmiş oldu. Fakat asıl problem, Fransa'nın 1936 yılının Eylül ayında Suriye'ye bağımsızlık vermesiyle ortaya çıktı ve bu bağımsızlıkla birlikte Sancak'taki Türklerin geleceğinin ne olacağı gündeme geldi.

Zira Fransa ile Suriye arasında imzalanan bağımsızlık anlaşmasında İskenderun Sancağı ile ilgili bir hüküm yer almıyordu. Türkiye 9 Ekim'de verdiği nota ile Hatay'ın Suriye'den ayrı olarak bağımsızlığına kavuşturulmasını istedi, fakat bu istek 10 Kasım'da Fransa tarafından reddedildi. Bunun üzerine Sancak meselesi Ocak 1937'de Milletler Cemiyeti'ne taşındı. Bu sırada meselenin çözülememiş olması İskenderun ahalisinin tepkisine yol açıyor ve güvenlik güçleri ile halk arasında çatışmalar yaşanıyordu.

Konunun Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesinden sonra alınan karar gereğince İskenderun "ayrı bir varlık" olarak kabul edilecek, içişlerinde bağımsız olacak, Türkçe ana dil sayılacak ve bölgede zorunlu askerlik yasası uygulanmayacaktı. Hatay ayrıca Suriye'nin gümrük birliği içinde olacak ve dış politikası Suriye tarafından idare edilecekti. Hatay için hazırlanan anayasa ise 29

Mayıs 1937’de Milletler Cemiyeti tarafından onaylandı³¹⁹.

Varılan bu karara rağmen Sancak’ta sular durulmadı ve yeni karışıklıklar meydana geldi. Bunun üzerine Türkiye ile Fransa, 3 Temmuz 1938’de Sancak meselesini ele almak üzere bir araya gelerek bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre Sancak’ın iç ve dış güvenliği, bini Sancak’tan, kalan 5 bini de Türk ve Fransız kuvvetlerinden oluşan 6 bin kişilik bir kuvvetle korunacaktı. Bu anlaşmayı takiben Ağustos ayında Hatay’da yapılan seçimlerinde Türkler 40 milletvekilliğinden 22’sini elde ederek, Eylül ayında Hatay Devleti’ni ilan etti. 23 Haziran 1939’da Fransa ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma ile³²⁰ Hatay’ın Türkiye’ye katılması konusunda karara varıldı. 29 Haziran 1939’da da Hatay Meclisi’nde yapılan oylamada oybirliği ile Türkiye’ye katılma kararı alındı³²¹.

Bu kararın ardından takip eden süreç içerisinde 23 Temmuz’da Fransız askeri Hatay’ı terk etti ve Hatay’da Türk bayrağı çekildi³²². 17 Kasım 1938’de Tayfur Sökmen’in Hatay Parlamentosu’nda, Hatay’ın Anavatanın ayrılmaz bir parçası olduğunu³²³ söyleyerek ortaya koyduğu ideal böylece gerçekleşmiş oldu.

2. 1943 YILININ İLK YARISINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI: YENİ KONJONKTÜR

1942 yılının sonu ve 1943 yılının başında savaşın kaderini belirleyen iki önemli gelime yaşandı. Bunlardan biri Kuzey Afrika’da Rommel’in önderliğindeki Alman ordusunun müttefikler tarafından, diğeri de Paulus önderliğindeki Alman ordusunun Stalingrad’da Sovyet orduları tarafından yenilgiye uğratılmasıydı. Bu hadiselerin ardından Numan Menemencioğlu’nun deyiimiyle dünya siyasetinde “akıntı yön değiştirmişti”³²⁴.

³¹⁹ Anayasa metni için bkz: Soysal, *a.g.e.*, ss. 568-572.

³²⁰ Anlaşma metni için bkz: Soysal, *a.g.e.*, ss. 579-587.

³²¹ Sander, *a.g.e.*, ss. 95-98; Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih*, ss. 313-316.

³²² Jaeschke, *a.g.e.*, s. 14.

³²³ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 1.

³²⁴ Weisband, *a.g.e.*, p. 119, 1 numaralı dipnot.

Akıntının yön değiştirmesiyle birlikte Müttefikler Mihvere nihai darbenin vurulması için ayrıntılı bir mesai içerisine girdi. Bu amaç dâhilinde Türkiye'nin Müttefiklerin yanında savaşa girmesi oldukça kritik bir hale gelmişti. Müttefiklere göre Türkiye coğrafî ve stratejik olarak savaşın kaderini belirleyebilecek büyüklükte bir ülkeydi³²⁵. Özellikle İngiltere'nin düşüncesine göre Türkiye'nin savaşa girmesiyle yeni bir cephe açılacak ve bu cepheyle birlikte Balkanlar üzerinden bir harekât başlatılarak Almanya'ya kadar ulařılacaktı³²⁶. Türkiye'nin bu özellikleri dönem boyunca Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma çabalarına hız kazandırdı.

Kazablanka Konferansı'nda "kayıtsız şartsız teslim" kararının alınması Türk devlet adamlarını rahatsız etmişti. Çünkü Türkiye'nin Avrupa'da bir dengeye ihtiyacı vardı ve güçlü bir Alman varlığı özellikle Türkiye'nin Sovyet tehdidi ve yayılmacılığından uzak kalabilmesi için oldukça önemliydi. Şimdi bu kararla birlikte Sovyetler Birliği'nin Balkanlarda durdurabilecek bir güç kalmamıřtı³²⁷. 1943 yılı içerisinde müttefiklerle yapılan bütün diplomatik temaslarda bu durum Türkler tarafından dile getirilecekti.

Türkiye savaşın ardından "... tahakküm zihniyetinin değil, büyük küçük bütün hür milletler arasında samimi işbirliğine dayanan bir nizamın teessüsü" kurulması arzusundaydı³²⁸. 1943 yılında Türkiye'nin takip ettiği politika bu arzu çerçevesinde inşa edildi. Tabii bu politikanın uygulanması adına Türk hariciyesi oldukça büyük mücadeleler verdi.

2.1. Askeri ve Siyasi Olarak Uluslararası Durum

Hem dünya politikasına hem de Türk dış politikasına tesirleri bakımından yaşanan en büyük gelişmelerden biri, Roosevelt ve Churchill'in 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında Kazablanka'da yaptığı görüşmeler oldu. İki liderin görüşmelerin ardından yayınladığı tebliğe göre bütün cephelerdeki Müttefik durumu gözden geçirilmiş ve kuvvetlerin bir araya getirilmesi kararlaştırılmıştı. Almanya, İtalya ve Japonya'ya karşı yürütülmesi planlanan harekât kapsamında görüş birliğine

³²⁵ Denniston, *a.g.e.*, s. VIII.

³²⁶ *a.g.e.*, s. 87.

³²⁷ Weisband, *a.g.e.*, pp. 131-132.

³²⁸ İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1943 tarihli meclis konuşması. Bkz: Jaeschke, *a.g.e.*, s. 91.

varılmıştı. Roosevelt ve Churchill'in basına yaptığı açıklamada ise Kazablanka Konferansı "kayıtsız şartsız teslim konferansı" olarak tanımlandı. Dünyadaki barışın temini için Almanya, İtalya ve Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olması gerekiyordu. Churchill için bu konferans, şimdiye kadar katıldığı konferansların en mühim olanıydı³²⁹. Kazablanka Konferansı'nda "kayıtsız şartsız teslim" kararının alınması hiç şüphesiz Doğu Avrupa'da Sovyetler Birliği'ni dengeleyecek bir güç olması gerektiğini düşünen Türkiye'de olumsuz tesir yarattı.

Savaşın gidişatı ve takip edilecek stratejilerin belirlenmesi açısından oldukça kritik olan bu görüşmelerin ardından alınan kararlar oldukça önemlidir. Burada alınan kararlara göre düşman denizaltılarının yok edilmesi öncelikli hedef olacaktı. Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği'ne yapılacak askeri yardımlar azami ölçüde devam edecekti. Müttefik kuvvetlerin askeri hedefi, 1943 yılında Almanya'nın mağlup edilmesiydi. Bu hedef doğrultusunda Akdeniz'in güvenliğini sağlamak, Sovyet cephesindeki Alman baskısını azaltmak ve İtalya üzerindeki baskıyı artırmak adına Sicilya işgal edilecekti. Ayrıca Akdeniz'deki hedefler doğrultusunda, Türkiye'nin aktif bir müttefik haline gelmesini sağlayacak şartlar oluşturulacaktı³³⁰.

Kazablanka Konferansı'nın yanı sıra Roosevelt ve Churchill'in liderliğinde 1943 yılının 12-25 Mayıs tarihleri arasında Washington'da bir konferans daha düzenlendi. Bu konferansta kuvvet komutanlarının hazırladıkları raporlar doğrultusunda Fransa çıkarmasının 1 Mayıs 1944 tarihinde gerçekleştirilmesi gibi konularda karara varıldı. Aşağıda tafsilatlı bir biçimde açıklanacağı üzere Türkiye'nin savaşa girmesi için gereken koşulların hazırlanması konusunda Kazablanka'da varılan görüş birliği burada da teyit edildi³³¹.

Hiç şüphesiz siyasi gelişmeleri tayin edici en önemli unsur askeri zaferlerdi. Bu zaferlerin iki önemli ayağından birini Kuzey Afrika'daki gelişmeler oluşturuyordu.

Kuzey Afrika'daki Mihver ordularının Müttefikler tarafından temizlenmesi 1943 yılının Ocak ayı ile Mayıs ayları arasında gerçekleşti. Batıdan Eisenhower

³²⁹ *Akşam*, 27 Kanunusani 1943.

³³⁰ Gürün, *Savaşın Dünyası ve Türkiye*, Cilt 3, s. 312.

³³¹ *a.g.e.*, Cilt 3, s. 316.

komutasındaki Anglo-Amerikan birlikleri, doğudan ise Bernard Montgomery komutasındaki İngilizlerin 8. Ordusu Mihver ordularını Tunus'ta sıkıştırdı. General Rommel'in komuta ettiği Alman ordusunun tedarik hattı Müttefik uçak ve denizaltılarının Akdeniz'deki saldırılarıyla kesintiye uğrayınca, Müttefikler için Kuzey Afrika'daki zafere oldukça yaklaşıldı. Tunus'ta cereyan eden muharebelerin ardından 7 Mayıs'ta İngiliz ordusu Tunus'u ele geçirdi. Bu zaferle birlikte Müttefikler Mısır ve dolayısıyla Hindistan yolunu güvence altına aldılar. Ayrıca Almanya'nın yenilgiye uğratılması için İtalya üzerinden bir cephe açma imkânı doğdu. Yine bu zaferin akabinde Müttefik orduları, 10 Temmuz 1943'te başlatılan harekâtla beş hafta içerisinde Sicilya'yı işgal etmeyi başardı. Bu mağlubiyet 25 Temmuz'da Mussolini'nin devrilmesine neden oldu³³².

İkinci Dünya Savaşı'nın en belirleyici savaşlarından bir diğeri Almanya'nın Rusya'ya karşı yürüttüğü savaşlardı. Almanların Stalingrad kuşatması başarısızlıkla sonuçlanınca Paulus ve emrindeki 6. Ordu 31 Ocak 1943 tarihinde Ruslara teslim oldu. Teslim olan askerlerle birlikte Almanların toplam kaybı 300 bine yaklaşıyordu³³³. Almanların hem Kuzeyde hem de Kafkasya'da Sovyetlere karşı galip gelememesi birbiri ardına gelecek Sovyet zaferlerinin önünü açtı. 1943 yılı Şubatı'nın 8'inde Krusk³³⁴, 9'unda Belgorod, 14'ünde Rostov, 16'sında Karkiv yeniden Sovyetlere geçti. Her ne kadar Mart ayında Almanlar Karkiv ve Belgorod şehirlerini tekrar ele geçirseler de buradaki hâkimiyetleri uzun süreli olmadı ve Sovyetler bu şehirleri aynı yılın Ağustos ayında Almanlardan geri aldılar³³⁵.

2.2. Müttefik Devletlerin Türkiye Politikaları

2.2.1. Kazablanka Konferansı (14-24 Ocak 1943)

Müttefik kuvvetler, 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında Kazablanka'daki Anfa Kampı'nda bir araya gelerek savaşın gidişatına dair görüşmelerde bulundular. Böyle bir konferansın düzenlenmesi ile ilgili olarak 1942 yılının Kasım ve Aralık aylarında

³³² Bruun, *a.g.e.*, pp. 503-505.

³³³ Hart, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 507.

³³⁴ Hart, tarih olarak 7 Şubat'ı vermektedir. Bkz: Hart, *a.g.e.*, Cilt 2, s. 508.

³³⁵ Bruun, *a.g.e.*, pp. 507-508.

ABD Başkanı Roosevelt ve Birleşik Krallık Başbakanı Churchill arasında yazışmalar gerçekleşti³³⁶. Diğer yandan Churchill, 4 Aralık'ta Stalin'e çektiği telgrafta Roosevelt'in Ocak ayı içerisinde Kuzey Afrika'da bir yerde toplanmayı planladığını, kendisinin de bu toplantıya katılmasını umduğunu belirtti. Stalin ise 6 Aralık'ta verdiği cevapta şu anki kritik durumda bir günlüğüne bile olsa ülkeden ayrılmasının imkânsız olduğunu belirterek teklifi nazikçe reddetti³³⁷.

Konferansta, iyi bir politika takip edilirse Türkiye'nin savaşa katılabileceği düşüncesi gündeme geldi. Özellikle Churchill bu konuda oldukça ısrarlıydı ve bu konuyu en üst hedeflerden biri olarak görüyordu³³⁸. Bu hedef çerçevesinde izlenmesi gereken adımlar sırasıyla Türkiye'ye sınırlarıyla ilgili olarak üçlü bir garantinin verilmesi, Türk ordusuna ekipman temin edilerek eğitim verilmesi ve Sovyetlerin Türkiye üzerine herhangi bir mihver saldırısını çekmemek adına güçlerini güneye doğru genişletmemesi için uyarılmasıydı³³⁹. Diğer yandan Türkiye'ye Balkanlar'a ilerlemesi konusunda baskı yapmak akıllıca değildi. Türkiye bunun yerine pozisyonunu korumalı, Alman kuvvetlerine ve özellikle Romanya petrollerine saldırmak için Müttefiklere üslerini kullanma izni vermeliydi. Ayrıca Karadeniz'de de Almanları vurmak için serbest geçiş elde edilmeliydi³⁴⁰. Böylece Türkiye'nin üs olarak kullanılması sayesinde hem Romanya petroleri hedef alınabilecek, hem de Rusya'ya doğru Karadeniz yolu açılabilirdi³⁴¹.

Churchill Akdeniz'de girişilecek bir harekâtın Türkiye'nin tutumunu etkileyebileceğini, Kafkasya'dan gelebilecek bir tehlikeye karşı İran'da hazır bulunan 10. Ordunun Türkiye'yi desteklemek ve teşvik etmek için hazır

³³⁶ United States Department of State, *Foreign Relations of the United States: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, Washington: United States Government Printing Office, 1968, p. 487.

³³⁷ MFAU, *Stalin's Correspondence with Churchill, Attlee, Roosevelt and Truman*. New York: E. P. Dutton & Co., INC., 1958, p. 82; Churchill, *The Hinge of Fate*, p. 579; Weisband, *Turkish Foreign Policy*, pp. 119-120.

³³⁸ Weisband, *Turkish Foreign Policy*, pp. 122-123.

³³⁹ USDS, *FRUS: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, p. 540; Weisband, *Turkish Foreign Policy*, p. 123.

³⁴⁰ USDS, *FRUS: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, p. 540.

³⁴¹ *a.g.e.*, p. 571.

bulduğunu söyledi. Churchill'in hemen ardından söz alan General Alan Brooke ise ek olarak, Türkiye'nin askeri potansiyelinin Türkiye sınırları dışında operasyon yapabilecek durumda olmadığını belirtti³⁴². Teşvik edici unsur olması bakımından Ege adalarının kontrolü ve Bulgaristan'ın bazı bölgeleri Türkiye'ye verilebilirdi³⁴³.

Churchill'e göre Türkiye'nin savaşa girmesi sürpriz olmayacaktı. Çünkü Türklerin Bulgarlara "kızgın olması, askeri malzemelerin tedarik edilecek olması, şu anki sınırlarını ve Çanakkale Boğazı'ndan geçiş hakkını garanti etme imkanı ve en önemlisi savaşın ardından barış masasında pozisyona sahip olmayı istemeleri Türkiye'nin savaşa girmesini kolaylaştıracaktı³⁴⁴.

Genel olarak bakıldığında Müttefikler için Türkiye'nin savaşa girmesinden edinilecek faydalar şunlardı:

- Romanya petroleri gibi önemli noktalar bombalanacak ve Karadeniz'deki Mihver iletişiminin kesilmesi için Türkiye üs olarak kullanılacak,
- Boğazlar Mihver güçlerine kapatılarak ve Müttefiklere açılacak,
- Alman kuvvetlerinin Balkanlar ve Güney Rusya'da dağıtılması için Türkiye üs olarak kullanılacak,
- Türk kromunun Almanya'ya nakline engel olunacaktı³⁴⁵.

Tüm bu faydaları elde edebilmek adına Türkiye'yi savaşa teşvik etmek için şu anki Alman korkusu ve savaş sonrasındaki Sovyet korkusu önemli araçlar olarak kullanılacaktı³⁴⁶. Türkiye'nin Almanya ile ilgili endişelerinin giderilmesi için Müttefikler tarafından Almanya'nın Türkiye'ye zarar veremeyecek kadar sarılması veya Türkiye'nin Alman kara-hava ataklarına karşı koyabilecek kapasiteye eriştirilmesi gerekecekti. Türkiye'nin Sovyet kaygısını giderebilmesi için yapabileceği en iyi şey savaş sonrası Barış Konferansı'nda iyi bir yer edinerek

³⁴² The National Archives, CAB/99/24, p. 4; USDS, *FRUS: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, p. 577.

³⁴³ *a.g.e.*, p. 651.

³⁴⁴ NA, CAB/99/24, p. 8; USDS, *FRUS: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, p. 634.

³⁴⁵ NA, CAB/99/24, p. 7; USDS, *FRUS: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, p. 764.

³⁴⁶ NA, CAB/99/24, p.71.

güvenliği hususunda kendini savunabilmektir. Türkiye, Sovyet nüfuzunun Balkanlara, özellikle Avrupa'ya açılan kapısı olan Bulgaristan'a ve Romanya'ya yayılmasından endişe duyuyordu. Ayrıca Asya yolunun kapanması ve Karadeniz'deki Sovyet egemenliğinin artarak Boğazlardan serbest geçiş talebinde bulunma ihtimali de endişeyi artıran diğer hususlardı. Elleri böylelerine önemli kozlar varken İngiliz ve Amerikan diplomasisi Türkiye'nin Sovyet korkusunu kullanmalıydı³⁴⁷.

Bölgesel alanlarda olacaktı. Türkiye hâlihazırda Suriye sınırına sızan demiryolu hattını kontrol etmek, Ege Adaları'ndaki Türk nüfusunu garanti altına almak ve Bulgaristan sınırını yeniden düzenlemek istiyordu. Musul-Halep demiryolunun kullanım hakkının verilmesinde ise herhangi bir sakınca bulunmamaktaydı. Tüm bu hususlarda Türk çıkarlarına yönelik değişiklikler yapılabilirdi. Fakat Müttefiklere göre bu "sus paylarının" Türkiye'nin nihai kararına tesir edip etmeyeceği kesin değildi³⁴⁸.

Türkiye savaşa katılacaksa askeri anlamda güçlendirilmesi gerekiyordu. Bu amaç doğrultusunda hazırlıklar "Sprawl Plan" adı verilen plan çerçevesinde gerçekleştirilecekti. Bu plana göre hava üstünlüğü sürdürülecek, Trakya ve Batı Anadolu'daki Türk kara ve hava kuvvetleri desteklenecek, Türk kuvvetlerine İzmir bölgesinde olası bir deniz saldırısına karşı destek verilecek, Ankara'nın savunmasına yardım edilecek, Güneydoğu Avrupa'nın stratejik noktalarına saldırı düzenlenecek ve deniz üsleri korunacaktı³⁴⁹.

Müttefikler, özellikle İngilizler tüm bu hususlar dairesinde Türkiye'nin savaşa katılacağı düşüncesine sahipti. Tabii bu düşüncelerini bilhassa yüz yüze olarak Türk yetkililerle istişare etmeleri gerekiyordu. Konferansın ardından 23 Ocak 1943 tarihinde ABD Başkanı Roosevelt, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir telgraf göndererek Churchill'in yakın zamanda Kahire'ye gideceğini, kendisinin İnönü yahut Başbakan ile gizli bir yerde görüşmek istediğini ve bu görüşmenin

³⁴⁷ NA, CAB/99/24, p. 71/A; USDS, *FRUS: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, pp. 764-765.

³⁴⁸ NA, CAB/99/24, p. 42 and 71/A; USDS, *FRUS: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, pp. 765-766.

³⁴⁹ USDS, *FRUS: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, p. 766. Askeri planların ayrıntıları için bkz: *a.g.e.*, pp. 766-772.

gerçekleşmesini içtenlikle istediğini belirtti³⁵⁰. Diğer yandan Roosevelt ve Churchill, Stalin'e 27 Ocak tarihinde gönderdikleri telgrafla, konferans boyunca ele alınan meseleler ve kararlar hakkında Stalin'i bilgilendirdi³⁵¹.

Konferansla ilgili dikkate alınması gereken en önemli kararlardan biri Türkiye ile ilgili meselelerin Müttefikler adına İngiltere'nin sorumluluğuna verilmesiydi³⁵². Bu kararın, iki ülkenin geçmişteki sorumluluk eğilimlerinin bir tezahürü olduğu söylenebilir. Keza Mart 1941'de ABD, Türkiye'ye al-kirala kapsamında gönderecekleri malların İngiltere aracılığıyla verilmesini istemişti³⁵³. Bu karar Türk devlet adamlarında ABD'nin Türkiye ile ilgili konulardan çekildiği ve İngiltere'nin dünya nizamına hala sömürgeci bir bakışla baktığı izlenimini uyandırdı³⁵⁴.

Kazablanka Konferansı'nda, Türkiye hakkındaki konular ayrıntılı bir şekilde ele alınıp, Türkiye'nin mevcut durumu değerlendirilerek, Müttefiklere nasıl bir katkı sağlayabileceği ve bu katkının sağlanması için ne tür girişimlerde ve teşviklerde bulunulacağı görüşülmüştü. Hâlihazırda müttefikler nezdinde stratejik olarak önemli bir yere sahip olan Türkiye, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin, aktif olarak savaşa katılması konusunda gerekenlerin yapılması için anlaşmaya varmasıyla³⁵⁵ birlikte Türkiye'nin stratejik önemi daha da artmış oldu.

2.2.2. Washington Konferansı (12-25 Mayıs 1943)

Washington Konferansı³⁵⁶, İngiltere ve ABD arasında 12-25 Mayıs 1943 tarihleri arasında Washington'da üçüncü kez düzenlendi. Uluslararası durum

³⁵⁰ *a.g.e.*, p. 800.

³⁵¹ MFAU, *Stalin's Correspondence with Churchill, Attlee, Roosevelt and Truman*, pp. 87-88.

³⁵² NA, CAB/99/24, p. 45-46; USDS, *Foreign Relations of the United State: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, pp. 650, 659-660; Weisband, *Turkish Foreign Policy*, p. 125-126.

³⁵³ Weisband, *Turkish Foreign Policy*, p. 124.

³⁵⁴ *a.g.e.*, p. 130.

³⁵⁵ Weisband, *Turkish Foreign Policy*, p. 123.

³⁵⁶ Bu konferansın kod adı "Trident" olarak belirlenmişti. Bkz: Churchill, *The Hinge of Fate*, p. 127.

açısından bakıldığında Kazablanka Konferansı'ndan bu yana önemli değişiklikler meydana gelmiş, Stalingrad ve El-Alameyn'de mağlup olan Alman ordularının geri püskürtülme planları ortaya çıkmıştı. Geline aşamada Müttefikler adına İkinci Dünya Savaşı'nın seyri açısından daha belirleyici planlar yapılması, Türkiye konusunda ise Türkiye'nin dünya savaşı içerisindeki konumunun ne olacağının masaya yatırılması gerekmektedir. Washington Konferansı, Adana Konferansı'ndan sonra üst düzey katılımı ile gerçekleşen ilk toplantı olması hasebiyle ayrıca önem arz etmekteydi. Washington'da Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill riyasetinde bir yetkililerin bir araya gelmesiyle 12 Mayıs saat 14.30'da konferans başladı³⁵⁷.

Görüşmelerde Türkiye ile ilgili konulardan biri, Türkiye'deki hava üslerinin kullanım izninin alınmasıydı. Zira Alman kuvvetlerinin Ege Denizi'nden püskürtülmesi oldukça önemliydi ve Türkiye'deki üsler buna hizmet edebilecek en önemli unsurlardan³⁵⁸. Türkiye'deki hava üsleri, Ege Denizi'nde gerçekleştirilecek operasyon için 25 uçak filosuna hizmet edebilecek kapasitedeydi. Ekim ayına kadar fazladan 20 filo için de hazırlıklar tamamlanabilirdi³⁵⁹. Müttefiklere göre bu hava üslerinin kullanılması için Eylül ayında izin talebinde bulunmak isabetli olacaktı. Türk ordusunun teçhiz edilmesi ile birlikte gelişen ikili ilişkilere doğrultusunda Türkiye, üslerin kullanımını konusunda gerçekleşecek Müttefik girişimini anlayışla karşılayabilirdi³⁶⁰.

Türkiye'nin askeri teçhizatı hususu da konferansta ele alınan konulardan bir diğerydi. Bu konuda Kazablanka Konferansı'na atıfta bulunularak³⁶¹, tedarik edilecek silahların ABD üretimi olacağı konusunda Türkiye'nin bilgilendirilmesi gerektiği fikri dile getirildi³⁶².

Diğer yandan Türkiye'nin savaşa girmesi bahsi ele alındığında İtalya'nın çöküşünün Türkiye üzerinde etki yapabileceği ve bu durumda Türkiye'nin

³⁵⁷ USDS: *FRUS: The Conferences at Washington and Quebec 1943*, Washington: United States Government Printing Office, 1970, p. 24.

³⁵⁸ *a.g.e.*, p. 26.

³⁵⁹ *a.g.e.*, p. 40.

³⁶⁰ *a.g.e.*, p. 122.

³⁶¹ *a.g.e.*, p.144.

³⁶² *a.g.e.*, pp. 196-197.

Müttefiklerle ortak hareket etme fikrine sıcak bakabileceği düşünölmekteydi³⁶³.

Washington Konferansı, Almanya için çemberin daralmaya başladığı dönemde gerçekleşmiş, Türkiye meselesi de bu çerçevede değerlendirilmiştir. Müttefikler ilk aşamada Türkiye'den hava üslerinin kullanıma açılması talebinde bulunacaklardı. Akabinde gelişecek süreç içerisinde de Türkiye savaşa girecek ve Almanya'ya son darbenin vurulacağı noktada müttefik kuvvetlere destek verecekti. Tabi bu desteğin sağlanabilmesi için gerekli teçhizatın Türkiye'ye ulaştırılması, bundan da İngiltere'nin sorumlu olduğu tekrar dile getirildi. Geline süreçte Türkiye, Alman tehdidinin zayıflaması ve İtalya'nın çöküşünün etkisiyle birlikte savaşa girme konusunda daha fazla baskı altına alınacaktı.

2.3. Türkiye ve Müttefik Devletler Arası İlişkiler

2.3.1. Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943)

30-31 Ocak 1943 tarihlerinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Churchill arasında gerçekleşen Adana Görüşmeleri, dünya siyaseti açısından kırılma noktası olarak kabul edilen Stalingrad kuşatmasının başarısızlığa uğradığı döneme denk gelmesi ve Müttefiklerle Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin seyrini tayin etmesi bakımından oldukça önemlidir. Zira aşağıda da izah edeceğimiz üzere Türk dış politikasında Adana Görüşmeleri ile müttefiklerle daha yakın bir diplomatik ilişki kurulmuştur. Müttefikler açısından ise 1943 senesi başında dünya siyasetinde ortaya çıkan vaziyet, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik olarak kendi yanlarında pozisyon alması ve gerekirse savaşa girmesi konularını daha bir önemli hale getirmişti.

Bahsi geçen bölümde zikredildiği üzere Churchill'in İnönü ile görüşme kararı Kazablanka Konferansı'nda alınmıştı. Churchill 24 Ocak 1943 tarihinde Birleşik Krallık Savaş Kabinesi'ne İnönü ile görüşme düşüncesinden bahsederek bir buluşma ayarlanması için çaba sarf etmenin kıymetli olacağını söyledi³⁶⁴. Churchill Balkan cephesinin açılmasını sağlayamasa bile en azından 1943 yılı içerisinde On İki Ada'ya

³⁶³ *a.g.e.*, p. 225.

³⁶⁴ NA, CAB/65/37/5, p. 28.

bir saldırı yapılması gerektiği düşüncesindeydi³⁶⁵ ve bu planların her birinde Türkiye en önemli aktör adayıydı.

Churchill hâlihazırdaki durumu, Türkiye'nin savaştaki pozisyonunu ve Türkiye'ye yapılacak olası yardımları görüşmek üzere İsmet İnönü'yü Kıbrıs'a davet etti. Mesajda, görüşmenin Türkiye'nin en güncel silahlarla donatılması ve savunma güvenliği konuları üzerine olacağı belirtiliyordu³⁶⁶. Diğer taraftan ABD Başkanı Roosevelt de İnönü'den Churchill'le görüşmesi için ricada bulundu³⁶⁷.

İnönü Roosevelt'e gönderdiği cevapta görüşme talebinden oldukça memnun kaldığını, ancak görüşmenin Türk topraklarında gerçekleşmesi şartıyla yapılabileceğini belirterek³⁶⁸ sebebini şöyle açıklıyordu³⁶⁹:

“Türk Anayasasına göre yurt dışında bulunacağım süre için bir vekil atanması gerekiyor. Böyle bir atama için meclise danışılması gerekiyor ki bu durumda görüşmenin gizliliğini sürdürmek zor olacaktır. Eğer Churchill Türkiye dışında bir yerde görüşmeyi tercih ediyorsa Başbakan Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı kendisiyle görüşmek için göndermekten onur duyacağım.”

İsmet İnönü, görüşme talebi ile ilgili olarak Churchill'e gönderdiği cevapta ise şu cümlelere yer veriyordu³⁷⁰:

“Şu an üretilmekte olan en modern silahlarla Türk ordusunun teçhiz edilmesi ve Türkiye'nin savunması konularında İngiltere ve ABD adına yaptığınız görüşme ricasını büyük memnuniyetle aldım. Bu görüşme istediğiniz zamanda, Türkiye'nin istediğiniz yerinde gerçekleşebilir. Sizinle bu görüşmenin gerçekleşmesinden özellikle mutlu olacağım. Türk Anayasasına göre yurt dışında olduğum süre için bir

³⁶⁵ Denniston, *a.g.e.*, s. 91.

³⁶⁶ Churchill, *The Hinge of Fate*, p. 609. Churchill daha evvel, Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili olarak İsmet İnönü ile görüşme isteğinde olduğunu Kazablanka Konferansı esnasında Amerikan yetkili Hopkins ile yaptığı sohbette dile getirmişti. Bkz: USDS: *FRUS: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943*, p. 643.

³⁶⁷ NA, CAB/65/37/5, p. 30; USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943*, Volume IV: Near East and Africa, Washington: United States Government Printing Office, 1964, p. 1058; Churchill, *The Hinge of Fate*, p. 609; Sezen Kılıç, *a.g.e.*, s. 620; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 193.

³⁶⁸ NA, CAB/65/37/7, p. 44.

³⁶⁹ USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943*, Volume IV: Near East and Africa, p. 1059.

³⁷⁰ NA, CAB/65/37/7, p. 45-46.

vekil atanması gerekiyor. Böyle bir atama için meclise danışılması gerekiyor ki bu durumda görüşmenin gizliliğini sürdürmem zor olacaktır. Eğer görüşme Türkiye’de gerçekleşmeyecekse, Başbakan Saraçoğlu Kıbrıs’ta istediğiniz herhangi bir buluşma için emrinizde hazır olacak. Mareşal Fevzi Çakmak da herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde İngiliz askeri yetkilileriyle görüşebilir ya da Saraçoğlu’na eşlik edebilir. Tüm dostluğumla.”

İngiltere Büyükelçisi’nin aktardığına göre Türk yetkililer Ankara’da yahut gizli bir yerde Cumhurbaşkanlığı treninde görüşmenin gerçekleşebileceğini belirtmekteydi. Bu durumu ele alan Savaş Kabinesi, görüşmelerin güvenlik gerekçesiyle Ankara’da gerçekleşmesinin uygun olmadığını, sınır bölgesinde Cumhurbaşkanlığı treninde yapılmasında aynı güvenlik endişelerinin bulunmadığını düşünüyordu. İnönü ile görüşmek avantajlı olacaktı ancak Savaş Kabinesi’nin bakış açısına göre görüşmenin Kıbrıs’ta gerçekleşmesi en uygun olanıydı³⁷¹.

Churchill ve kabine arasında geçen görüşmelerin neticesinde buluşma için en uygun yerin Adana olacağı kararlaştırıldı ve Churchill İsmet İnönü’ye yazdığı mesajda kısa süre içerisinde İngiltere’ye dönmesi gerektiğinden, gerçekten gelmek istese de Ankara’ya gelmesinin mümkün olmadığını ancak ayın 29’unda yahut 30’unda Adana’da kendisiyle görüşebileceğini söyledi³⁷².

Türkiye, böyle bir toplantının gerçekleşmesi düşüncesinden gayet memnundu. ABD Londra Büyükelçisi Matthews’a göre Türkiye’nin bu davete “şevkle” icabet etmesinin nedeni, Türklerin bu daveti Müttefiklerden bazı taleplerde bulunmak ve barış masasında yerlerini edinmek için “altın fırsat” olarak görmeleri idi³⁷³. Ancak belirtmek gerekir ki bu görüşme Türkiye için altın bir fırsat olmasının yanı sıra, değişen politik dengelerde Türkiye’nin kazançlı çıkacak tarafa yakın olma ve olası bir Sovyet baskısı karşısında bir denge unsuru arama isteğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Görüşmenin ayrıntılarına girmeden önce Churchill’in söz konusu görüşme gerçekleşmeden evvel Türkiye ile ilgili kayda geçirdiği düşüncelerine göz atmakta

³⁷¹ NA, CAB/65/37/7, p. 44.

³⁷² NA, FO/954/28B/215.

³⁷³ USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943*, Volume IV: Near East and Africa, p. 1059.

fayda vardır. Churchill'e göre Türkiye müttefikti ve savaştan sonra barış konferansında galipler arasında yer almak isteyecekti. Şartlar dolayısıyla Türkiye sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmak durumunda kalıyordu ve Müttefikler de yardım edebilecek durumda olmadığından dolayı Türkiye'nin bu politikasına müsamahakâr bir tavır almak durumundaydılar. Ancak şu aşamada durum değişmişti. Türkiye'ye Sovyet-Amerikan-İngiliz toprak bütünlüğü ve statüko garantisi teklif edilmeliydi. Türkiye tanklarla ve çeşitli silahlarla donatılarak, havalimanları yenilenmeliydi. Gerekli teçhizat Türkiye'ye biteviye aktarılmalıydı ve uzmanlar Türklere bunların eğitimini vermeliydi. Türkiye'yi yanlarına almadan, havalimanlarını kullanmadan Almanya'nın elindeki adalara saldırmak hata olacaktı³⁷⁴.

Diğer yandan İngiltere Büyükelçisi, ABD Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'a Churchill'in aşağıda sıralanan düşüncelerini şu şekilde iletliyordu³⁷⁵:

- İngiltere Türkiye'ye, savaşa girmesi talebi de dâhil olmak üzere çıkarına olmayan hiçbir talepte bulunmayacaktır.
- Almanların petrol ihtiyacı ve doğuya doğru genişleme arzusu Mihver güçlerin Türkiye'ye saldırmasına neden olabilir. Bu sebeple Türkiye güçlü olmalı ve teçhizat aktarımı gelecek birkaç ay içerisinde artırılmalıdır.
- Almanya Türkiye'ye saldırmasa bile Türkiye'nin menfaatleri Türkiye'yi Balkanlardaki anarşiyi önlemek üzere buraya müdahaleye zorlayabilir. Böyle bir durum Almanya'nın zayıflamasının, Transilvanya hakkında Romanya-Macaristan çekişmesinin yahut daha geniş çaplı Yunan veya Yugoslav direnişinin sonucu olarak ortaya çıkabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin muharip hale gelme ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

³⁷⁴ Churchill, *The Hinge of Fate*, pp. 606-607.

³⁷⁵ USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943*, Volume IV: Near East and Africa, p. 1061.

- Türkiye bir ara muharip olmaksızın, ABD'nin savaşa girmeden önce "Katı tarafsızlıktan mugayir" diyerek aldığı pozisyona benzer bir pozisyon alma durumunu göz önünde bulundurmalıdır. Böylece Türkiye, Romanya petrol sahalarının, On İki Ada'nın ve Girit'in bombalanması için pistlerinin kullanılmasına müsaade edebilir. Almanya ve Bulgaristan, "Türkiye'yi daha aktif bir savaş durumuna sokacak biçimde tahrik etmemeyi isteyeceği için böyle bir tutuma boyun eğecektir.
- Rusya Haziran 1941'den sonraki tüm toprak kazanımlarından feragat etti. Eğer Türkiye savaşa katılırsa mükemmelen yardım alacak ve sınırlarını koruma hakkına ve savaş sonrasında bazı haklara sahip olacak. İngiltere bu garantileri başlı başına sağlayacaktır.
- Türkiye'nin savaşın ardından kazananlar arasında yer alarak güvenliğini garanti altına alması önemlidir.
- Savaşın sonunda ABD en güçlü ulus olacak ve kendilerini gelecekteki Avrupa savaşlarından uzak tutacak katı bir uluslararası yapı arzu edecektir. Bu yapı saldırgan ülkelerin silahsızlandırılmasını ve eskisinden daha kuvvetli bir uluslar birliğini icap ettirecektir.

Bu düşünceler ayrıca İsmet İnönü'ye de iletilmiş ve İnönü Churchill'in bu görüşlerini memnuniyetle karşılamıştı³⁷⁶. Takdir edilir ki buradaki maddelerin birçoğu Türkiye'den talep edilebilecek pozisyon değişikliklerinin işaretlerini barındırıyordu. Keza birinci maddede Türkiye'den savaşa girme talebinde bulunulmayacağına belirtilmesine rağmen üçüncü madde Türkiye'nin uygun bir durumda menfaatleri üzere Balkanlar'a askeri harekâta bulunabileceğini³⁷⁷ göstermektedir. Ayrıca yine bu üçüncü maddeden, yenilgilerini takiben Almanya'yı Balkanlar'dan süpürme görevinin de "anarşi" gerekçesiyle Türkiye'ye verilmek istenebileceği anlamı da çıkarılabilir.

³⁷⁶ USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943*, Volume IV: Near East and Africa, p. 1061.

³⁷⁷ NA, FO/954/28B/285.

Planlanan bu kritik görüşme öncesinde İsmet İnönü'nün zihninde iki temel hedef vardı. Bunlardan birincisi Sovyetlerin savaş sonrası dönemdeki niyetleri hakkında Churchill'i uyararak, ikincisi de İngiltere tarafından Türkiye'ye gönderilecek askeri malzemelerin sayısında artış sağlamaktı. İsmet İnönü Almanya ile ilgili endişeler duysa da ülkesi adına birincil kaygısı Sovyetlerin savaş sonrası alacağı tutumdu³⁷⁸.

30 Ocak 1943 tarihinde Churchill Adana'ya indi ve havalimanında Şükrü Saraçoğlu ve Numan Menemencioğlu tarafından karşılandı³⁷⁹. Daha sonra taraflar Yenice İstasyonu'na yakın bir mevkide Cumhurbaşkanlığı treninin salonunda bir araya geldi. Türk heyetinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Hava Tuğgeneral Şefik Çakmak, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Feridun Cemal Erkin ve Albay Fasih Kayabalı yer almaktaydı. İngiliz heyetinde de Başbakan Churchill, Ankara Büyükelçisi Hughe Knatchbull-Hugessen, Foreign Office Daimi Müsteşarı Alexander Cadogan, Genelkurmay Başkanı Alan Brooke ve diğer görevliler bulunuyordu³⁸⁰.

Görüşmeler askeri ve politik olarak iki ana başlıkta gerçekleşecekti ve ilk oturumda bu konuların ayrı ayrı konuşulması kararı alındıktan sonra politik meselelerin görüşülmesi amacıyla ikinci oturum başladı. Politik açıdan görüşmelerde gündeme gelen konular savaş sonrası dünya düzeni, Türkiye'nin güvenliği ve Türk-Sovyet ilişkilerinin geleceğiydi.

Oturumun başında İnönü, Almanya'nın Sovyetler Birliği karşısındaki geri çekilişinin belirsizliğine vurgu yaparak, bu şartların Türkiye'nin aleyhine olabileceğine, Almanya Türkiye'ye saldırmasa bile Balkanlar'daki bir karışıklığın

³⁷⁸ Weisband, *Turkish Foreign Policy*, pp. 133-134.

³⁷⁹ Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, 2. Baskı, Cilt I, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 137. Churchill, kendisinin Türkiye'nin savaşa girme konusunda baskı yapabileceği beklentilerinin farkında olmasından ötürü olsa gerek havaalanında kendisini karşılayan Saraçoğlu ve Menemencioğlu'na bir istekte bulunmak için değil, sadece Türkiye'nin silah ve malzeme ihtiyaçlarını öğrenmek için geldiğini belirtmek ihtiyacını hissetmişti.

³⁸⁰ NA, CAB/66/34/14, p. 1.

Adana görüşmelerinin ardından Numan Menemencioğlu, makamına davet ettiği Almanya Ankara Büyükelçisi von Papen'e görüşmelerde Cadogan'ın yer almadığını söylemiştir. Bu yanılmamacanın, Almanların Adana'da Türkiye'nin savaştaki politik pozisyonu hakkında görüşüldüğü kanaatini uyandırmamak için yapıldığı düşünülebilir, bkz: Sezen Kılıç, *a.g.e.*, s. 620.

Türkiye'nin durumunu etkileyebileceğine dikkat çekti. İnönü bu düşüncelerine ek olarak, Almanya'nın çökmesi durumunda Türkiye'den işbirliği istenip istenmeyeceğini sordu. Churchill İnönü'nün düşüncelerine hak vererek Balkanlar'da düzenin bozulması, bir anarşi ortamının doğması ve Almanya'nın çökmesi halinde Türkiye'nin ağırlığını koyabilmesi için hazır olması gerektiğini belirtti. Fakat Churchill'e göre Almanya'nın çöküşü çabuk olmayacak, daha fazla kan dökülecekti. Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili bir söz almaktan kaçınsa da Türkiye'nin savaş sonrasında kazananlar arasında yer almasının çok önemli olduğunu vurgulamaktan geri durmadı³⁸¹.

Oturumun devamında Saraçoğlu da söz alarak yakın zamandaki Türk-Sovyet ilişkilerini özetledi ve 1939 yılının Eylül ayında Türk-Sovyet anlaşmasının yenilenmesini görüşmek için Moskova'ya gittiğini, ancak Sovyetlerin anlaşmada değişiklikler talep ettiğini anlattı. Saraçoğlu'na göre Avrupa Slav ve komünist doluydu ve Almanya yenilirse mağlup edilen devletlerin hepsi Bolşevik ve komünist olacaktı. Türkiye güçlü oldukça Sovyetler Türkiye aleyhine harekete geçmeyecekti ancak Sovyetler, İngiltere ve ABD ile olan ilişkilerinden bağımsız olarak bir politika geliştirirlerse, İngiltere nasıl bir tavır alacaktı? Churchill Saraçoğlu'na İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği ile iyi bir ilişki içerisinde olduğunu, (yayılmacılık gütmeyeceklerine işaret ederek) Sovyetlerin gelecek on yılı –ki Sibiryaya gibi gelişmemiş bölgelere sahiplerdi- yeniden inşa ile geçireceklerini³⁸², İngiltere ve ABD'nin birlikte hareket etmesi ve hava kuvvetlerini güçlü tutması halinde mevcut durumun korunacağını savundu³⁸³. Ayrıca savaştan sonra barışı ve güvenliği koruyacak uluslararası bir organizasyon kurulacaktı³⁸⁴.

Türk tarafının Sovyetler Birliği ile ilgili endişeleri hat safhadaydı. Keza tekrar tekrar Churchill'e Sovyetler Birliği'nin Türkiye aleyhine bir harekâta bulunması durumunda ne tür bir tavır takınacaklarını, kendilerine nasıl bir güvence vereceklerini soruyorlardı. Churchill de üzerine basa basa Sovyetlerin böyle bir tutum içerisine girmesi durumunda sadece İngiltere ve ABD'nin değil, bütün

³⁸¹ NA, CAB/66/34/14, p. 2-3; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 193.

³⁸² Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 194.

³⁸³ NA, CAB/66/34/14, p. 3-4., Churchill, *The Hinge of Fate*, p. 617.

³⁸⁴ NA, CAB/66/34/14, p. 3-4.

uluslararası organizasyonun Türkiye'nin yanında yer alacağını söyledi³⁸⁵. Churchill Türkiye'den savaşa girme talebinde bulunulup bulunulmayacağı konusunda hâlihazırda Türkiye'ye savaşa girmesi teklif edilmeyeceğini fakat gerekli teçhizatın temin edilmesinden sonra Müttefiklerin, Türkiye'nin İttifak Anlaşmasından doğan yükümlülüklerini yerine getirmesini isteyeceği zamanın gelebileceğine işaret etti³⁸⁶.

Sovyet meselesinin ardından Churchill Almanya'dan bahis açarak Adana Görüşmeleri ile ilgili Almanların tutumunun ne olacağını sordu. İnönü'ye göre cevap oldukça basitti: Türkiye silah arıyor ve İngiltere hükümeti bu silahları bol miktarda teklif ediyordu³⁸⁷.

31 Ocak 1943, saat 11.30'da genel görüşmelerin dördüncü, politik meselelerin ikinci oturumuna geçildi³⁸⁸.

Churchill oturumun başında sözlerine üç muhtemel aşamanın bulunduğu bahsederek başladı. Birinci aşama Türkiye'nin güçlendirilmesi, ikinci aşama düşmanların zayıflamasıyla Türkiye'nin tarafsızlık yükümlülüklerini yeniden yorumlaması ve üçüncü aşama Türkiye'nin savaşa girmesiydi. Churchill yine bir taahhüt talebinde bulunmadığını³⁸⁹ söyleyerek bu ihtimalle yüzleşmek ve tüm olasılıklara hazırlıklı olmak gerektiğini vurguladı. Bu sözlerin ardından Churchill 24 Kasım 1942'de Türkiye'nin durumuyla ilgili Stalin'e gönderdiği mektubu³⁹⁰ ve cevabını okudu. Eğer Türkiye Sovyetlerle olan ilişkilerini geliştirmek istiyorsa girişimde bulunmanın tam zamanıydı ve metnin yer aldığı kâğıdı İsmet İnönü'ye verdi³⁹¹.

İnönü mektubun kendisi üzerine iyi bir etki yarattığını, genel olarak yazılanlarla aynı fikirde olduğunu, Türkiye'nin güçlendirilmesini gerektiren kriz durumlarının ortaya çıkabileceğini ve Türk hükümetinin durumu yakından

³⁸⁵ NA, CAB/66/34/14, p. 5-6., Churchill, *The Hinge of Fate*, p. 617.

³⁸⁶ NA, CAB/66/34/14, p. 4., Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, s. 137; Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 194.

³⁸⁷ NA, CAB/66/34/14, p. 6.

³⁸⁸ NA, CAB/66/34/14, p. 11.

³⁸⁹ Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 193.

³⁹⁰ Churchill, *The Hinge of Fate*, p. 607.

³⁹¹ NA, CAB/66/34/14, p. 11.

izleyeceğini söyledi³⁹².

Churchill İnönü'nün bu düşüncelerinin üzerine, Türkiye kendi isteğiyle savaşa girerse dördüncü silahlı gücü oluşturacağını ve bunun Türkiye'nin dört muzafferden biri olarak Barış Konferansı'na katılması için büyük bir fırsat doğuracağını söyledi. İnönü Churchill ile aynı fikirdeydi³⁹³. Görüşmenin sonunda Churchill İngiltere'nin asla Türkiye'yi hiçbir mantıksız harekete teşvik etmeyeceğini tekrar belirtti³⁹⁴ ve böylece politik oturum sona erdi³⁹⁵.

Görüşmelerin üçüncü³⁹⁶ ve beşinci³⁹⁷ oturumunda askeri meseleler ele alındı. İngiltere tarafında Genelkurmay Başkanı Alan Broke, General H. Maitland Wilson ve diğer askeri yetkililer yer alırken, Türk tarafında Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Yardımcısı Feridun Erkin, General Şefik Çakmak ve Albay Fasih Kayabali hazır bulunuyordu³⁹⁸. Bu oturumlarda politik meselelerin uzantısı olarak askeri bakımdan ne gibi hazırlıklar yapılabileceği, nasıl bir yol izleneceği görüşüldü. Adana'da karara bağlanan askeri malzemelerin sevki ile ilgili mevzuat ise 10 Haziran'da belirlenerek kayıt altına alındı³⁹⁹.

Adana Görüşmelerinden tarafların memnun ayrıldığını söylemek mümkündür. Keza Başbakan Saraçoğlu, Churchill'in ziyaretinden duyduğu memnuniyeti dile getirerek Türkiye'nin taleplerinin ve iyi niyetinin Churchill tarafından gayet olumlu karşılandığı düşüncesindeydi. Aynı şekilde Dışişleri Bakanı

³⁹² NA, CAB/66/34/14, p. 11-12.

³⁹³ NA, CAB/66/34/14, p. 12.

³⁹⁴ Churchill bu düşüncesini, hükümete yazdığı 11 Şubat 1943 tarihli raporda Türkiye'yi şu aşamada bir felakete sürüklemek istemediklerini belirterek Türkiye'nin karşılaşacağı bir felaket hem İngiltere'nin hem de Birleşmiş Milletlerin felaketi anlamına geleceğini söylüyordu. Bkz: Lewis Broad, *Winston Churchill 1874-1945*, London: Hutchinson & Co. Ltd., 1945, p. 442.

³⁹⁵ NA, CAB/66/34/14, p. 13.

³⁹⁶ NA, CAB/66/34/14, p. 8-10.

³⁹⁷ NA, CAB/66/34/14, p. 14.-15.

³⁹⁸ NA, CAB/66/34/14, p. 8.

³⁹⁹ Hüsnü Özlü, "İkinci Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri Sonrası İngiltere'den Sağlanan Askerî Yardımların Türkiye'de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Cilt 13, Sayı 50, 2014, s. 469.

Menemencioğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal akmak da müzakerelerin başarılı geçtiğini dřnyordu⁴⁰⁰.

Saraçoğlu, ABD Büyükelçisi Steinhardt'la yaptığı görüşmede bu memnuniyetinden bahsederek bütün meselelerin İngiliz tarafıyla içtenlikle konuşulduğunu ve fikir ayrılığının kalmadığını belirtti. Ayrıca Churchill'in Türk heyetinden savaşa katılma konusunda kesin bir taahhüt ısrarında bulunmaması da olumlu karşılanmıştı. Büyükelçi Türk tarafındaki memnuniyetten oldukça etkilenmiş olacaktı ki Türkiye'nin mtfevik zaferini kolaylaştırmak üzere havaalanlarının kullanılmasına izin vereceğini veya tam muharip olarak savaşa gireceğini dřnyordu⁴⁰¹.

Bu düşüncede olan sadece Steinhardt değildi. Churchill de görüşmelerin ardından Mtfevikler açısından olumlu bir aşama kaydedildiği görüşündeydi. Türkiye sene sonuna kadar savaşa katılacaktı; savaşa katılmadan önce de havalimanlarını Mtfevik kullanımına aacaktı⁴⁰². Churchill görüşmelerin ardından Roosevelt'e gönderdiği mesajda Türkiye seyahatinin büyük bir başarı olduğunu, güvene dayalı bir metot kullandığını, herhangi bir baskı yapmadan Mtfeviklerin gücünü hissettirdiğini belirtti⁴⁰³.

Churchill ayrıca Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:

“Türkiye mtfevikimizdir. Türkiye dostumuzdur. Onun iyi durumda olmasını istiyor, topraklarının, haklarının ve çıkarlarının etkin biçimde korunmasını arzuluyoruz. Özellikle de Türkiye ile kuzeydoğudaki büyük mtfeviki Rusya arasında sıcak ve dostane ilişkiler oluşturulmasını istiyoruz. Olaylara çok yüzeysel yaklaşan gözlemciler daha kısa bir süre öncesine kadar Türkiye'nin, bir taraftan Kafkaslar üzerinden gelişen Alman ilerleyişi, diğer taraftan da Mısır'a karşı girişilecek Alman-İtalyan ortak saldırısı nedeniyle izole edileceğini söylüyorlardı ama çok büyük bir değişim gerçekleşti. Türkiye artık her tarafının, hepsi dostu olan muzaffer gler

⁴⁰⁰ mer Metin, “Romanya Arşivlerinde Adana Görüşmeleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, Sayı 17, 2014, s. 539.

⁴⁰¹ USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943*, Volume IV: Near East and Africa, p. 1063-1064.

⁴⁰² Churchill, *The Hinge of Fate*, p. 620-621.

⁴⁰³ NA, FO/954/28B/249.

tarafından çevrildiğinin farkında. Bu öykünün nasıl gözler önüne serildiğini görmek çok ilginç ve bu konuda hızlı adımlar atarak bazı şeyleri atlamak da aptallık olacaktır.”⁴⁰⁴

Görüşmelerden memnun olmayan tek kişi belki de Dışişleri Bakanı Eden'di⁴⁰⁵. Eden en başından beri bu görüşmenin faydalı olabileceği kanaatinde değildi.

İsmet İnönü, ABD Başkanı Roosevelt'e gönderdiği mesajda Adana'da gerçekleşen görüşmeye verdiği destekten ötürü teşekkür etti⁴⁰⁶ ve Roosevelt de bu mesaja cevaben bu tarihi görüşmeden duyduğu mutluluğu dile getirdi⁴⁰⁷. Görüşmelerin gerçekleşmesi ve elde edilen sonuçlarla ilgili olarak Stalin de olumlu düşüncelere sahipti⁴⁰⁸.

Yayınlanan resmi tebliğe göre, iki ülke arasındaki dostluk bağları görüşmeler sırasında teyit edilmiş ve bu bağlar daha da kuvvetlenmişti. İki ülkenin yetkilileri Türkiye'yi ilgilendiren bölgelerle ilgili olarak görüş alışverişinde bulunmuşlar ve esaslı noktalar üzerinde görüş birliğine varmışlardı. Ayrıca İngiltere ile ABD arasında Türkiye'nin askeri bakımdan güçlendirilmesi konusunda varılan anlaşmaya binaen, İngiliz ve Türk askeri yetkilileri arasında görüşmeler gerçekleştirilmişti. Her iki ülkenin devlet adamları görüşmelerden büyük memnuniyetle ayrılmışlardı⁴⁰⁹.

Adana görüşmeleri her iki ülkenin kamuoyunda önemli tesirler meydana getirdi. Görüşmelerin ardından özellikle Batı kamuoyunda İngilizlerin Türklerle gizli bir anlaşmaya vardıklarına dair haberler yer almıştı. Örneğin *Times* gazetesinde Yunanistan ve Ege adalarının İngiltere ve Türkiye tarafından kurtarılmasına yönelik haberler çıkmıştı. Churchill ise bu haberi tekzip ederek dedikoduların Türkiye'yi sıkıntıya sokmaktan başka bir işe yaramadığını söyledi. Benzer bir şekilde Türkiye'de de benzer dedikodular yalanlandı⁴¹⁰.

⁴⁰⁴ Denniston, *a.g.e.*, s. 147.

⁴⁰⁵ *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁰⁶ USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943*, Volume IV: Near East and Africa, p. 1062.

⁴⁰⁷ *a.g.e.*, p. 1064.

⁴⁰⁸ Ömer Metin, *a.g.m.*, s. 533.

⁴⁰⁹ *Akşam*, 2 Şubat 1943.

⁴¹⁰ Weisband, *a.g.e.*, pp. 140-141.

Adana Görüşmelerinin de gösterdiği üzere Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tam bir tarafsız ülke olduğuna değil, "savaş dışı müttefik" olduğuna dair işaretler barındırmaktadır.

2.3.2. Türk-Sovyet İlişkileri

1943 senesi ile birlikte Türk dış politikasının birinci önceliği savaş sonrasında ortaya çıkması muhtemel Sovyet tehdidiydi. Çünkü Almanların Avrupa'da etkisiz hale gelmesi ve çekildikleri ülkelere Sovyetlerin yerleşmesi Avrupa'daki Sovyet nüfuzunu artıracak ve bu da Türkiye'ye baskı olarak yansıtacaktı.

Diğer yandan Türkiye'nin düşüncesine göre Türkiye Müttefikler tarafında savaşa katılsa bile bu durum Sovyetlerin Türkiye hakkındaki düşüncelerini değiştirmeyecek, hatta belki de çıkarları için Polonya örneğinde olduğu gibi bir kurtarma bahanesi ortaya çıkabilecekti⁴¹¹. İki ülke arasındaki ilişkiler Türkiye'nin sahip olduğu bu haklı gerginliğin gölgesinde seyrediyordu.

Sovyetler Birliği'ne göre Türkiye bir yandan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'yla kendilerine, Karşılıklı Yardım Anlaşması'yla İngiltere'ye; diğer yandan Dostluk Anlaşması'yla Almanya'ya bağlıydı. Şu anki koşullarda Türkiye hem Sovyetler Birliği ve İngiltere, hem de Almanya'ya karşı olan yükümlülüklerini nasıl yerine getirecekti? Ancak yine de Sovyetler, kendileriyle daha dostane bir ilişki içerisine girmek istiyorlarsa Türkiye ile ortak noktada buluşmaya hazır⁴¹². Aslında Türkiye'nin Almanlarla yaptığı anlaşmanın, Sovyetler ve İngiltere ile yapılan anlaşmalarla uyumsuz bir tarafı yoktu. Ayrıca Türk-Alman anlaşmasında, Rusların daha evvel Almanlarla yaptığı anlaşmada olduğu gibi hiçbir gizli hüküm yer almıyordu ve İngiltere'nin bilgisi dâhilinde imza edilmişti⁴¹³.

Sovyetler Birliği Türkiye'nin sürdürdüğü politikaya karşı olumsuz bir düşünce içerisindedi. Her ne kadar Türkiye ile ortak bir noktada buluşabileceklerini belirtse de İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye aleyhine en negatif tavrı sergileyen ülke Sovyetler Birliği oldu.

⁴¹¹ Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, s. 196.

⁴¹² NA, FO/954/28B/275; Churchill, *The Hinge of Fate*, pp. 621-622.

⁴¹³ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, s. 250.

Bu gergin ilişkinin daha sağlıklı bir zemine çekilebilmesi için Churchill'in de uğraşları oldu. Örneğin 9 Şubat 1943'te İnönü'ye gönderdiği mesajda Stalin ile telgraflaşmasında Türkiye hakkında Stalin'in negatif düşünceler içerisinde olmadığını dile getirerek ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi isteğinde bulundu⁴¹⁴.

İki ülke arasındaki temaslar sadece İngiltere aracılığıyla sağlanmıyordu. Zaman zaman iki ülkenin yetkilileri bir araya gelerek meseleler hakkında görüş alışverişinde bulunuyorlardı. Örneğin 13 Şubat 1943'te Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'a Adana Görüşmeleri ile ilgili bilgiler aktardı ve konferansta Türk-Sovyet ilişkilerinin de ele alındığını söyledi. Bunun ardından Vinogradov Menemencioğlu'na kendileriyle doğrudan konuşma isteğinde olup olmadıklarını sordu. Menemencioğlu da görüşmeye hazır olduklarını söyleyerek Ankara'da veya Moskova'da görüşebileceklerini söyledi⁴¹⁵.

Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu aynı zamanda İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'ne de, tercihen Moskova'da, en kısa süre içerisinde görüşmelerin başlaması gerektiği fikrini ilettili. Görüşmeler Büyükelçiler vasıtasıyla yapılacaktı. Ayrıca Churchill bu fikrin Stalin'e iletilmesi için aracı oldu⁴¹⁶.

Tarafların attığı adımın bu adımın ardından Büyükelçi Cevat Açıkalın Moskova'ya döndükten sonra 12 Mart 1943'te Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'la bir görüşme gerçekleştirdi. Açıkalın, Churchill'in "Sabah Düşünceleri"⁴¹⁷ ismini verdiği notu Molotov'a ilettili ve Türk-Sovyet ilişkileri hakkında olumlu düşüncelerini beyan etti. "Sabah Düşünceleri" isimli not Sovyet yetkililerinde de bulunmaktaydı. Nitekim Molotov da bunu belirterek sözü Adana Görüşmelerine getirdi ve ikili arasında konferans hakkında görüş alışverişi gerçekleşti. Molotov Türk-Sovyet ilişkileriyle ilgili bir dostluk bildirgesi vb. yayınlanması fikrini dikkate değer

⁴¹⁴ NA, FO/954/28B/271.

⁴¹⁵ NA, FO/954/28B/248; Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 140.

⁴¹⁶ S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)*, İstanbul: Havass Yayınları, 1981, s. 91.

⁴¹⁷ Churchill, *The Hinge of Fate*, p. 618-619.

bulduğunu, bu fikri ayrıca hükümete de rapor edeceğini belirtti. Molotov'a göre bu fikir, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir fikirdi⁴¹⁸.

Cevat Açıkalın 24 Mart'ta ikinci kez Molotov'la görüştü ve kendisine Sovyet Hükümeti'nin herhangi bir karara varıp varmadığını sordu⁴¹⁹. Sovyetler, dostluk bildirisi teklifinin resmi olarak Türk tarafından yapılmasını istiyorlardı. Tabii Molotov bunu üstü kapalı olarak ediyordu. Nitekim Molotov, Stalin'in Churchill'e yazdığı mektupta⁴²⁰, Türk tarafının Sovyetlerle daha sıkı bir ilişki kurmak istiyorlarsa, bunu olumlu karşılayacaklarını söylediğini, Churchill'in de Stalin'e Türk tarafının bu istekte olduğunu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun da ayrıca Sovyet Büyükelçisi'ne bunu ilettiğini⁴²¹ Cevat Açıkalın'a hatırlattı ve Açıkalın'ın kendilerine "ne getirdiğini" sordu. Açıkalın, hükümetinin mevcut dostluğun ifadesi için bulunacak bir şeklin kabulüne hazır olduğunu, bir bildirge yayınlanabileceğini veya Adana Görüşmelerine benzer bir komünike yapılabileceğini söyledi. Molotov bir komünike veya bildirgenin ne kazandıracığını sorarak, bildirge veya komünikenin öneminin var olan muahedelerden daha aşağı seviyede olacağından dolayı buna lüzum görmediği kanaatini belirtti⁴²².

Görüşmenin ardından Dışişleri Bakanlığı'nın Açıkalın'a gönderdiği talimatta: "Aramızdaki samimi anlaşmaların kıymetini zerre kadar azaltacak hiçbir şekli bizim de arzu etmediğimiz izahtan müstağnidir. İki memleket arasındaki dostça münasebetlerin yine bu anlaşmalar çerçevesi dâhilinde en samimi şekilde cereyanı ve inkişafını temine devam edeceğimiz cihetle, konuşmaları Molotov'a teklifiniz veçhile ifadede bulunmak suretiyle olduğu safhada bırakmağı benim de muvafik bulduğumu arz ederim" cümleleri yer alıyor ve anlaşılacağı üzere bu konu kapanmış bulunuyordu⁴²³.

⁴¹⁸ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 141-143.

⁴¹⁹ *a.g.e.*, s. 143.

⁴²⁰ Churchill, *The Hinge of Fate*, pp. 621-622.

⁴²¹ S.S.C.B Dışişleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)*, s. 92-93.

⁴²² Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 144-145.

⁴²³ *a.g.e.*, s. 146.

Her iki ülke, ilişkilerinin olumlu bir zemine oturmasından yana olsa da hem Türkiye'nin Sovyetlerle ilgili çekinceleri, hem de Sovyetlerin gönülsüz yaklaşımı bir sonuç alınmasına engel oluyordu.

2.4. Türkiye ve Almanya Arasındaki İlişkiler

Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Türkiye'nin tarafsızlığını korumasına yönelik politikalarını sürdürmüş ve 1943 yılında bu politikasını devam ettirmiştir. Ancak görece iyi gittiği varsayılacak ilişkiler, 1943 senesi içerisinde gelişen hadiseler ve özellikle Adana Görüşmeleri ile başlayan Müttefik yaklaşması sebebiyle negatif bir seyir içerisine girdi. Türkiye, Almanya'nın kendisi aleyhinde bir psikoloji içerisine girmemesi için çaba sarf ediyordu. Türkiye Almanya'nın güç dengeleri açısından Avrupa'daki varlığını kudretli bir şekilde devam etmesinden yanaydı⁴²⁴.

Almanlar Türkiye'nin Sovyet tehdit algısı nedeniyle kendileri aleyhine bir harekette bulunmayacakları görüşündelerdi zira Sovyetleri bertaraf edecek yegâne güç Almanlardı⁴²⁵. Fakat Almanlar bu düşüncelerine rağmen Müttefikler ve Türkiye arasında gerçekleşen yakınlaşmanın farkında olduklarından dolayı işi sıkı tutuyorlar ve Türkiye'nin bu yaklaşma neticesinde kendileri aleyhinde politik manevra içerisine girmemesi için ellerinden gelen gayreti sarf ediyorlardı. Öyle ki Alman Büyükelçi Papen kendi dışişlerine Türkiye'nin tarafsızlığını koruması için ödül olarak Türkiye'ye On İki Ada'nın verilmesini dahi teklif ediyordu⁴²⁶.

Ocak ayı itibariyle başlayan Müttefiklerle Türkiye'nin yaklaşma belirtileri Alman dışişlerinin dikkatini çekmişti. Gelen bilgilerde Müttefik devletlerin silah yardımlarıyla Türkiye'yi tarafsızlık politikasından vazgeçirmeyi umdukları, askeri

⁴²⁴ Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, Cilt 2, s. 198.

⁴²⁵ Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2010, s. 265.

⁴²⁶ a.g.e., s. 266.

sevkiyatlar için Türk topraklarının ve karasularının kullanılması⁴²⁷ için çaba harcadıkları gibi konular ön plana çıkıyordu⁴²⁸.

Türk-Müttefik ilişkileri bölümünde yer verdiğimiz Adana Görüşmelerinin ardından görüşmede ele alınan konular hakkında bilgi verilmek için Papen Numan Menemencioğlu tarafından kabul edildi. Menemencioğlu Papen'e, Adana'da Türkiye'nin şimdiye kadar sürdürdüğü politikadan duyulan memnuniyet ve Türkiye'nin savaş sonrası tüm olasılıklara karşı güçlendirilmesi gibi hususların ele alındığını söyledi. Menemencioğlu ayrıca Sovyet baskısı ile ilgili görüşülen hususları da dile getirdi ve Churchill'le hem şu anki hem de savaş sonrasındaki durumda Sovyet baskısı karşısında Türkiye'nin durumunun ele alındığını, Sovyetler Birliği konusunda İngiltere ve Almanya'nın aynı görüşte olduğunu belirterek bir gün ortak bir noktada buluşacaklarına inandığını söyledi. Diğer yandan İnönü ve Menemencioğlu Churchill'e Almanya'yı asla tehdit olarak görmediklerini söylemişlerdi.⁴²⁹

Görülebileceği üzere Menemencioğlu Adana görüşmelerinde ele alınan politik meseleleri Papen'e tam olarak aktarmadığı gibi diplomatik bir ustalıklı Almanların algısını da etkileyerek Türkiye'nin Müttefiklerle olan ilişkileri konusunda çok farklı bir tablo çizmişti. Görüşmenin ardından Papen kendinden o kadar emindi ki Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mesajda tarafsızları savaşa dâhil etmeye yönelik Müttefik programının başarısızlığa uğradığı düşüncesini ilettili⁴³⁰. Papen ayrıca

⁴²⁷ Almanya Büyükelçisi Franz von Papen müttefiklerin Türkiye'yi sıkıştırarak olmalarına rağmen Türkiye'nin karasularının kullanılmasına izin vermeyeceği düşüncesindeydi. Bkz: Kılıç, *a.g.e.*, s. 619, 419 numaralı dipnot.

⁴²⁸ Kılıç, *a.g.e.*, s. 619.

⁴²⁹ *a.g.e.*, ss. 620-622.

⁴³⁰ *a.g.e.*, s. 622.

Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop Adana Konferansı'nda görüşülen konular hakkında Papen'le aynı kanaatte değildi. Ribbentrop Papen'e çektiği telgrafta bunu açıkça şöyle belirtiyordu: "Birincisi, bu buluşmadan sizin önceden haberdar edilmediğiniz göze çarpmaktadır. İkincisi resmi açıklamanın Türkiye'nin genel savunma güvenliğini sağlamlaştırmasından söz ettiği dikkat çekmektedir. Türkiye'ye saldırmayı hiç düşünmediğimiz halde bu, bize yönelik olabilir. Üçüncüsü ise, Türk ve İngiliz askerinin görüşmeleri her şeye rağmen dikkate değerdir. Bu görüşmede sadece hava durumundan bahsedildiğini kabul etmek imkânsızdır. Türklerin Rus korkusuyla ilgili olarak ilk fırsatta, örneğin Akdeniz, İngiliz gemilerine açılınca Balkanlarda yeni bir cephe açılacağını bildirdiğini sanıyorum. Gelecekteki Tuna federasyonu planıyla bağlantılı olarak İngiliz ve Amerikan birliklerinin Balkanlara çıkması, Rusların Boğazlara ve Balkanlara çıkışına karşı bir teminattır. Ben de

Menemencioğlu'na, Almanya'nın Türkiye aleyhine bir harekât düzenlemeyeceğini ve dolayısıyla Türkiye'nin de taarruza yönelik bir tavır almasına gerek olmadığı yönündeki kanaatini ifade etti⁴³¹.

18 Şubat 1943'te Türk Büyükelçi Saffet Arıkan ile Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop bir araya geldi. Ribbentrop Saffet Arıkan'a, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını anlayışla karşıladığını belirtti. Ancak Mihvere göre Türkiye artık daha aktif olmalıydı. Ardından Arıkan'a, Sovyetlerle Üçlü Pakt için yapılan görüşmeler sırasında Molotov'un Boğazlar üzerindeki taleplerini hatırlattı. Eğer o zaman Hitler Sovyetlerin bu isteğini reddetmemiş olsaydı bugün Boğazlarda Türk varlığından söz edilemeyecekti. Ribbentrop'a göre Türkiye, Sovyetlerin batıya doğru hareket etmesini istemeyen bir ülke olarak Almanya ile aynı noktada buluşuyordu. Konuşmasının devamında, şimdilik Sovyetlere karşı yürütülen askeri harekatta geri çekiliyorlar gibi görünseler de bunun böyle devam etmeyeceğini ve uygun bir zamanda Almanya'nın tekrar saldırıya geçerek onları durduracaklarını, sadece bu cephede değil bütün cephelerde stratejik bakımdan üstün olduklarını ve durumun Mihver lehine gelişeceğini söyledi. Sözlerinin sonuna doğru Ribbentrop kendileriyle karşı karşıya gelmemeleri için Türkiye'yi uyarmayı da ihmal etmedi⁴³².

Görüldüğü üzere Almanya, tıpkı İngiltere'nin yaptığı gibi Türkiye'nin dış politikasını yönlendirmek amacıyla Türkiye'nin hassas noktası olan Sovyet tehdidini ön plana çıkarıyordu. Ayrıca 1943 senesi itibariyle Almanlar, içine düştükleri olumsuz durumu farklı lanse ederek Türkiye'yi baskı altına almaya çalışmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nda 1943 senesi itibariyle ortaya çıkan politik tabloda Türkiye için artık Alman tehdidi ortadan kalkmıştı ve yine Türkiye için tek tehdit Sovyetler Birliği'yd⁴³³.

Yukarıda zikrettiğimiz Menemencioğlu-Papen görüşmesinde Menemencioğlu her ne kadar Papen'i ikna etmiş gözükse de Alman Dışişleri Adana Görüşmelerinin

Türkiye'den silah sevkiyatının görüşülmediğine inanıyor ve Türkiye'nin Boğazlar konusunda Montreux Anlaşması'na dayanmasını doğru buluyorum." Bu telgraftan sonra Papen'in bu konudaki düşünceleri değişmiştir. Telgraf ve Papen'in değişen düşünceleri için bkz.: Kılıç, *a.g.e.*, ss. 623-626.

⁴³¹ Önder, *a.g.e.*, s. 266.

⁴³² Kılıç, *a.g.e.*, s. 627-635.

⁴³³ *a.g.e.*, s. 640.

içeriğiyle ilgili kendilerine yalan söylendiği düşüncesindeydi. Almanlar ayrıca Türk topraklarında artan İngiliz casusluk faaliyetleri ve İngilizlerle kurulan yakın ilişkiler hakkında edindikleri bilgilerle Türkiye'ye karşı huzursuz bir tavır içerisine girmişlerdi⁴³⁴.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 7 Mayıs 1943 günü Alman Büyükelçi Papen'i makamında kabul etti ve ikili arasında kırk beş dakikalık bir görüşme gerçekleşti. Papen sözlerine Hitler'in iletilmesini istediği düşüncelerle başladı. Hitler Türkiye'nin savaş dışı kalma iradesine inandığını, ancak sadece Müttefik baskısına dayanıp dayanamayacağını merak ediyordu. İnönü Papen'e, hükümetinin savaş dışı kalma konusunda sarsılmaz bir iradeye sahip olduğunu ve Türkiye'nin silahlanmadaki gayesinin gelişebilecek her türlü hadiseye karşı başa çıkmak olduğunu söyledi. İnönü de tıpkı Numan Menemenciöğlü gibi Almanların Sovyetleri yenmesini istediklerini tekrar etti. Türk hükümeti İngiltere ile Almanya arasında yeni bir durumun ortaya çıkabileceğini düşünüyordu fakat kısa vadede asıl ilgilendikleri konu İtalya'nın akıbetiydi⁴³⁵.

1943 yılına kadar görece sağlıklı bir zeminde devam eden Türk-Alman ilişkileri, Türkiye ile İngiltere'nin yakınlaşmasıyla bazı darbeler almıştı. Türk tarafı Almanların endişelerini gidermek amacıyla İngilizlerle olan ilişkilerini daha politik bir biçimde aktarıyorlardı ancak diplomatik gözlemler ve istihbarat bilgileri Almanların, Türkiye'nin kendilerine karşı nasıl bir plan dâhilinde hareket edeceği konusunda endişe duymalarına neden oluyordu. 1941 yılında imzalanan dostluk

⁴³⁴ *a.g.e.*, s. 641-644. Almanların Türkiye ile olan ilişkilerde gelinen durumdan ötürü hissettikleri huzursuzlukla ilgili dolaylı yollardan bilgi edinen Menemenciöğlü, Almanları rahatlatmak amacıyla Alman Büyükelçi Papen'i makamına çağırdı ve şunları söyledi: "Değişik elçiliklerden Alman hükümetinin bizim tavrımızdan huzursuz olduğu haberini alıyorum. İngiltere'nin bir gün Türkiye'yi zorla savaşa sokacağına dair belli bir korkunun olmasını doğal karşılıyor ve bununla ilgileniyorum. Hükümetinize şunu iletiniz: Akdeniz'deki durumunuz zora girse de hükümetim hiçbir şekilde Alman çıkarlarına zarar verecek bir girişimde bulunmayacaktır. İngiltere'nin Türkiye'yi zorla savaşa sürükleyeceği korkusunu taşımak için sebep yoktur, çünkü hükümetim bu tür olası baskılara şiddetle karşı çıkmaya karardır. ... Barış düzenlemesinde Türkiye bir kısmı Küçük Asya'da olan adaları geri almalıdır. Boğazlara hâkim olmak için adalara sahip olmak hayati bir meseledir. Bu adalardaki bir hava üssü Boğazlara hâkim olur. Aynı zamanda Türkiye ilerideki gelişmeler için Musul petrollerinin ortaklığından vazgeçemez, fakat bu uzak hedefleri için de tek bir askerini feda etmez. Türkiye savaş bitiminde isteklerini dinletmek için güçlü olmak istiyor." Bkz.: Kılıç, *a.g.e.*, s. 645-646.

⁴³⁵ Kılıç, *a.g.e.*, s. 653.

anlaşmasının etkisiyle berraklaşan iki ülke ilişkilerine kısmi bir belirsizlik hâkim olmuştu.

3. 1943 YILININ İKİNCİ YARISINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI: MAZERETLER ÇATIŞMASI

1943 yılının ikinci yarısıyla birlikte Müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki baskı ve çabaları en üst düzeye ulaştı. Özellikle İtalya'nın mağlup edilmesinin ardından Almanya'ya nihai darbenin vurulabilmesi için Türkiye'nin savaşa girmesi kritik bir hal aldı. Sahip olduğu havalimanlarının konumu ve askeri potansiyeli, Müttefiklerin Türkiye'yi yanlarında görmek istemesinin en büyük sebepleriydi.

İtalya'nın 1943 yılının Temmuz ayında mağlup edilmesiyle birlikte Akdeniz bölgesindeki İtalyan tehdidi bir nebze olsun azalmış bulunuyordu. Tabii oluşan bu yeni durum İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokmak için baskıyı artırmasına neden oldu. 1943 yılında üst düzeye ulaşan Müttefik ısrarının sebeplerinden biri de budur⁴³⁶. Diğer yandan Türkiye'nin savaşa girmesiyle birlikte Bulgarlar askeri birliklerini sınıra yığmak durumunda kalacak ve böylelikle Almanlar Yunanistan ve Yugoslavya'ya ek birlik göndermek zorunda kalacaktı. Ayrıca Balkanlardaki birçok stratejik noktanın bombalanma imkânının ortaya çıkmasının yanı sıra Türkiye'nin savaşa girmesiyle birlikte Balkanlardaki Alman güdümünde olan devletler psikolojik olarak etkilenecekti⁴³⁷. Bu gibi faydalardan dolayı Müttefikler Türkiye'yi ikna edebilmek için askeri yardımlar başta olmak üzere ellerinden geleni yapmaya hazırды.

Ancak ne var ki Türkiye savaştan önce belirlediği savaş dışı pozisyonunu bu dönemde de devam ettirmeye kararlıydı. Müttefiklerin bütün yardım tekliflerine ve baskılarına rağmen Türkiye müthiş bir direnç gösterdi. Bu direnci yalın bir tutuculuk, temkinlilik olarak görmek zordur. Zira aşağıda izah edileceği üzere Türkiye'ye göre savaşa girmekle alacağı riskin etkileri, muhtemel kazançlarının karşısında çok daha ağır basıyordu.

⁴³⁶ Winston S. Churchill, *Closing the Ring*, New York: Bantam Books, 8th printing, 1962, p. 50.

⁴³⁷ Churchill, *Closing the Ring*, p. 285.

3.1. Askeri ve Siyasi Olarak Uluslararası Durum

Mussolini, 1943 yılının ilk aylarında devlet kadrolarında bazı değişikliklere giderek kötü gidişata son verme amacındaydı. Diğer yandan İtalya'nın önde gelen devlet adamları savaşta gelinen durum karşısında hâlihazırda savaşın kaybedildiği, savaşa devam etmenin İtalya'nın değil sadece Almanya'nın işine yaradığı düşüncesindeydi. Bu konuda Mussolini ikna edilmeye çalışılsa da başarılı olunamayınca Mussolini'nin devrilmesi için planlamalar yapılmaya başlandı. Bu planlar dâhilinde Mussolini 25 Temmuz'da Kral tarafından kabul edildi. Kral Mussolini'ye kendisinin görevden alınarak yerine Badoglio'nun getirileceğini söyledi. Mussolini saraydan çıkarken hazır bekleyen bir ekip tarafından tutuklandı⁴³⁸.

Mussolini'nin devrilmesinin ardından Müttefikler İtalya ile ateşkes yapılması için harekete geçti. Fakat Müttefiklerin öncelikli amacı İtalya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasıydı. Bunun üzerine yeni hükümet, İtalya'ya çıktıklarında Almanya'ya karşı Müttefiklerle birlikte hareket edebileceklerini bildirdi. Bu girişimin akabinde gerçekleştirilen müzakerelerin ardından 3 Eylül 1943'te Badoglio hükümeti ile müttefikler arasında ateşkes anlaşması imzalandı. Bu sırada Almanlar tarafından kaçırılan Mussolini Kuzey İtalya'da yeni bir faşist hükümet kurdu. Ateşkes anlaşmasının duyurulacağı sırada Alman birlikleri Roma'ya girdi. Tabi bu sırada Badoglio ve Kraliyet ailesi Roma'dan gizlice ayrıldı. Badoglio müttefiklerle kayıtsız şartsız teslim anlaşmasını 28 Eylül tarihinde Malta'da imzaladı ve ardından Kraliyet Hükümeti 13 Ekim tarihinde Almanya'ya savaş ilan etti⁴³⁹. Müttefikler Roma'nın alınması için bir sonraki seneyi beklemek durumunda kalacaklardı⁴⁴⁰.

1943 yılı başında başlayan Sovyet geri kazanımları, bu yılın ikinci yarısında da devam etti. Özellikle Ağustos ayı itibariyle Sovyet saldırıları genişleme gösterdi. Eylül ayından itibaren, Almanların savunmasının zayıflaması ve kaynaklarının azalmasıyla birlikte Sovyetler çok daha hızlı ilerleme kaydetmeye başladı. Tabi bunda Amerikan yardımlarının da büyük payı vardı. Sovyet taarruzlarıyla birlikte Eylül ayının ortasında Bryansk, 25 Eylül'de ise Smolensk Almanlar tarafından terk

⁴³⁸ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Cilt 3, s. 318-320.

⁴³⁹ *a.g.e.*, Cilt 3, s. 321-324.

⁴⁴⁰ Bruun, *a.g.e.*, p. 505.

edildi. Almanların en çok güvendikleri hatlar dahi Sovyet orduları tarafından rahatlıkla geçilebilir hale gelmişti. Nitekim Sovyetler Ekim ayında Dinyeper nehrini geçmeyi başardı. Kasım ayına gelindiğinde Alman direnişi çökme noktasına gelmişti⁴⁴¹.

Tüm bunların sonucunda Kiev Kasım ve Zhitomir Aralık ayında Sovyetler tarafından ele geçirildi⁴⁴². Böylece 1943 yılı başında Stalingrad'da durdurulan Alman orduları büyük Sovyet taarruzları sonucunda bertaraf edilerek Ukrayna'dan atılmak üzereydi. Bu askeri başarılar hiç şüphesiz diplomatik zeminde Sovyetler Birliği'nin eline büyük kozlar verecek ve savaş sonrasında oluşturulacak olan barış masasındaki yerini daha da sağlam hale getirecek, daha birçok askeri zaferin önünü açacaktı.

Almanlar 1943 yılı içerisinde her ne kadar büyük kayıplar yaşasalar da özellikle Ege Denizi'ndeki hâkimiyetlerini sürdürmeye devam ediyorlardı. Quebec'te alınan karara binaen Müttefiklerin hedeflerinden biri de Almanları Ege adalarından çıkarmaktı. Fakat müttefikler bu konuda umdukları başarıyı elde edemeyerek Yunanistan ve Girit'te başarısız oldu⁴⁴³. Müttefiklerin bu başarısızlıkları, takip edeceği politikayı belirlemek için Ege'deki Alman hâkimiyetinin akıbetini dikkatle takip eden Türkiye üzerinde olumsuz etki yarattı. Türkiye bu etki nedeniyle veya sayesinde, aşağıdaki bölümlerde değineceğimiz üzere Müttefiklerin baskısına karşı koyabildi.

1943 yılının ikinci yarısında bir dizi müttefik konferansı gerçekleştirildi. Bunlardan ilki Ağustos ve Eylül ayları içerisinde gerçekleştirilen Quebec Konferansı'ydı. Roosevelt ve Churchill'in başkanlığında gerçekleşen bu konferansta "Overlord" kod adlı, 1 Mayıs 1944 günü başlatılması planlanan Fransa çıkarması üzerinde hazırlıklar yapıldı. Bu harekâtın komutası ABD'ye verilirken Akdeniz'deki operasyonları yürütme görevi İngiltere'ye verildi. Konferansın önemli bir bölümünü ise Pasifik savaşlarında takip edilecek askeri stratejilerin belirlenmesi oluşturdu⁴⁴⁴.

Bir diğer müttefik konferansı ise 18 Ekim – 11 Kasım tarihleri arasında

⁴⁴¹ Hart, *a.g.e.*, Cilt 2, ss. 519-521.

⁴⁴² Bruun, *a.g.e.*, p. 508.

⁴⁴³ Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, Cilt 3, s. 329.

⁴⁴⁴ *a.g.e.*, ss. 324-325.

Moskova'da gerçekleştirildi. Görüşmeler ABD'den Cordell Hull, İngiltere'den Anthony Eden ve Sovyetler Birliği'nden Molotov arasında gerçekleşti. Görüşmeler boyunca Türkiye ve İran ile ilgili takip edilecek politikalar, savaş sonrasında bir teşkilat oluşturulması ve savaşın en kısa süre içerisinde nasıl bitirilebileceği gibi konular ele alındı. Görüşmeler neticesinde İtalya ile ilgili meseleleri görüşecek bir istişare komisyonunun kurulması, Avusturya'nın ilhakının yok sayılması, Türkiye'nin de dâhil olduğu bazı tarafsız ülkelerin hava üslerini Müttefik kullanımına açılması gibi konularda anlaşmaya varıldı⁴⁴⁵.

Tahran Konferans'ından önce Roosevelt ve Churchill 23 Kasım 1943'te Kahire'de bir araya geldi. Görüşmelerde Çin meselesi, Overlord harekâtı, Amerikalıların teklifi üzerine Akdeniz harekâtlarını yürütmek üzere ayrı bir komutanlığın kurulmaması ve İngilizlerin teklifi üzerine Ege Adaları ve Balkanlar üzerinden bir cephe açılması konuları ele alındı. İngilizler Amerikalıların teklifine, Amerikalılar da İngilizlerin teklifine sıcak bakmadı⁴⁴⁶.

1943 yılı içerisindeki konferansların sonuncusu 28 Kasım – 1 Aralık tarihleri arasında Tahran'da gerçekleştirildi. Görüşmelerin önemli bir kısmını işgal eden Türkiye meselesinin yanı sıra Pasifik harekâtı, Finlandiya ile barış yapılması, Polonya'nın durumu ve Fransa çıkarılması gibi konular ele alındı. Görüşmelerdeki en radikal teklif Roosevelt'e aitti. Roosevelt savaşın ardından Almanya'nın beşe bölünmesi gerektiğini savunuyordu. Stalin Roosevelt'in görüşüne yakınlık gösterse de konuyla ilgili ortak bir fikre varılamamıştır. Konferansın sonunda, 1 Aralık tarihinde üç ülke ortak bir basın bildirisine imza attılar. Bildiride genel hatları itibariyle Almanya'nın yenilgiye uğratılmasıyla ilgili görüşüldüğü, bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilecek harekâtların planları üzerinde anlaşmaya varıldığı, saldırıların aralıksız ve artan bir biçimde devam edeceği belirtiliyordu⁴⁴⁷. Bu konferans özellikle Stalin, Roosevelt ve Churchill üçlüsünün bir araya geldiği ilk konferans olması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir.

⁴⁴⁵ *a.g.e.*, ss. 331-332.

⁴⁴⁶ *a.g.e.*, ss. 331-335.

⁴⁴⁷ *a.g.e.*, ss. 335-337.

3.2. Müttefik Devletlerin Türkiye Politikaları

3.2.1. Quebec Konferansı (17-24 Ağustos 1943)

Quebec Konferansı'na kadarki zaman içerisinde Türkiye'ye yapılacak askeri yardımların miktarı Müttefikler arasında tartışılmaya başlanmıştı. Quebec Konferansı'nda şu anki yardım miktarının çok olduğu belirtilerek bunun azaltılması gerektiği düşüncesi ortaya atıldı. Ayrıca Türkiye şu ana kadar temin edilen teçhizatı özümseyememişti. Askeri eğitim ve tesislerin tamiri hususunda da yetersizlikler bulunmaktaydı. Bu aşamadan sonra askeri tedarik “damla damla” yapılmalıydı⁴⁴⁸.

Churchill'e göre kendisine verilen yardımların geri dönüşünün ne olacağını Türkiye'ye sormanın vakti gelmişti. Türkiye'ye sadece ne istediklerini sormak onları oldukça rahat bir pozisyonda bırakıyordu. Bunun yerine Türklere tarafsızlıklarını bırakıp savaşa girip girmeyeceklerinin sorulması gerekmekteydi⁴⁴⁹.

Diğer yandan Türk kuvvetlerinin güçlendirilmesi hususunun, Washington'da alınan kararın ötesine geçemeyeceği varsayılmaktaydı. Özellikle mevcut durum içerisinde Türk ordusunun eğitim gibi konularda yetersizliklerinin bulunması, Türkiye'ye yapılan ve yapılacak olan yardımların politik faydalarının tartışılmasına neden oluyordu⁴⁵⁰. Bundan dolayı Türkiye'ye ilave ekipman verilmesi hususu gözden geçirilmeliydi⁴⁵¹.

Her ne kadar Müttefiklere göre Türkiye'nin aktif olarak savaşa girmesi için vakit gelip çattıysa da şu anki aşamada bu pek uygun olmayacaktı. Dolayısıyla Türkiye'den öncelikle politik olarak Alman askeri gemilerinin Boğazlardan geçişine engel olmasını, Almanya'ya krom tedarikini durdurmasını, havalimanlarını güçlendirmesini, depolama tesislerinin inşasının tamamlanmasını ve muharip gücünün tesirini artırmasını talep etmek faydalı olacaktı⁴⁵².

⁴⁴⁸ USDS, *FRUS: The Conferences at Washington and Quebec 1943*, p. 910.

⁴⁴⁹ *a.g.e.*, p. 949.

⁴⁵⁰ *a.g.e.*, p. 1030.

⁴⁵¹ *a.g.e.*, p. 1032.

⁴⁵² *a.g.e.*, p. 1131.

Her ne kadar Adana Görüşmelerinde Churchill Türk yetkililere savaşa girmekle ilgili bir taahhüt talebinde olmadığını, sadece askeri olarak Türkiye'yi Alman saldırılarına karşı güçlendirmek istediklerini söylese de gelinen noktada Türkiye'nin savaşa girmesi hususu Müttefikler nezdinde son derece önemli hale gelmişti. Türkiye'nin silah yardımı almaya devam etmesi karşısında tarafsızlığını müttefikler lehine bozmayışı, yapılan bu yardımların sorgulanmaya başlamasına neden oluyordu. Zira Müttefiklere göre, bu kadar yardımın bir karşılığının olması gerekiyordu.

3.2.2. Moskova Konferansı (18 Ekim – 11 Kasım 1943)

Birbiri ardına düzenlenen Müttefik konferanslarının en önemlilerinden biri, bilhassa Türkiye meselesinin Sovyetlerle birlikte tartışmaya açılması bakımından Moskova Konferansı'dır.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Cordell Hull, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Mikhailovich Molotov savaşın gidişatı hakkındaki konuları görüşmek üzere Moskova'da bir araya geldi⁴⁵³. Görüşmeler 18 Ekim günü saat 18.00'de Kremlin Sarayı'nda başladı⁴⁵⁴. Türkiye ile ilgili konuların ele alındığı ilk toplantı ise 20 Ekim günü gerçekleşti⁴⁵⁵.

Türkiye meselesinin ele alındığı ilk toplantıda söze başlayan Anthony Eden, Türkiye'nin savaşa girmesi arzusunda tarafların bir anlaşmazlığı olmadığına vurgu yaparak tartışmaya açmak istediği husus bunun ne zaman olacağıydı. Hâlihazırda İngiltere Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu askeri malzemenin sevkinin gerçekleştiriyordu. Aynı zamanda Türkiye'nin imzalayacağı ödünç al-kirala anlaşması hazırlanmaktaydı. Bu takviyelerle birlikte Türkiye Almanya'ya karşı "rolünü oynayabilir" seviyeye gelecekti. Eğer Türkiye Müttefik taleplerini geri çevirecek olursa bu yardımlar derhal durdurulacaktı⁴⁵⁶.

⁴⁵³ Bu üç ülkenin delegasyon üyelerinin tam listesi için bkz: USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943: General*, Vol. I, Washington: United States Government Printing Office, 1963, pp. 558-561.

⁴⁵⁴ *a.g.e.*, p. 563.

⁴⁵⁵ *a.g.e.*, p. 583.

⁴⁵⁶ *a.g.e.*, pp. 584-585.

Eden'a göre Almanların Balkanlardan atılmasında Türkiye önemli bir role sahip olabilecekti. Fakat Türkiye'nin bazı endişeleri vardı. Örneğin Türkiye savaşa girip Almanya ile karşı karşıya kaldığında İstanbul'un akıbetini düşünüyordu. Bu kapsamda İngiltere Türkiye'ye havalimanlarının saldırılara karşı hazırlanması ve 25 uçak filosunun temin edilmesi sözü vermişti. Türkiye bu zamana kadar savaş dışı tutumunu sürdürse de Müttefikler lehine bazı tavizlerde bulunuyordu. Örneğin tarafsız bir ülkenin yapmayacağı şekilde Çanakkale Boğazı'ndan petrol aktarımının yapılması için kendilerine yardım etmekteydi. Bu noktada Türkiye'nin Müttefiklere daha aktif bir biçimde yardım etmesi hususunda Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir baskı yapılması gerektiğini düşünüyorsa, İngiltere bu meseleyi göz önüne almaktan memnun olacaktı⁴⁵⁷. Görünen o ki İngiltere Türkiye'ye baskıyı artırmak için yanına Sovyetler Birliği'ni alma çabası içerisindeydi.

Konferansın devam ettiği günlerde İngiltere Başbakanı Churchill, ABD Başkanı Roosevelt'e 23 Ekim 1943 tarihinde bir telgraf gönderdi. Telgrafta savaşa girmeye zorlarsa Türkiye'nin hava desteği ve benzeri konularda talepleri olacağı yazmaktaydı. Fakat Türk taleplerinin karşılanması, İtalya'da yürütülen operasyonlara zarar verebilirdi. Ancak Türkiye savaşa kendi inisiyatifi ile girerse söz konusu yükümlülüğü yerine getirmek zorunda kalmayacaklar ve büyük avantajlar elde edeceklerdi. Churchill'e göre Türkiye'nin bu kararı alması imkânsız değildi⁴⁵⁸.

25 Ekim günü öğleden önce gerçekleştirilen toplantıya verilen arada Molotov Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili Cordell Hull ile görüştü. Molotov'a göre Birleşik Devletler ve İngiltere'nin Türkiye'ye savaşa girmesini "önermesi" gerekmekteydi ve bu öneri, üç büyük gücün bir "emri" anlamına gelecek buyurgan bir nitelik taşımalıydı⁴⁵⁹. Molotov, savaşa girmeyecekse Müttefiklerin ve İngiltere'nin Türkiye'ye silah vermesi için bir neden görmüyordu. Molotov'un bu çıkışı karşısında Dışişleri Bakanı Hull net bir cevap vermekten kaçınarak kendisinin burada Başkanı ve hükümeti temsil ettiğini, konuyu Başkana ve her iki hükümete iletmekten

⁴⁵⁷ *a.g.e.*, p. 585.

⁴⁵⁸ *a.g.e.*, pp. 621-622.

⁴⁵⁹ Cordell Hull, *The Memoirs of Cordell Hull*, Vol. 2. London: Hodder & Stoughton, 1948, p. 1297; USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943: General*, Vol. I, p. 634.

mutluluk duyacağını belirtti. Ayrıca ABD'nin Türkiye meselesine ilgisi olsa da Türkiye'den asıl olarak İngiltere sorumluydu⁴⁶⁰.

Molotov ile Hull arasındaki bu kısa görüşmeyi yorumlayan Başkan Roosevelt, Türkiye için gereken askeri malzemelerin tedarik edilmesinin İtalya'da yürütülen operasyona ve planlanan Overlord operasyonuna olumsuz etki yapabileceğinden dolayı Türkiye'yi şu aşamada savaşa itmenin pek makul görülmediğini Amerikan Dışişleri Bakanı'na iletmişti⁴⁶¹.

Türkiye ile ilgili meselelerin ele alındığı bir diğer oturum 28 Ekim tarihinde gerçekleşti⁴⁶². Türkiye'nin savaşa girmesi meselesi Sovyet tarafının aceleciliği ile İngiltere ve ABD tarafının uygun zamanı kollama isteği arasında ele alınıyordu. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, kendisinin Türkiye'yi savaşta görmek istediğini ve bu noktada hükümetinin Sovyet hükümeti ile aynı fikirde olduğunu söyledi. Ancak Eden'a göre bunun nasıl ve ne zaman olacağını cevaplanması gerekiyordu. Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgili bir metot kendileri tarafından önerilmişti ve başka bir öneri varsa bu İngiltere tarafından dikkate alınacaktı⁴⁶³.

Molotov şimdiye kadar metot konusunda anlamadığını gözlemlemişti. Hull'ın önerisi ise Türkiye'nin tarafsızlığını koruyarak Müttefiklere yardım etmesini sağlamaktı ve o aşamada Türkiye'nin savaşa girmesini makul görmüyordu. Diğer yandan İngiltere'nin önerileri de birçok nokta içeriyordu. Tüm bunları değerlendirmek için iki konferansa daha ihtiyaç vardı. Türkiye'nin gayri muharip olarak savaşa girmesi önerisi, Eden'a göre en kısa süre içerisinde gerçekleşirse anlamlı olacaktı. Fakat İngiliz hükümeti bunu Türkiye'ye önermenin makul olmadığını düşünüyordu. Dolayısıyla Sovyetlerin Türkiye'nin hemen savaşa davet edilmesi önerisi, hem İngiliz hem de Amerikan hükümetlerinin düşünceleriyle uyuşmuyordu⁴⁶⁴.

⁴⁶⁰ USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943: General*, Vol. I, p. 634-635.

⁴⁶¹ *a.g.e.*, p. 644.

⁴⁶² *a.g.e.*, p. 656.

⁴⁶³ *a.g.e.*, p. 660.

⁴⁶⁴ *a.g.e.*, p. 660.

Sovyetlerin, Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgili kafasındaki en büyük soru şuydu: "Türkiye'nin savaşa girmesi ertelenecekse neden hala Türkiye'ye silah gönderilmeye devam ediyor?" Molotov'a göre Türkiye en kısa süre içerisinde savaşa girmezse silah temininin sonlandırılacağı bildirilmeliydi. Çünkü Türkiye'nin savaşa katılması o an için önemliydi, sonrası için değil⁴⁶⁵.

Eden, resmi toplantıların haricinde Türkiye ile ilgili izlenecek yolun belirlenmesi amacıyla Molotov'la bir görüşme gerçekleştirdi. Eden Molotov'a, Türk hava üslerinin kullanımının Almanların zayıflatılması bakımından oldukça önemli olduğunu belirtti. Buna ilaveten Ege'de Müttefiklerin durumu hakkında kötü haberler vardı. Bir kruvazör ve iki destroyer ağır şekilde yara almıştı ve muhtemelen batacaktı. Deniz kuvvetlerindeki bu denli büyük kayıplarla karşılaşılmalıydı ve bu nedenle Türkiye merkezli muharip harekât önem taşıyordu. Eden'ın Türkiye'deki hava üslerinin kullanılmasına öncelik vermesine rağmen Molotov Türkiye'nin savaşa sokulması fikrinde ısrarcı olmaya devam etti⁴⁶⁶.

Eden'ın yoğun çabalarının ardından iki devletin hükümeti bir karara varabildi. Buna göre Sovyet hükümeti İngiltere'nin, Türkiye'deki üslerin kullanımına yönelik acil taleplerini onaylıyordu. Ayrıca daha sonraki bir tarihte Rusya ile birlikte Türkiye'ye yılsonuna kadar savaşa girmesi için baskı yapılmasına karar verildi⁴⁶⁷.

⁴⁶⁵ a.y.

⁴⁶⁶ a.g.e., p. 693-694.

⁴⁶⁷ a.g.e., p. 695.

İngilere ve Sovyetler Birliği arasında 2 Kasım 1943'te parafe edilen Türkiye ile ilgili politik mutabakatın metni şu şekildedir:

"Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı ile Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı arasında aşağıdaki hususlarda anlaşmaya varılmıştır:

İlk olarak; Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e katılabilmesi için, Türkiye'nin ve diğer hürriyetperver ülkelerin ilgilendiği Hitler Almanya'sının yenilgisini hızlandırmak adına, iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları en arzulanan şeyin, Türkiye'nin 1943 yılı sonuna kadar Birleşmiş Milletler tarafında savaşa girmesi olduğunu düşünmektedirler.

İkinci olarak; iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları, hükümetleri adına, 1943 yılının sonuna gelinmeden en kısa süre içerisinde iki ülke tarafından belirlenecek bir tarihte, Türkiye'ye savaşa girmesinin önerilmesi kararlaştırılmıştır.

Üzerinde anlaşmaya varılan kararların ardından Eden Molotov'a 4 Kasım'da Türk Dışişleri Bakanı ile görüşeceğini⁴⁶⁸, bu görüşmede hava üslerinin acil olarak kullanılması üzerinde ısrarcı olacağını ve eğer fırsat elverirse Türkiye'nin savaşa girmesi için Türk Dışişleri Bakanı'nın nabzı yoklayacağını belirtti. Ayrıca Eden, Türkiye'ye şu an gönderilmekte olandan daha fazla askeri yardım gönderme niyetlerinin olmadığını ve (Türkiye'nin tahkimi için)⁴⁶⁹ küçük muharip kuvvetleri Ortadoğu'dan kaydırmayı umduklarını vurguladı⁴⁷⁰.

3.2.3. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943)

ABD ve İngiltere'nin önderliğinde 22 Kasım 1943 tarihinde başlayan⁴⁷¹ Kahire Konferansı'nın başından itibaren askeri toplantılar öncelikli olmak üzere birçok toplantı gerçekleştirildi. ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill arasında Türkiye ile ilgili konuların ele alındığı ilk toplantı ise 24 Kasım tarihinde yapıldı⁴⁷².

Avrupa ve Akdeniz'de yürütülen Müttefik operasyonlarının devamı açısından Türkiye'nin alacağı pozisyon oldukça önemliydi. Nitekim Roosevelt'e göre, Doğu Akdeniz'deki durum ile ilgili olarak, Almanların Ege Denizi'ndeki adalardan gidişinin cevabı Türkiye'nin ne tür bir aksiyon içerisine gireceği ile ilgiliydi. Türkiye'nin savaşa girişi meselenin gidişatına tesir edecekti⁴⁷³. Bu konuda Churchill

Üçüncü olarak; Türkiye'den, Türk hava üslerinin Müttefikler tarafından kullanılmasıyla ve iki hükümetin anlaşmaya varacağı benzer diğer imkanların sağlanmasıyla Birleşmiş Milletler'e olası tüm yardımları yerine getirmesinin talep edilmesi kararlaştırılmıştır." Anlaşma metni için bkz: USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943: General*, Vol. I, p. 697.

Bu anlaşma metni ile alınan karara 4 Kasım 1943 tarihinde ABD Başkanı Roosevelt Sovyet Büyükelçisi Harriman'a gönderdiği telgrafla onay vermiştir. Bkz: USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943: General*, Vol. I, p. 698.

⁴⁶⁸ Hull, *a.g.e.*, p. 1312; USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943: General*, Vol. I, p. 698.

⁴⁶⁹ Parantez içerisindeki ifade şahsıma aittir.

⁴⁷⁰ USDS, *FRUS Diplomatic Papers 1943: General*, Vol. I, p. 698.

⁴⁷¹ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, Washington: United States Government Printing Office, 1961, p. 301.

⁴⁷² *a.g.e.*, p. 329; Churchill, *Closing the Ring*, p. 284.

⁴⁷³ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 330.

Roosevelt ile aynı kanaate sahipti. Türkiye'nin savaşa girişi, ileriki hadiselerde bölge üzerinde derin etkiler yaratacaktı. Özellikle Türk hava üslerinin kullanılmasıyla Ege'deki adalar düşman için savunulamaz duruma gelecekti. Diğer yandan Türkiye'nin savaşa girmesiyle birlikte Rusya'ya Boğazlar yoluyla tedarik sağlanmasının yolu açılacaktı ve Sovyetler de bu durumun farkındaydı⁴⁷⁴.

Kahire Konferansı'nda Roosevelt ve Churchill'in katılmadığı askeri toplantılar düzenlenmekteydi. 26 Kasım tarihinde düzenlenen böyle bir toplantıda Türkiye'nin savaşa katılmasının Ege'de yürütülecek operasyonlara sağlayacağı katkı ön plana çıkarılmıştı. ABD Generali Eisenhower bu noktaya değinerek, Ege'deki operasyonlara başladığında eş zamanlı olarak Türkiye'yi savaşa sokmanın gerekliliğine vurgu yaptı⁴⁷⁵.

Türkiye'nin savaşa girmesi, bir savunma problemini de ortaya çıkarıyordu. Yukarıda birçok kez bahsedildiği üzere Türkiye özellikle havadan düzenlenecek saldırılara karşı koyabilecek kapasitede değildi. Bu kapsam da Müttefiklerin yapacağı yardımlar Türkiye için oldukça önemliydi. Bu sebeple Müttefik komutanlar yirmi civarında hava filosunun teminiyle özellikle İzmir ve İstanbul'un savunulması planlanmaktaydı. Diğer yandan, Rodos'a yakın olanlarından bir iki tanesinin haricinde havalimanlarının yenilenmesi tamamlanmıştı⁴⁷⁶.

Türkiye'nin savaşa girmesiyle birlikte Müttefik operasyonlarına nasıl bir katkı sağlayabileceği de başka bir meseleydi. Bu konuda söz alan Amerikan Generali Wilson, Türkiye amfibi harekâtı düzenleyebilecek kadar yeterli kaynağa sahip değildi fakat hava saldırısı ve kıyı bombardımanı yardımıyla adaların ele geçirilmesi için kıyıdan kıyıya taarruz gerçekleştirebilirlerdi⁴⁷⁷.

Hem Roosevelt ve Churchill arasında hem de askeri yetkililer arasında gerçekleştirilen toplantılardaki genel hava, Türklerin bir şekilde savaş dışı tutumunu bozarak hava üslerini Müttefik kullanımına açacağına yönelik bir öngörüğü aksettiriyordu. Ancak Türkiye açısından konu Müttefiklerin düşündüğü kadar net

⁴⁷⁴ *a.g.e.*, p. 332.

⁴⁷⁵ *a.g.e.*, pp. 358-360.

⁴⁷⁶ *a.g.e.*, p. 362.

⁴⁷⁷ *a.g.e.*, p. 362.

değildi. Nitekim Amerikan Dışişleri Bakanı Hull'dan, Başkan Roosevelt'e gönderilen telgrafa göre Türk hükümeti, bilhassa Alman tehdidini ön plana çıkararak Adana'da askeri yardımlarla ilgili verilen sözlerin yerine getirilmediğini, dolayısıyla sahillerin, iletişim hatlarının, askeri üslerin ve fabrikaların tehdit altında oluşunu ve yıl sonundan önce savaşa girebilmeleri için askeri kapasitelerinin artırılması gerektiğini savunuyordu⁴⁷⁸.

3.2.3 Tahran Konferansı (28 Kasım -1 Aralık 1943)

Türkiye meselesinin en yoğun ve ciddi biçimde ele alındığı konferans Tahran Konferansı'dır. Özellikle Sovyetlerin ve İngilizlerin Türkiye'nin havalimanlarını Müttefik kullanımına açması ve akabinde savaşa girmesi konularında aynı kanaate sahip olması, konferansın ardından İsmet İnönü'nün Kahire'ye çağırılmasına neden oldu. Müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmesine dair Adana'da askeri yardımlarla aşulamaya başladıkları düşüncelerin meyvesini alma zamanı gelmişti.

Roosevelt, Churchill ve Stalin, 28 Kasım günü saat 16.00'da Sovyetler Birliği'nin Tahran Büyükelçiliği'nin konferans salonunda bir araya geldi. Bu üçlünün yanı sıra Hopkins, Eden ve Molotov gibi önemli politik ve askeri görevliler de hazır bulunmaktaydı⁴⁷⁹.

Savaş gidişatı içerisinde Türkiye'nin pozisyonu müttefikler açısından git gide daha da kıymetli hale geliyordu. Müttefikler, ileride düzenlenecek operasyonların hareket noktalarından birini de Türkiye olarak kabul ediyordu⁴⁸⁰. Bundan dolayı Tahran Konferansı'nda Türkiye ile ilgili konular ayrı bir yer tuttu. Hatta Churchill Türkiye'nin savaşa girmesini "en büyük soru" olarak ifade ediyordu⁴⁸¹.

Churchill'e göre, Türkiye'nin savaşa girmesiyle Balkan yolu açılmış olacak ve bu bölgenin Almanya'ya olan uzaklığı sebebiyle Türk ordusunun operasyonlara katılımı faydalı olacaktı⁴⁸². Buna ilaveten, Ege Denizi'nin Müttefiklerin kullanımına açılmasıyla Boğazlar üzerinden Rusya'ya kesintisiz olarak tedarik gerçekleştirilecek,

⁴⁷⁸ a.g.e., p. 374.

⁴⁷⁹ a.g.e., 1961, p. 487.

⁴⁸⁰ a.g.e., 1961, p. 489.

⁴⁸¹ a.g.e. p. 492; Churchill, *Closing the Ring*, p. 301.

⁴⁸² a.g.e., pp. 490-491.

Rodos ve diğer adalara yönelik operasyonların yürütülmesi mümkün olacaktı⁴⁸³. Bu gibi katkıların öngörülmesiyle birlikte Churchill masadakilere şu soruyu yöneltti: “Türkiye’yi savaşa girmeye nasıl ve ne şekilde ikna edeceğiz? Türkiye müttefiklere üsleri mi temin edecekti? Yahut Bulgaristan’a saldırıp Almanya’ya savaş mı ilan edecek? Ya da Trakya’da savunmada mı kalacak?”⁴⁸⁴ Türkiye’nin savaşa girmesi Balkanlar’daki Romanya ve Macaristan gibi uydu ülkelerde politik ve psikolojik bir tesire neden olabilmesi açısından fayda sağlayabilirdi⁴⁸⁵.

Bu gibi avantajlara rağmen Stalin Türkiye’nin savaşa gireceğine inanmıyordu⁴⁸⁶. Churchill ise Türkiye’nin savaşa girmeyeceğini düşünmek yerine, Türkiye’nin savaşa girmesinin taktiksel planda sağlayacağı katkıları göz önüne alarak hareket etmenin daha gerekli olduğunu söylüyordu⁴⁸⁷.

Stalin Türkiye’nin İngiltere ile müttefik, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği ile de dostane ilişki içerisinde olduğunu söyledi. Bu sayede dostları olarak Türkiye’den Müttefiki İngiltere’ye olan yükümlülüklerini yerine getirmesini isteyebilirlerdi. Stalin’in görüşleri bununla sınırlı kalmıyordu. Stalin’e göre tarafsız ülkeler aptaldı ve Türkiye savaşın dışında kalarak kazananların tarafında olmazsa zaferin nimetlerinden yararlanamayacakları için onlara cidden aptal olduklarını göstermeleri gerekmekteydi⁴⁸⁸.

Diğer yandan Roosevelt şahsi kanaatini dile getirerek, Türkiye’nin muharip olarak savaşa girmesinin, müttefik kuvvetlerinin savaşacağı alanın genişlemesine sebep olacağından Overlord operasyonunu⁴⁸⁹ tehlikeye sokacağını düşündüğünü söyledi⁴⁹⁰.

⁴⁸³ a.g.e., 1961, p. 492 and p. 503.

⁴⁸⁴ a.g.e., p. 492; Churchill, *Closing the Ring*, p. 301.

⁴⁸⁵ a.g.e., 1961, p. 493.

⁴⁸⁶ a.g.e., p. 494; Valentin Berojkov, *Tahran 1943: Yeni Bir Dünyaya Doğru*, çev. Hasan Âli Ediz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.108.

⁴⁸⁷ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, 1961, p. 496.

⁴⁸⁸ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 496 and p. 508.

⁴⁸⁹ Fransa’yı mihver işgalinden kurtarmaya yönelik operasyonun adı. Bkz: Churchill, *Closing the Ring*, p. 552.

⁴⁹⁰ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*p. 496, 508.

Tahran Konferansı'nın liderler arasında gerçekleşen ikinci toplantısı 29 Kasım günü saat 16.00'da başladı⁴⁹¹.

Churchill'e göre Balkanlarda 21 Alman ve 21 Bulgar tümeninin bulunuyor oluşu Türkiye'nin savaşa girmesi açısından öneme sahiptir. Zira Türkiye savaşa girerse, Balkanlar'a doğru harekât düzenlemese bile yarattığı tehdit dolayısıyla Mihver güçleri tümenlerini burada tutmak zorunda kalacak, Yunanistan ve Adalar'da bulunan Bulgar tümenleri geri çekilecek ve böylece Müttefiklerin diğer operasyonlarda mücadele edeceği Mihver askerlerinin sayısı azaltılmış olacaktır. Bu minvalde İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi için çaba sarf edecekti fakat bu çabaya Roosevelt ve Stalin de yardım etmeliydi. Böylece Türkiye bu üç büyük devletin davetini reddedecek olursa bu durum Türkiye için çok ciddi politik ve başta Boğazların statüsü olmak üzere sınırlarla ilgili sonuçlar doğuracaktı⁴⁹².

Politik zeminde Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi ciddi bir şekilde onların moralini bozacak, Bulgarları etkisizleştirecek ve direkt olarak Romanya'yı ve Macaristan'ı etkileyecekti. Tüm bunların bağlamında Bulgaristan'ın Türkiye'ye saldırması halinde Sovyetlerin Bulgaristan'ı düşman ilan edecek olması da Türkiye'nin güvenliği bakımından önem arz ediyordu⁴⁹³. Keza Stalin de, Türkiye'nin Bulgaristan'a savaş ilan etmesi durumunda Sovyetlerin de Bulgaristan'a savaş ilan edeceğini teyit etti⁴⁹⁴. Fakat Stalin tekraren Türkiye'nin savaşa gireceğini düşünmediğini de sözlerine eklemeyi ihmal etmedi⁴⁹⁵.

Üç liderin bir araya geldiği toplantılardan bir diğeri de 1 Aralık saat 13.00'te gerçekleşti⁴⁹⁶. Öğle yemeği niteliğindeki bu toplantıda İsmet İnönü'nün, Ankara'da bulunan İngiliz ve Amerikan büyükelçilikleri vasıtasıyla Churchill ve Roosevelt ile görüşmek üzere Kahire'ye davet edilmesi kararlaştırıldı⁴⁹⁷. Tabii planlanan bu

⁴⁹¹ a.g.e., p. 533.

⁴⁹² a.g.e., p. 536.

⁴⁹³ a.g.e. p. 537.

⁴⁹⁴ a.g.e., p. 537; Herbert Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin*, New Jersey: Princeton University Press, 1957, p. 266; Churchill, *Closing the Ring*, p. 315.

⁴⁹⁵ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 537.

⁴⁹⁶ a.g.e., p. 585.

⁴⁹⁷ a.g.e., p. 586; Churchill, *Closing the Ring*, p. 334.

buluşma gerçekleşmeden önce Müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmeyi kabul etmesi durumunda hangi askeri malzemelerin verileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Roosevelt ve Hopkins'ın bu konudaki sorusuna cevaben Churchill, Türkiye'ye 20 uçak filosu ve 3 hava savunma alayı önereceğini, ancak bunların haricinde şu aşamada kara gücü teklif etmeyeceğini belirtti. Zira Türkiye 50 tümene sahipti. Türklerin asıl ihtiyaçları olan şey hava korumasıydı. Türk ordusu silahlara sahip olsa da diğer önemli askeri malzemeler konusunda önemli eksiklikleri vardı. Ayrıca Türk askeri cesurdu fakat “öğrenmek” konusunda iyi değildi, askeri eğitimlere düzenli olarak devam etmiyorlardı. Türkiye'nin savaşa girmekle kazanacağı en büyük ödül Barış Konferansı'nda kazananların yanında yer alacak olmasıydı⁴⁹⁸.

Türkiye'nin Müttefikler tarafında yer almasının öncelikli faydası Balkanlar'a ve Ege Adaları'na yönelik hava harekâtlarının gerçekleştirilmesini sağlamaktı⁴⁹⁹. Eden da Kasım ayında Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşmeye atıfta bulunarak, kendilerinin Türkiye'den sadece hava üssü talep ettiklerini belirtti. Yani bu vesileyle İnönü ile yapılacak görüşmede, Türkiye'den istenilenler ile Türkiye'ye teklif edilecekler arasında bir zıtlık oluşmayacaktı⁵⁰⁰. Tam bu sırada Stalin tarafından Türk ordusunun ihtiyaçlarının ne olduğu sorusu ortaya atıldı. Churchill, Stalin'in sorusuna cevaben, son savaş göz önüne alındığında Türklerin iyi bir orduya sahip olduğunu, fakat Bulgarların Fransa cephaneliklerinden getirilen modern silahlarla donatıldıklarını görünce, kendi ordularının modern olmadığını fark ettiklerini söyledi. Türklerin piyadesi cesurdu. Ancak Türk ordusu tanksavar, uçaksavar ve

Churchill, İsmet İnönü'nün Kahire'ye geleceğine inanmıyordu. Stalin de alaycı bir ifadeyle İnönü'nün hastalanabileceğini bahane ederek gelmeyeceğini ima etti. Churchill'e göre de İnönü kolayca hastalanmaya meyilliydi. Bkz: Churchill, *Closing the Ring*, p. 334. Valentin Berojkov, *Tahran 1943: Yeni Bir Dünyaya Doğru*, çev. Hasan Âli Ediz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 114.

⁴⁹⁸ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 586. Churchill, *Closing the Ring*, pp. 333-336.

⁴⁹⁹ *a.g.e.*, 1961, p. 586.

⁵⁰⁰ *a.g.e.*, p. 587.

uçak sıkıntısı içerisindeydi. Bu bilgilere ek olarak çoğu Amerikan menşekli 25 milyon Pound değerindeki askeri malzeme Türkiye'ye gnderilmiřti⁵⁰¹.

Türk hükümeti hava üslerinin müttefik kullanımına açılmasıyla birlikte Bulgar veya Alman saldırısına maruz kalabileceklerini söylüyorlardı. Fakat Müttefiklere göre bu ihtimal zayıftı. Keza hem Stalin'e göre hem de Roosevelt'e göre Türkiye'nin üslerini Müttefik kullanımına açması Bulgar veya Alman saldırısının gerçekleşeceği anlamına gelmemekteydi. Portekiz rneğinde de benzer bir durum yaşanmıştı fakat herhangi bir Mihver işgal teşebbüsü ile karřılařmamıřlardı⁵⁰². Müttefikler nezdinde Türkiye'nin hava üslerini Müttefiklerin kullanımına amamasının gerçekçi bir nedeni olup olmadığı tartışılırken Churchill'in sarf ettiği şu cümle, o dönemki Türk dış politikasının yönteminin anlaşılması bakımından dikkat çekicidir: "Bu Türkiye'nin genel tutumu. Eğer Türklere kk bir adım atarsanız, Türkler daha fazlasını ister. Ve eğer büyük adım atarsanız da henüz hazır olmadıklarını söylerler."⁵⁰³

Bölümü sonlandırmadan önce Türkiye ile ilgili olarak resmi tutanaklara geçmemiş fakat Churchill'in eserinde yer verdiği bir problem daha vardı: Boğazların serbest geçişe açılması. Bu soru Stalin tarafından ortaya atıldı. Stalin Boğazların statüsü ile ilgili bir değişim yapılıp yapılmayacağını soruyordu. Churchill ise bu soruyu zamansız bularak geiştirmekle yetindi⁵⁰⁴.

Sonuç olarak Müttefikler, Stalin inanmasa ve Roosevelt gerek görmese de Türkiye'nin sene sonuna kadar savaşa girmesi, en azından havalimanlarının kendilerine açılması konusunda karara vardı. Ayrıca yukarıda zikredildiği üzere, Türkiye savaşa girdiğinde Bulgaristan Türkiye'ye savaş aarsa, Sovyetler Birliği de Bulgaristan'a savaş aacaktı⁵⁰⁵.

⁵⁰¹ *a.g.e.*, p. 588.

⁵⁰² *a.g.e.*, pp. 588-589. Burada Roosevelt Portekiz örneğini verirken, Portekiz'in karasal olarak sadece İspanya ile sınıra sahip olduğunu ve İspanya'nın da tarafsız bir ülke olduğunu göz ardı etmiş olması ilginçtir.

⁵⁰³ *a.g.e.*, p. 589.

⁵⁰⁴ Churchill, *Closing the Ring*, p. 326.

⁵⁰⁵ Churchill, *Closing the Ring*, p. 345.

3.3. Türkiye ve Müttefik Devletler Arası İlişkiler

3.3.1. Eden-Menemencioğlu Görüşmesi (5-6 Kasım 1943)

İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Moskova'da ortak kanaate vardığı günlerde, 5 Kasım 1943 tarihinde Menemencioğlu ve Eden Kahire'de bir araya geldi. Görüşmede genel itibariyle Türkiye'nin savaş sonrası durum ile ilgili endişeleri, Türkiye'nin savaşa girme ihtimali ve girmesi durumunda alınacak tedbirler konuşuldu⁵⁰⁶.

Türkiye öncelikle Sovyetler Birliği'nin yaratabileceği oldubittilere karşı ne gibi bir tutum sergileneceğini merak ediyordu. Menemencioğlu'nun konuyla ilgili sorusuna Eden, Sovyetlerin yayılmacı bir düşünce içerisinde olduklarını gösteren bir emare görmediklerini ve Sovyetlerin büyük bir yıkım içinde olduklarından dolayı savaş sonrasında mesailerini bu yıkımı gidermekle geçirecekleri düşüncesinde olduklarını söyledi. Diğer yandan Türkiye, Sovyetlerin kendileriyle ilgili tutum ve kanaatleri hakkında da bilgi sahibi olmak istiyordu. Eden'in söylediklerine göre Sovyetler yetkililer Türkiye'den dostane biçimde bahsediyor, Türk politikacıların siyasi durumu herkesten iyi gördüklerinden dolayı zeki olduklarını düşünüyorlardı. Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesini istemelerinin sebebi, savaşın kısa süre içerisinde bitmesinin sağlanacak olması ve böylece Almanların Balkanlardan çıkmasının kolaylaşacak olmasıydı⁵⁰⁷.

Savaş sonrası durum ve Türk-Sovyet ilişkilerinin haricinde Eden, İngiltere'nin kısa vadede Türkiye'den talep ettiği meselelere de değindi. Buna göre İngiltere öncelikli olarak Batı Anadolu'daki bazı hava üslerinin Müttefik kullanımına açılmasını istiyordu. Eden'a göre bu küçük talep, Almanların Türkiye'ye saldırmasına sebep olacak nitelikte değildi. Ancak Menemencioğlu'na göre bu hava üslerinin kullanıma açılması, Ege'de yapılacak büyük bir operasyona işaret ettiğinden dolayı Almanlar böyle bir müsaadeye sessiz kalmayacaklardı⁵⁰⁸.

Bunun haricinde Eden'in aktardığına göre Türkiye'nin savaşa girmesinde

⁵⁰⁶ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 152.

⁵⁰⁷ *a.g.e.*, ss. 152-156.

⁵⁰⁸ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 191; Herbert Feis, *a.g.e.*, p. 265; Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 157.

Müttefikler için bazı faydalar bulunmaktaydı. Örneğin Türkiye savaşa girerse, ordularını harekete geçirmese bile yarattığı tehdit dolayısıyla Bulgarlar Balkanlardaki tümenlerini geri çekmek durumunda kalacaklar ve dolayısıyla Almanlar da Bulgar tümenlerinin boşalttıkları yerleri doldurmak amacıyla doğu cephesinden buraya kuvvet sevk etmek zorunda kalacaklardı. Bunun yanı sıra Romanya petroleri bombalanabilecek, Almanya'nın Türkiye'den krom ithali son bulacak ve süreç içerisinde Türkiye'nin savaşa girmesinin psikolojik etkisiyle Almanya'nın uyduları çözülecekti. Fakat Menemencioğlu, planlanan bu faydaların hiçbirinin gerçekleşmeyeceği kanaatindeydi. Zira Bulgarlar, Türkiye ile ilişkilerinin en gerilimli olduğu zamanlarda dahi sınıra en fazla 4 tümen sevk etmişlerdi. Ayrıca Türkiye hâlihazırda Almanya'ya krom ihracını en asgari düzeye indirmişti. Bulgarlar ve Almanlar Türkiye'yi istila için yeteri sayıda tümeni sevk edemese de ellerindeki imkânlarla İstanbul ve İzmir'e hava saldırıları düzenleyerek buradaki stratejik öneme sahip köprü ve yolları tahrip edebilirdi. Buna ek olarak İngiltere'nin belirsiz tutumu, Türkiye'nin savaş sonrasında Sovyetler Birliği karşısında yalnız bırakılacağı kanaatini uyandırmaktaydı⁵⁰⁹.

Menemencioğlu, işaret ettiği olumsuz ihtimallere ek olarak Eden'a her ne kadar kendilerine Sovyetler Birliği ile savaş sonrası durum ile ilgili herhangi bir pazarlık yapılmamış olduğu söylense de Türkiye'nin buna inanmadığını belirtti. Türkiye savaş sonrası için İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında bir nüfuz taksimi yapıldığını ve Balkanların Sovyet nüfuzuna terk edileceğini düşünüyordu. Türkiye'yi müttefiklerin talepleri doğrultusunda en çok rahatsız eden konu ise İngilizlerin Adana'da söz verdiği askeri malzemelerin Türkiye'ye henüz gönderilmemiş olmasıydı. Sonuç olarak Menemencioğlu Eden'in Türk hava üslerinin müttefiklerin kullanımına açılması talebini reddetti ve Türkiye'nin savaşa girmesi konusunu da hükümetine iletceğini söyledi⁵¹⁰.

Eden ile görüşmesinin ardından Numan Menemencioğlu'nun ABD Ankara Büyükelçisi Steinhardt'a anlattığına göre, Türkiye'nin tarafsızlığını terk etmesi hususunda bazı hükümet üyeleri kendisine zorluk çıkartmaktaydı. Ayrıca

⁵⁰⁹ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, pp. 190-191; Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, ss. 156-158.

⁵¹⁰ *a.g.e.*, ss. 158-159.

Menemencioğlu, hükümet üyelerinin Eden ile görüşmesinin ayrıntılarıyla ilgili ısrarcı talepleri karşısında mahcup duruma düşüyordu. Gelecek birkaç gün içerisinde bu soruları kamuoyu önünde cevaplamak gerekebilirdi⁵¹¹.

Tabi Menemencioğlu'nun Steinhardt'a anlattıkları hususları politik manevra olarak görebiliriz. Zira 17 Kasım 1943'te Türk hükümeti meseleyi görüştüktan sonra İngiliz Büyükelçi'ye sözlü olarak, Müttefiklere üs verilmesinin Almanya ile Türkiye arasında bir savaşa neden olacağını, Türkiye'nin savaşa girmesi için asgari şartların yerine getirilmediğini ve dolayısıyla bu şartlar altında Türkiye'nin savaşa girmesinin Müttefiklere zarar vereceğini bildirmişti. Ayrıca Türk hükümeti, Almanların askeri gücünün Türkiye'ye darbe indirecek yeterlilikte olmadığı görüşünü yanlış buluyordu⁵¹².

Eden-Menemencioğlu görüşmesi Londra'da, Türkiye'nin savaş dışı vaziyetinden uzaklaşarak fiili bir ortaklığa doğru ilerlediği şeklinde yorumlanıyordu⁵¹³.

3.3.2. II. Kahire Konferansı (4-6 Aralık 1943)

Tahran'da alınan karar bağlamında İngiltere, İsmet İnönü'yü Kahire'ye davet etti. Her ne kadar İnönü'nün bu görüşmeye katılma ihtimali zayıf görünse de İnönü daveti kabul ederek Kahire'ye vardı. Görüşmelerde ilk toplantı Roosevelt'e tahsis edilen villada, 4 Aralık 1943'te gerçekleşti. Görüşmede Türkiye'den İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Birleşik Devletlerden Başkan Roosevelt, Hopkins ve Steinhardt, İngiltere'den ise Başbakan Churchill, Dışişleri Bakanı Eden, Alexander Cadogan, Hughe Knatchbull-Hugessen ve Tümgeneral George toplantıda hazır bulunmaktaydı⁵¹⁴.

Toplantıda, Müttefikler nazarında sadece savaşı kazanmanın değil, aynı zamanda savaş sonrası dönemin de önemli olduğu belirtilmekteydi. Churchill Adana

⁵¹¹ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 191.

⁵¹² Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 161.

⁵¹³ *Cumhuriyet*, 15 İkinciteşrin 1943.

⁵¹⁴ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, 1961, p. 690.

Görüşmelerinde, Türkiye'yi zora sokacak risklerle karşı karşıya bırakmamak adına Türkiye'nin girmesinde ısrar edilmeyeceğini taahhüt etmişti. Fakat gelinen noktada Müttefiklere göre söz konusu riskler büyük oranda ortadan kalkmıştı. Türkiye'nin savaşa girmesiyle, özellikle Türk-Rus ilişkileri bağlamında sürekli ve kalıcı avantajlar elde etmesi söz konusuydu. Türkiye savaşa katılarak Rusya, ABD ve İngiltere ile aynı safta yer almış olacaktı. Gelecek beş altı ay içerisinde Alman direnci kırılacaktı ve Türkiye eğer şu an Müttefiklere katılmayacak olursa ileride kendini yalnız bulacaktı. Churchill ve Roosevelt, Türkiye'nin savaşa girmesi yahut bir Alman saldırısına maruz kalmasını takiben Bulgaristan harekete geçerse Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'a savaş açacağına taahhüt edilmesine dair Stalin'den yetki almıştı. Ayrıca Türkiye'nin 35 ülkeli büyük ittifaka katılarak savaşa girmesi önemli uluslararası değişiklikleri doğuracaktı. Romanya şu anda barış için yalvarıyor, Macaristan savaştan çıkmayı diliyordu. Churchill'in tecrübelerine göre Türkiye'nin doğru zamanda doğru yöntemle savaşa girmesi Balkan devletlerinde ardı ardına heyelanlara sebep olacaktı⁵¹⁵.

Churchill'in ardından söz alan İnönü, savaşın büyük dalgalanmalar ve zorluklar gösterdiğini, ancak Türkiye'nin İngiltere'yle ittifakına ve İngiltere'nin insanlığın geleceği ile ilgili fikirlerine sıkı sıkıya bağlı kaldığını belirtti. Türkiye bu kararında hiçbir şekilde bencil yahut kişisel çıkarlarla hareket etmemişti. İnönü'ye göre Türkiye son savaşın en büyük kurbanlarından biri olmuştu. İlk andan itibaren halkların birlikteliği için savaşanlarla sıkı bir işbirliği yapmaya karar vermişler ve yıllar boyunca buna sadık kalmışlardı. Bunlar Türkiye için bir risk taşııyordu. Türkiye kendi yolunda elinden geleni yapmış ve ilkelerinden hiçbirini feda etmemişti. Savaşın en tehlikeli anlarında, Almanlar Stalingrad ve El-Alameyn'deyken Türkiye müttefiklere olan güvenini taze tutmuştu⁵¹⁶.

İnönü, Türkiye'nin karşılaşılabileceği tehditlerin ortadan kalktığı ve elde edeceği avantajlar dile getirilse de tehlikelerin hala ortadan kalkmadığını düşünüyordu. Bunlara ilaveten Türkiye bir saldırı karşısında kendisini savunabilecek derecede teçhiz edilememişti. Türkiye uçak ve tank taleplerinde bulunmuş fakat bu

⁵¹⁵ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, pp. 690-692.

⁵¹⁶ *a.g.e.*, pp. 692-694.

talepler sıklıkla reddedilmişti. İnönü'ye göre Türkiye Müttefiklerle birlikte olmak istiyordu fakat bunun bir de tatbiki yönü vardı ve bu tatbiki zorluklar çözüme kavuşturulmalıydı. Türkiye hâlihazırda Almanların nazarında tarafsızlığını sürdürüyordu. Fakat Almanlar Türkiye'nin savaşa gireceğini fark ettiği anda Türkiye aleyhine ellerinden geleni yapacaklardı. Hayati teçhizatın Türkiye'ye ulaştırılması gerekmektedir. Zira Türkiye elinde ne var ne yoksa hatta "Ortaçağ'dan kalan materyalleri" bile mobilize etmişti. İnönü Müttefiklerin kendilerine, "Türkiye savaşa girmeyecekse neden silah verelim" diye sormalarını normal karşılıyordu. Fakat diğer yandan Türkler de kendilerini düşünerek gerekli tedarik sağlanmadan neden savaşa girmelerinin istendiğinden şikâyet ediyordu. Bu bir kısır döngüydü⁵¹⁷.

İnönü Türkiye'nin savaşa girmesi için iki plan tasarlamaktaydı: İlki Türkiye'ye tedarik gönderimini içeren bir hazırlık planı, ikincisi de işbirliği planı. Buna ilaveten Türkiye için en uygunu İngiliz ve Amerikan birlikleriyle birlikte savaşmasıydı⁵¹⁸.

Churchill çalışmaların hâlihazırda devam ettiğine işaret ederek hazırlıkların birkaç hafta içerisinde tamamlanacağını umduğunu, böylece hava üslerinin Almanların tuttuğu adalara saldırmak üzere kullanılabileceğini söyledi. İnönü'ye göreyse hazırlık periyodu tüm önlemlere rağmen hassas olacaktı. Hazırlıklar için beş veya altı hafta yetmeyebilirdi fakat hava savunması bu süre zarfında hazır hale getirilebilirdi⁵¹⁹.

Türkiye'nin savaşa hazırlanması konularının gündeme geldiği sırada Churchill zihninde beliren süreci şu maddelerle açıkladı:

- Konferansın ardından Türk politikasının değişmediğini tebliğ eden bir bildirme yayınlanacak,
- Tahminen altı hafta içerisinde özellikle hava savunmasına yönelik teçhizatın Türkiye'ye gönderileceği bir periyod belirlenecek,
- İvedilikle İngiliz ve Amerikan hava filoları yenilenen havaalanlarına yerleştirilecek,

⁵¹⁷ *a.g.e.*, pp. 692-696.

⁵¹⁸ *a.g.e.*, p. 696.

⁵¹⁹ *a.g.e.*, pp. 696-697.

- Alman tepkisine Türkiye'nin diplomatik cevap vererek istikrarlı şekilde takviye ve hazırlıklara devam edilecek,
- Bu süre boyunca Türkiye Almanya'ya krom dahil, tabi az olmak kaydıyla, mal göndermeye devam edecekti⁵²⁰.

Buradaki önemli nokta, Bulgaristan'ın Türkiye'ye savaş açtığı takdirde otomatik olarak Rusya'nın da Bulgaristan'a savaş açacağını öğrenecek olmasıydı⁵²¹.

Müttefikler ve Türkiye arasında gerçekleşen görüşmelerin ilk oturumu, geçen iki saatin ardından son bulmuş oluyordu⁵²². Bu oturumda genel anlamda en dikkat çekici husus, Churchill'in neredeyse diplomatik saygı sınırlarını zorlayan bir üslup takınarak Türkiye'nin savaşa dâhil olması gerekliliğini vurgulaması ve bunu yaparken sıklıkla Türkiye'nin savaş sonrası düzende Rusya ile baş başa kalabileceği tehdidinde bulunmasıdır. İsmet İnönü'nün sıklıkla Müttefik politikalarına olan inancını vurgulaması ve sarf ettiği cümlelerin yansıttığı hissiyat, kendisinin adeta dört bir taraftan baskı altına alındığı duygusunu taşıdığını göstermektedir.

İlk görüşmeler tamamlandıktan sonra taraflar Başkan Roosevelt'in İsmet İnönü onuruna verdiği akşam yemeğine katıldı. Burada konuşmaların tamamı Fransızca gerçekleşmişti. Yemekten sonra verilen partide de Churchill İnönü ile olan diyalogunu sürdürmeye devam etti. İnönü sadece dinliyordu. Daha sonra Roosevelt Churchill'e "Eğer bir Türk olsaydım, tarafsızlıktan vazgeçip ulusumu savaşa sokmadan önce İngiltere'nin söz verdiğiinden daha fazla yardım talep ederdim" demişti⁵²³.

Görüşmelerde Roosevelt Churchill'e nazaran daha ılımlı bir tavır sergilemekteydi. Öyle ki Türk heyetinin tuttuğu zabıtlara göre, İnönü konuşurken Roosevelt İnönü'yü onaylar biçimde sıklıkla başını sallıyordu ve bir defasında Roosevelt'in bu davranışından rahatsızlık duyan Eden "Elinden tutup yardım mı etmek istiyorsunuz" demişti⁵²⁴. Bir bakanın, bir devlet başkanına bu şekilde bir

⁵²⁰ *a.g.e.*, p. 697.

⁵²¹ *a.g.e.*, p. 698.

⁵²² *a.g.e.*, p. 698.

⁵²³ *a.g.e.*, p. 698.

⁵²⁴ Dışişleri Bakanlığı, *a.g.e.*, s. 190.

hitapta bulunacak kadar hezeyanda bulunması, İngilizlerin masadaki gerginliğinin ne denli üst seviyede olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Roosevelt, Churchill ve İnönü, diğer yetkililerin de katılımıyla 5 Aralık saat 15.00’te tekrar bir araya geldi. Türkiye’nin savaşa girmesi konusunda Roosevelt tarafından bir plan ortaya atıldı. Buna göre ilk aşamada, Adana’da üzerinde anlaşma sağlanan malzemelerin mümkün olan en kısa süre içerisinde temin edilecekti. Ayrıca ilk aşamada havaalanları ve diğer savunma hatları tamamlanacak ve gerekli görülen teçhizat yerleştirilecekti. İşbirliği olarak adlandırdığı ikinci aşamada ise İngiliz-Türk-Amerikan askeri komitesi kurulacaktı. Bu komite ileriki üç, dört yahut beş ay içerisinde birçok askeri gelişme ile ilgilenecekti. Bu aşamadan sonra politik aşama olan üçüncü aşamaya geçilecekti. Bu aşamada Amerikalılarla veya İngilizlerle, çok gerekli olmasa da Ruslarla sıkı bir iletişim kurulacaktı⁵²⁵.

Roosevelt diğer yandan Adana’da verilen sözlerin yerine getirilmesinde başarısızlığa uğranmış olduğundan dem vurarak, 1800 kamyon sözü verilmiş olmasına rağmen sadece 800 kamyonun Türkiye’ye ulaştırılmış olmasını örnek gösterdi. Roosevelt’e göre geçmişte yaşanan bu gecikmeler bugün Türkiye’nin kendini savunma kabiliyetini etkiliyordu. Churchill’e göre gecikme yaşanmasında başka bir faktör vardı. Türkler eğitim konusunda kendilerine sunulan fırsatlardan yararlanmamışlardı ve bu da malzemeleri özümsemelerine etki ediyordu. Ayrıca Adana Görüşmelerinden bu yana büyük değişiklikler meydana gelmişti. Bu zaman diliminde İtalya düşmüş ve Akdeniz’deki savaşlar için askeri malzeme temini üst düzeye çıkarılmıştı. Buna rağmen Adana’da belirlenen malzemelerin büyük kısmı Türkiye’ye ulaştırılmıştı. Churchill gelinen aşamada Türklerin Adana’da olduklarından daha güçlü olduklarını düşünüyordu⁵²⁶.

İnönü Roosevelt’in öngördüğü aşamaların uygulanma sürecinin tasavvur edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Eğer müttefikler⁵²⁷ söz konusu tarihlerde ısrarcı olmaya devam ederse Türkiye dört yahut beş hafta içerisinde savaşa katılmış

⁵²⁵ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 712.

⁵²⁶ *a.g.e.*, pp. 713-714.

⁵²⁷ Görüşmelerin “Bohlen Collections” adındaki başka bir kaydında yanlış bir şekilde “allies” ifadesi yerine “Russians” yer almaktadır. Bkz: USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 712. 7 numaralı dipnot.

olacaktı. İnönü'ye göre toplantıda katılabilselerdi önerilen takvimin uygulanabilir olmadığını Sovyetler de fark edecekti. İnönü ayrıca Churchill'e cevaben İngilizlerin kendilerine Hurricane uçaklarını verdiğini ancak bu uçakların modern olmadığını söyledi⁵²⁸.

İnönü'ye göre Churchill Adana'da cömert ve anlayışlı bir tutum sergilemişti ancak bugünkü durum öyle değildi. Ayrıca Churchill neyin gerekli olup olmadığını bilmiyordu. Eğer yakın bir zaman içerisinde Türkiye'yi savaşa itmek için bir tarih belirlenirse çıkmazla karşı karşıya kalınacaktı. İnönü Churchill'in tutumundan oldukça rahatsız olmuştu. İnönü savaşa girme konusunda Türkiye'nin kararının önemsizleştirildiğini, meselenin sadece Türkiye'nin savaşa ne zaman gireceğinin belirlenmesi düzleminde ele alındığını düşünüyordu. Türkiye şartlarını belirtmişti ve nasıl bir hizmet sunacaklarını, karşılaşacakları riskleri ve güçlerini nasıl kullanacaklarını bilmek istiyordu. Öğle yemeğinden önce kendisine ulaşan plan (Tahran planı) elverişli bir plan değildi⁵²⁹. İnönü bunların haricinde masadakilere Türkiye'nin altı hafta içerisinde savaşa girmesi düşüncesini terk etmelerini söyledi. Aksi takdirde müzakereler çıkmaza girecekti⁵³⁰.

Churchill'e göre plan o kadar da kötü değildi. İlk olarak bir hazırlık periyodunun olması gerekiyordu ve bunun hemen başlayabileceğini umuyordu. Bununla birlikte ulaşım olanakları maksimum düzeyde kullanılmalıydı. Hazırlıklar için muhtemelen altı hafta gerekecekti. Bu süre boyunca her şey kamufle edilecek, Türk politikası görünürde aynı kalacaktı. Churchill Almanların şüpheleneceğini düşünüyordu fakat hazırlıklar istikrarlı biçimde devam etmeliydi⁵³¹. Churchill hazırlıklara derhal başlanması fikrindeydi. Gerekli materyal ve personel, havalimanlarının hazırlanması için Türkiye'ye en üst gizlilik içerisinde gönderilecekti. Havalimanları hazır olduğunda ve uçaklar buraya getirildiğinde Türkiye pozisyonunu politik olarak değiştirebilirdi⁵³². Sonraki aşamada adalara yönelik harekât başlatılabilecek ve eş zamanlı olarak Bulgaristan havalimanları

⁵²⁸ *a.g.e.*, pp. 712-713.

⁵²⁹ *a.g.e.*, p. 714.

⁵³⁰ *a.g.e.*, p. 716.

⁵³¹ *a.g.e.*, pp. 714-715.

⁵³² *a.g.e.*, p. 718.

bombalanarak Türkiye'ye yönelik bir hava saldırısı ihtimali azaltılacaktı. Türkiye Şubat sonuna kadar etkili bir aksiyona hazır olabilirdi⁵³³.

Numan Menemencioğlu'na göre bu noktada üzerinde anlaşmaya varılması gereken iki nokta vardı; hazırlık periyodu ve savaş ilanı. Menemencioğlu'na göre söz konusu personelin Türkiye'ye girmesi savaşı provoke edebilirdi. Dolayısıyla henüz hazırlıklar tam anlamıyla tamamlanmadan Türkiye kendisini savaşta bulabilirdi. Bu yüzden şu anda bu iki aşamanın birbirinden ayrılması gerekmektedir.⁵³⁴

Tarafların karşılıklı düşünceleri görüşmeleri bir kısır döngü içerisine sokmuştu ve gelinen bu aşamada toplantının ertelenmesi kararlaştırıldı⁵³⁵.

Devlet liderlerinin katılacağı akşam yemeği öncesinde saat 18:00'de Hopkins, Eden, Numan Menemencioğlu ve diğer devlet yetkililerinin katılımıyla bir toplantı gerçekleştirildi. Toplantıda özellikle savaş hazırlıklarına yönelik planların ayrıntıları, savunma açısından zayıf olan İstanbul, İzmir ve Zonguldak şehirlerinin korunması için hangi sayıda ne tür teçhizata sahip olunması gerektiği, ne kadar personele ihtiyaç olduğu gibi konular ele alındı⁵³⁶.

Müttefik yetkilileri Türkiye'nin savunulması için ne kadar silah, personel gerektiği vs. gibi konularda fikirlerini beyan etseler de Numan Menemencioğlu toplantının odak noktasını tasarımsal bağlama çekmeye gayret ediyordu. Tüm bu hesaplanan rakamlar Türkiye'nin savunulması için yeterli olabilirdi, bu konuda aksi bir durum yoktu. Fakat hazırlıkların gerçekleşmesi için yabancı personelin Türkiye'ye gelmesi Almanların dikkati çekecek ve Türkiye zor durumda kalacaktı. Menemencioğlu hazırlıklar tamamlanmadan evvel Almanları provoke edecek girişimlerden uzak kalmak istiyordu. Menemencioğlu'na göre meseleleri farklı bir bakış açısıyla ele almak gerekmektedir⁵³⁷.

Roosevelt, Churchill, İnönü ve diğer yetkililer Churchill'e tahsis edilen konutta saat 20.30'da akşam yemeğinde bir araya geldi. Yemek masasında ele alınan

⁵³³ *a.g.e.*, p. 715.

⁵³⁴ *a.g.e.*, p. 718.

⁵³⁵ *a.y.*

⁵³⁶ *a.g.e.*, pp. 726-727.

⁵³⁷ *a.g.e.*, pp. 727-728.

konular ve tarafların düşünceleri burada da değişmemişti. Gelineen noktada tarafların tutumu nedeniyle ortaya çıkan kısır döngü, kayıtlara geçen şu cümlelerle rahatlıkla görülebilmektedir⁵³⁸:

“Aynı sahne, aynı oyuncular. Türk Cumhurbaşkanı’nın birazcık daha rahat konuşması ve meseleye direkt yaklaşarak beni etkilemesi dışında neredeyse aynı satırlar. (İnönü) Türkiye’nin savaşa girmeden önce Nazi işgaline karşı güçlü bir direniş gerçekleştirmek için yeterli miktarda uçağa, tanka, silaha vs. sahip olması gerektiğini açıkça belirtti.

En ilginç, Başbakan’ın⁵³⁹ yemek masasında yalvarırken, tatlı sözler sarf ederken ve neredeyse bir zamanların güçlü Osmanlı İmparatorluğu Cumhurbaşkanı’nın askeri gibi davranırkenki manevralarını izlemektir. İnönü’ye barış masasında bir yere sahip olacaksa er ya da geç (savaşa) girmesi gerekeceği söyleniyordu.”

6 Aralık’taki görüşmelerin bir diğeri saat 18.00’de gerçekleşti. İnönü Türkiye’ye dönüşünü gece yarısına ertelemişti. Churchill bu ertelemenin, detayları görüşmek için bir fırsat olduğunu düşünüyordu⁵⁴⁰.

İsmet İnönü bütün meselenin askeri malzeme sürecinin belirlenmesiyle çözülebileceğini düşünüyordu. Ancak İnönü’ye göre böyle bir hazırlık süreci tasarlanmamıştı ya da daha doğrusu karışık bir metot düşünülmüştü. Asıl nokta buydu. Türkiye aylarca Almanya ile yalnız başına mücadele etmek durumunda kalabilirdi. Roosevelt ilk aşamada Almanların saldıracaklarını düşünmediğini söylese de İnönü bu düşüncede değildi. İnönü’ye göre ellerindeki kayıtlar Almanların daima

⁵³⁸ “Same scene. Same cast. Almost the same lines except that the Turkish President talked a little more freely and impressed me with his direct approach to the question. He made it clear before Turkey could come into the war, he would have to have enough planes, tanks, guns ect., to make a strong resistance against invasion by the Nazis.

It was most interesting to watch the dinner-table maneuvers of the Prime Minister as he pleaded, cajoled, and almost threatened the soldier President of the once powerful Ottoman Empire in an effort to commit him to taking his people into the war.” Bkz: USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 734.

⁵³⁹ Churchill.

⁵⁴⁰ USDS, *FRUS: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, p. 740.

kendisine karşı alınan önlemlere karşı önceden harekete geçtiklerini gösteriyordu⁵⁴¹.

İnönü Türkiye'nin havadan hatta karadan Almanlar tarafından takviye edilmiş bir Bulgar saldırısına maruz kalabileceğini düşünüyordu. Rusların düşmanca tutumu karşısında Bulgarların geri çekilme ihtimali olduğu kadar çekilmeme ihtimali de vardı. Roosevelt Bulgaristan'ın Türkiye'ye savaş açamayacağını, Almanların Türkiye'ye Bulgaristan yoluyla karadan saldırabilecek kadar adam toplayamayacağını düşünse de İnönü Almanların İstanbul'u alabileceğini düşünüyordu. Roosevelt Almanların Türklere saldırmasını haklı çıkaracak bir sorun olmadığı kanaatindeydi. Havalimanlarındaki çalışmalar, malzeme eğitimi vs. geçmişte devam etmişti, devam da edebilirdi. Esasında malzemelerin sevkindeki temponun artacak olmasından başka bir değişiklik olmayacaktı⁵⁴².

İnönü'nün dönüşü bir kez daha ertelenince Churchill, İnönü ve diğer görevliler 7 Aralık sabahı Churchill'e tahsis edilen konutta son defa olmak üzere bir araya geldi. Toplantıda ele alınan meseleler, önceki toplantılardan bir farklılık göstermiyordu. Türkiye'nin savaşa girmesi ile ilgili hazırlıklardan tekrar konuya giren Churchill, Şubat ayının 15'ine kadar 20 müttefik filosunun operasyonlarda bulunmasını mümkün kılacak önlemlerin alınması gerektiğini vurguladı. Ayrıca 15 Şubat itibariyle Almanların tepkisi ile ilgili daha sağlıklı bir kanaate sahip olacaklardı. Ayrıca Bulgaristan'ın Türkiye'ye saldırması mümkün görünmüyordu zira eğer Bulgaristan Türkiye'ye karşı harekete geçmek niyetinde olursa Yugoslavya'daki dokuz bölüğünü oradan çekmek zorunda kalacak ve bu durum Almanya için zorluk yaratacaktı⁵⁴³.

İnönü'ye göre Türkler iki aşama öngörmüşlerdi. Bunlardan ilki hazırlık, ikincisi de etkin işbirliği. Ancak Başbakan Churchill ilk aşamayı yalnızca havalimanlarının hazırlanması olarak görüyordu. İnönü'nün anladığı kadarıyla, diğer malzemeler 15 Şubat öncesi veya sonrası fark etmeksizin temin edilmeyecekti. İnönü ardından Churchill'e şu soruyu ilettili: "Eğer öyle değilse, neden bu malzemeler harekete geçmeden evvel tedarik edilmiyordu?" Churchill'e göre malzemelerin 15

⁵⁴¹ *a.g.e.*, p. 741.

⁵⁴² *a.g.e.*, pp. 741-742.

⁵⁴³ *a.g.e.*, pp. 751-752.

Şubat'a kadar tedarik edilmesine gerek yoktu ve Türklerin bu konuda ısrarcı olmaya devam etmeleri savaşa girmek istemedikleri anlamına geliyordu. Askeri malzemelerin tedarikinin tamamlanması ise Türklerin nihai kararının belirsiz bir süreyle ertelenmesine yol açabilirdi⁵⁴⁴. Churchill bu cümleleriyle net bir şekilde askeri malzemelerin tedarikinin tam olarak gerçekleştirilmemesinin nedenini itiraf etmiş oluyordu.

Churchill ayrıca her ne kadar Alman kara kuvvetlerinin Türkiye aleyhine bir harekatta bulunmayacağını, sadece hava bombardımanı gerçekleştirmelerinin mümkün olabileceği düşüncesini dile getirirse de İnönü Churchill'e katılmıyordu. Kırım'dan Rodos'a kadar Alman varlığı söz konusuydu. Türkiye çevrelenmişti ve Almanlar saldırdıklarında taze kuvvetlerini kullanacaklardı. Böyle bir durumda Türkiye asgari düzeydeki malzemelerle mücadele etmek durumunda kalacaktı. Anladığı kadarıyla Churchill Türkiye'den şimdi veya yakın bir zamanda yanıt bekliyordu. Kendisine gereken cevap üç dört gün içerisinde iletilecekti. Ancak temel anlamda şu iki seçenek üzerinde durmak gerekmekteydi. Birincisi Churchill'in teklifi çerçevesinde 15 Şubat'a kadar hazırlıkların tamamlanması ve Türk tarafının cevabının bu surette verilmesi. Buna alternatif olarak hem Müttefikler hem de Türkiye ihtiyaçları konusunda ortak bir karar alacaklardı ve Türkiye kabul ederse hazırlıklar devam edecekti, etmezse plan değişikliğe uğrayacaktı. Churchill ise bu şekilde hareket etmenin politikanın tamamen değişmesi anlamına geleceğini düşünüyordu. Böyle bir durumda savaş Batıya yönelecekti ve savaşa girme şansını elinden kaçırmış olacaktı⁵⁴⁵.

Uzun süren tartışmalardan bir sonuç alınamaması nedeniyle Churchill'in sınırları iyice gerilmişti. Nihayetinde Churchill daha fazla dayanamayıp Türkiye'nin olduğu yerde durması gerektiğini söyledi. Dostlukları sürecekti fakat savaşa katkısı olmayan Türkiye bundan sonraki ilişkilerde hesaba katılmayacaktı. Müttefikler nasıl olsa Türkiye olmasa da savaşı kazanacaktı. Churchill'e göre Türkiye savaştan sonra ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile dost olmalıydı. Churchill İngiltere ve Türkiye'nin ortak çıkarları olduğunu söyleyerek kendisinin bunları korumak

⁵⁴⁴ *a.g.e.*, p. 752.

⁵⁴⁵ *a.g.e.*, pp. 752-754.

istediğini belirtiyordu. Şu anda yapılması gereken iki şey vardı. İnönü meclise danışacak ve akabinde dört beş gün içerisinde yanıtını verecekti⁵⁴⁶.

Toplantı bu şekilde sona ermişti. Görüleceği üzere Churchill'in ısrarları en üst düzeye çıkmış, iki ülke lideri arasında büyük bir gerilim yaşanmıştı. Yukarıda tekrar edildiği üzere bu gerilim birçok defa Churchill'in diplomatik üslubun dışına çıkmasına neden olmuştu. Toplantının sonunda Müttefik ve Türk askeri yetkililerin Ankara'da ve Kahire'de gereken görüşmeleri yapması kararlaştırıldı.

İkinci Kahire Konferansı'ndaki görüşmelerle ilgili olarak 6 Aralık tarihli bir resmi bildiri yayınlandı:

“Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Bay Roosevelt, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Büyük Britanya Başbakanı Bay Churchill 4, 5 ve 6 Aralık 1943 tarihinde bir araya geldiler. Britanya Dışişleri Bakanı Bay Anthony Eden, Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ve Harry L. Hopkins müzakerelerde yer aldılar.

Birleşik Devletler, İngiliz ve Sovyet hükümetleri tarafından kendisine yöneltilen samimi davete yanıt olarak Türk Devlet Başkanının konferansa katılımı, Büyük Britanya ve Türkiye'yi birleştiren ittifakın gücünü ve Türkiye Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki sıkı dostluğu ifade etmektedir.

Başkan Roosevelt, Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Churchill genel politik durumu gözden geçirdiler ve üç ülkenin ortak ve farklı çıkarlarını dikkate alarak takip edilecek politikayı incelediler.

Bütün sorunların anlayış ve sadakat ruhuyla incelenmesi, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve Büyük Britanya arasında dünyadaki vaziyet ile ilgili tutumları bakımından yakın bir birlikteliğin varlığını göstermiştir.

Kahire'deki görüşmeler sonuç olarak temsil edilen dört ülke arasındaki ilişkilerin geleceği için oldukça yararlı ve verimli olmuştur.

⁵⁴⁶ *a.g.e.*, pp. 754-755.

Amerikan ve İngiliz demokrasilerinin, Sovyetler Birliği ile olan menfaat ve görüş birliği ve bu gçler ile Türkiye arasında var olan geleneksel dostluk ilişkileri Kahire Konferansı boyunca teyit edilmiştir.⁵⁴⁷”

Türkiye ile Müttefikler arasındaki bu görüşmeler olumlu sonuç vermese de Türk Dışışleri Bakanı basına yaptığı açıklamada birbirlerinin menfaatlerini ve imknlarını anlamak konusunda tarafların yakınladığını, Türkiye ile İngiltere arasındaki ittifakın kuvvetlenmesinin Türk dış politikasının genel hatlarında bir değişikliğe yol açmayacağını syledi⁵⁴⁸.

Konferansın ardından Churchill Londra’ya çektiği telgrafta yapılması gerekenleri şöyle özetliyordu: Türkiye’deki hava üslerinin hazırlığı ve korunması için gereken her şey bir gün dahi ertelemekten en kısa süre içerisinde tamamlanmalıydı ve İngiliz savaş uçakları bu hava üslerini 1 şubat 1944 tarihinden sonra istediği an kullanabilmeliydi. Türkiye savaşa girdiğinde Almanya veya Bulgaristan’ın İstanbul’a ve İzmir’e atacakları her bir bomba karşılığında Sofya’ya iki üç ton bomba atılacaktı. Müttefik kuvvetlerinin Türkiye’ye yerleştirilmesi ve Türkiye’nin savaşa katılması planına ise “Satürn” kod adı verilmiřti⁵⁴⁹.

1943 senesinin ikinci yarısında müttefikler ile Türkiye arasındaki ilişkiler, özellikle II. Kahire Konferansı’nda tarafların tutumu mazeretlerin çatışmasından başka bir şey değildi. Her iki tarafın da kendilerince önemli ve haklı mazeretleri vardı, fakat taraflar politikalarını toplantıdan evvel belirlemişlerdi ve bu politikalarından hiçbir şekilde geri adım atmıyorlardı.

3.4. Türkiye ile Almanya Arasındaki İlişkiler

1943 yılının ikinci yarısıyla birlikte Türkiye ile Müttefikler arasında yoğunlaşan ilişkiler Almanların dikkatini çekiyordu. Almanlar zellikle Türkiye’nin Amerikan-İngiliz birliklerinin Suriye’ye doğru geçişi için izin verip vermeyeceği,

⁵⁴⁷ *a.g.e.*, pp. 831-832; Ahmet şükrü Esmer ve Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Cilt I, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982, s. 178.

⁵⁴⁸ *Akşam*, 11 Kanunuevvel 1943; *Cumhuriyet*, 12 Birincikanun 1943.

⁵⁴⁹ Churchill, *Closing the Ring*, pp. 355-357.

Çatalca'da gerçekleşen tahkimat haberlerinin gerçek olup olmadığı, İtalya'da yaşanan gelişmelerin Türk dış politikasını etkileyip etkilemediği gibi konuların açıklığa kavuşturulmasını istiyordu⁵⁵⁰. Menemencioğlu, İtalya'nın Müttefikler tarafından mağlup edilmesini, Almanya'nın bir yükten kurtulması şeklinde yorumlamaktaydı. Ayrıca harekâtın buradan gerçekleştirilmesi Almanların Balkanlarda daha az askeri yığınak yapmasına olanak sağlayacaktı. Menemencioğlu'nun açıklamalarının ardından Papen, Berlin'e İtalya'nın savaş dışı kalmasıyla birlikte Türkiye'nin Mihvere olan güvensizliğinin sona erdiğini söyledi⁵⁵¹.

Bu gibi konuların yanı sıra Almanların asıl merak ettikleri hususlardan bir diğeri de Müttefiklerin Balkanlar üzerinden harekete geçip geçmeyecekleriydi. Bununla ilgili olarak Papen'e yanıt veren Başbakan Saraçoğlu, böyle bir harekâtın Sovyetlerin başarısı ile ilişkili olduğunu söyledi. Saraçoğlu'na göre Sovyetler Almanlara karşı bir başarı sağlayabilirse Müttefikler Balkanlar üzerinden bir harekâta girişebilirdi. Fakat Saraçoğlu içinde bulunulan aşamada Türk genelkurmayının Sovyetlerin Almanlara karşı başarı kazanabilecekleri fikrinde olmadıklarını belirtti⁵⁵². Saraçoğlu'nun, Almanlar nezdinde Türkiye'nin müttefik zaferine inandığı ve dolayısıyla olası bir Balkan operasyonu için tarafsızlığını bozabileceği algısı yaratmamak adına Sovyetlerin başarı kazanamayacağını söylediğini düşünebiliriz. Zira yukarıda Türk-Müttefik ilişkilerinde bahsedildiği üzere özellikle İtalya harekâtının ardından Almanya'nın mağlup edilmesine kesin gözüyle bakılıyor, savaş sonrası düzenle ilgili görüş alışverişleri gerçekleşiyordu.

Bu dönem içerisinde Türkiye ile Almanya arasında "standart" bir ilişki biçiminin ortaya çıkmaya başladığını görebilmek mümkündür. Zira bu seneye kadar Almanların hem askeri başarıları ve hem de siyasi ve ekonomik yayılmacılığının yansımaları neticesinde iki ülke arasında ilişkiler olumlu yönde ilerlemiş, iki ülke ilişkileri çeşitli siyasi ve ekonomik anlaşmalarla neticelendirilmişti. Almanlar savaşın başından itibaren Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesini istiyor, Türkiye de herhangi

⁵⁵⁰ Kılıç, *a.g.e.*, s. 656.

⁵⁵¹ Kılıç, *a.g.e.*, s. 662-663.

⁵⁵² *a.g.e.*, s. 659.

bir saldırı ile karşılaşmadıkları müddetçe tarafsızlığını devam ettireceğini söylüyordu. Tabi herhangi bir saldırıdan kasıt ilk olarak, defaatle bahsettiğimiz üzere İtalya idi. Almanlara göre İtalya'nın yenilgisiyle birlikte Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesine engel bir durum kalmadı ve Almanlar Türkiye'nin tarafsızlığını sürdüreceği inancını korudular.

İki ülke arasındaki siyasi meselelerin yerli yerine oturmasıyla birlikte savaşın ilk yıllarındaki şüpheli yaklaşımlar ortadan kalkmıştı.

SONUÇ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca çıkarlarını ve egemenliğini çekimser bir tutum sergileyerek korumayı başardı. Bu, küçük bir ülkenin diplomatik başarısı⁵⁵³ olarak tarihe geçti. Aynı zamanda Türkiye'nin 1943 yılında takip ettiği diplomatik düşünce ve baskılara boyun eğmemesi görece küçük bir devletin diplomatik unsurları kullanarak kendini nasıl koruyabileceğinin en güzel örneklerinden birini teşkil etmektedir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na katılmakla elde edeceği kazanımlar ile alacağı riskler karşılaştırıldığında, risklerin daha ağır bastığı görülmektedir. İsmet İnönü başta olmak üzere Türk dış politikasına yön veren yöneticiler bu durumun farkında olduklarından dolayı bilhassa askeri yetersizlik mazeretini ön plana çıkararak Müttefiklerin yoğun baskılarına karşı koyabilmiştir. Her ne kadar iki taraf bu mazeretin pek de geçerli olmadığını farkında olsa da Türkiye'nin mazereti sonuç vermiş ve böylece Türkiye dünya tarihinin gördüğü en kanlı savaştan yara almadan çıkabilmiştir.

Ayrıca Müttefiklerin savaş sonrası düzenle ilgili Türkiye'ye yönelttiği tehditler de gerçekleşmemiş ve Türkiye 1952 yılında Sovyet tehdidi nedeniyle NATO'ya girerek Batı bloğunda yer almayı başarmıştır. Ayrıca müzakerelerde savaş sonrasında Müttefiklerin Sovyetler Birliği'nin yayılmacı emeller taşımayacağı görüşü karşısında Türkiye'nin, Avrupa'daki dengeleri sarsacak derecede gerçekleşen Sovyet yayılmacılığı öngörüsünde ne kadar haklı olduğu ortaya çıkmıştır.

Giriş bölümünde İkinci Dünya Savaşı'ndaki Türk dış politikasının tarafsızlık ve benzeri kavramlarla tanımlandığından bahsetmiştik. Bize göre bu tür tanımlamalar, tarafsızlık kavramının sadece fiziksel çatışma temelinde ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla tarafsızlık kavramını politik düzleminden uzaklaştırıp askeri temelde ele alarak Türk dış politikasının tarafsız olduğunu iddia etmenin oldukça güç olacağı kanaatindeyiz. Tezimizde yer verdiğimiz örneklerin de gösterdiği üzere Türk dış politikasını tarafsızlık olarak

⁵⁵³ Deringil, *a.g.e.*, s. 1.

nitelendirmek yerine “savaş dışı müttefiklik” olarak nitelendirmek daha uygun dūŖecektir. Zira Tūrkiye’nin kâh 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile imzaladığı ittifak anlaşması, kâh Müttefiklerle olan ilişki biçiminin Mihver devletlere oranla daha açık ve gelişmiş olması, müttefiklik çerçevesinde stratejik temelde projeler geliştirilmesi ortaya koyduğumuz kavramın geçerli kılınmasında oldukça önemli veriler içermektedir. Aynı zamanda Ŗūkrū Saraçođlu’nun 31 Ocak 1940’ta basına verdiği demeçte “Tūrkiye tarafsız değildir, sadece harp haricidir” demesi⁵⁵⁴, tezimizde ulaşıldığını dūŖündüğümüz fikri direkt olarak desteklemektedir.

⁵⁵⁴ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 23.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Kılıç, Sezen. (2012). *Hitler'in Gizli Dosyalarında Türkiye*. İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık.

Ministry of Foreign Affairs of the USSR. (1958). *Stalin's Correspondence with Churchill, Attlee, Roosevelt and Truman*. New York: E. P. Dutton & Co., INC.

Ministry of Foreign Affairs of the USSR. (2005). *German Policy in Turkey (1941-1943)*. Hawaii: University Press of the Pacific.

S.S.C.B. Dışişleri Bakanlığı. (1977). *Alman Dışişleri Dairesi Belgeleri: Türkiye'deki Alman Politikası*. İstanbul: Havass Yayınları.

----- (1981). *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944)*. İstanbul: Havass Yayınları.

The National Archives. CAB/65/37/5, CAB/65/37/7, CAB/66/34/14, CAB/99/24, FO/954/28B/215, FO/954/28B/249, FO/954/28B/248, FO/954/28B/271, FO/954/28B/275, FO/954/28B/285.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (1973). *İkinci Dünya Savaşı Yılları*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Yayınları.

United States Department of State. (1961). *Foreign Relations of the United States: The Conferences at Cairo and Tehran 1943*. Washington: United States Government Printing Office.

----- (1963). *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers 1943: General*. Vol. I. Washington: United States Government Printing Office.

----- (1964). *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers 1943, Volume IV: Near East and Africa*. Washington: United States Government Printing Office.

----- (1968). *Foreign Relations of the United State: The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca 1943*. Washington: United States Government Printing Office.

----- (1970). *Foreign Relations of the United States: The Conferences at Washington and Quebec 1943*. Washington: United States Government Printing Office.

Kitaplar

Acar, Yalçın. (1999). *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*. Bursa: Vipaş.

Arcayürek, Cüneyt. (2010). *İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephe Türkiye*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Armaoğlu, Fahir. (2015). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Artuç, İbrahim. (1999). *İkinci Dünya Savaşı*. İstanbul: Kartaş Yayınevi.

Atabey, Figen. (2014). *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Ataöv, Türkkaya. (2008). *İkinci Dünya Savaşı'ndan Kim Sorumlu? Kim Yararlandı?*. İstanbul: İleri Yayınları.

(1945). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (TBM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında 1919-1938)*. Ankara: Maarif Matbaası.

(1959). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

(1961). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1917-1938)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aydemir, Şevket Süreyya. (2011). *İkinci Adam*. Cilt II. İstanbul: Remzi Kitabevi.

----- (2011). *Tek Adam*. Cilt III. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Badoglio, Pietro. (1948). *Italy in the Second World War: Memories and Documents*. Muriel Currey (translated by). London: Oxford University Press.

Berojkov, Valentin. (2012). *Tahran 1943: Yeni Bir Dünyaya Doğru*. Hasan Âli Ediz (çeviren). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Broad, Lewis. (1945). *Winston Churchill 1874-1945*. London: Hutchinson & Co. Ltd.

Bruun, Geoffrey. (1948). *The World in the Twentieth Century*. Boston: D. C. Heath and Company.

Burçak, Rıfıkı Salim. (1983). *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

Churchill, Winston S. (1962). *Closing the Ring*. 8th Printing. New York: Bantam Books.

----- (1961). *The Gathering Storm*. 8th Printing. New York: Bantam Books.

----- (1962). *The Grand Alliance*. 8th Printing. New York: Bantam Books.

----- (1962). *The Hinge of Fate*. 8th Printing. New York: Bantam Books.

- , (1962). *Their Finest Hour*. 8th Printing. New York: Bantam Books.
- Cornwall, James Marshall. (1984). *War and Rumours of Wars*. London: Leo Cooper.
- Denniston, Robin. (1998). *Churchill'in Gizli Savaşı Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye (1942-1944)*. İstanbul: Sabah Kitapçılık San. ve Tic. A.Ş.
- Deringil, Selim. (2014). *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- , (1989). *Turkish Foreign Policy During the Second World War: An Active Neutrality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erkin, Feridun Cemal. (1987). *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*. 2. Baskı. Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- , (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Esmer, Ahmet Şükrü. (1953). *Siyasi Tarih (1919-1939)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Feis, Herbert. (1957). *Churchill, Roosevelt, Stalin*. New Jersey: Princeton University Press.
- Fenik, Mümtaz Faik. (1941). *Bu Harbin Kitabı*. Ankara: Zerbamat Basımevi.
- Fox, Annette Baker. (1959). *The Power of Small States, Diplomacy in World War II*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gafencu, Grigore. (1948). *Last Days of Europe: A Diplomatic Journey in 1939*. E. Fletcher-Allen (translated by). New Haven: Yale University Press.
- Gürün, Kamuran. (2000). *Savaşan Dünya ve Türkiye*. Cilt 3. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- , (2010). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Hart, Liddell. (1998). *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*. Kerim Bağrıaçık (çeviren). Cilt 1, 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hibbert, Christopher. (1962). *Il Duce: The Life of Benito Mussolini*. Boston: Little, Brown and Company.
- Hull, Cordell. (1948). *The Memoirs of Cordell Hull*. Vol. 2. London: Hodder & Stoughton.
- Jacobsen, Hans Adolf. (1989). *Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*. İbrahim Ulus (çeviren). Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- Jaeschke, Gotthard. (1990). *Türkiye Kronolojisi (1938-1945)*. Gülayşe Koçak (çeviren). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Kern, Erich. (1949). *Büyük Sarhoşluk: 1941-1945 Alman-Rus Seferi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Koçak, Cemil. (2013). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. Cilt I, II. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meram, Ali Kemal. (1969). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*. İstanbul: Kitap Yayınları.
- Meray, Seha L. ve Osman Olcay. (1976). *Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Muggeridge, Malcolm. (Ed.). (1947). *Ciano's Diary (1939-1943)*. London: W. Heinemann Limited.
- Owen Roger ve Şevket Pamuk. (2002). *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Önder, Zehra. (2010). *II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Papen, Franz Von. (1953). *Memoirs*. Brian Connell (translated by). New York: E.P. Dutton & Company, Inc.
- Sander, Oral. (2008). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Shirer, William L. (2002). *Nazi İmparatorluğu: Doğu, Yükselişi, Çöküşü*. Cilt II, III. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Soysal, İsmail. (2000). *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. (2013). *İkinci Dünya Savaşı Türkiyesi*. Cilt 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezel, Yahya S. (1986). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Weisband, Edward. (2000). *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası*. Cilt I, II, III. M. Ali Kayabal (çeviren). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- (1973). *Turkish Foreign Policy 1943-1945*. New Jersey: Princeton University Press.

Makaleler

Aruoba, Çelik. (1982). "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar". *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. ss.79-85.

Armaoğlu, Fahir. (1958). "İkinci Dünya Harbinde Türkiye". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt 13. Sayı 2. ss. 139-179.

Atabey, Figen. (2015). "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)". *Journal of History Studies*. Vol. 7, Issue 1. pp. 24-45.

Barlas, Dilek. (2004). "Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey 1923-36". *International Journal Middle East Studies*. Issue: 36. pp. 231-252.

Burçak, Rıfkı Salim. (1949). "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt 4. Sayı: 1. ss. 347-374.

Esmer, Ahmet Şükrü ve Oral Sander. (1982) "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası". *Olaylarla Türk Dış Politikası*. Cilt I. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Güçlü, Yücel. (1999). "Turkish German Relations From Montreux to the Second World War". *The Turkish Yearbook of International Relations*. Cilt 29. ss. 49-82.

Howard, Harry N. (1967). "The Entry of Turkey Into World War II". *Belleten*, Cilt XXXI. Sayı 122. ss. 221-275.

Kehrig, Manfred. (1984). "40 Yıl Sonra İkinci Dünya Harbi Stalingrad 1943". Fahri Çeliker (çeviren), *Askeri Tarih Bülteni*, Cilt IX, sayı XVI. Ankara. ss. 83-96.

Koçak, Cemil. (2013). "Siyasal Tarih (1923-1950)". *Türkiye Tarihi*. Cilt 4: Çağdaş Türkiye. (Sina Akşin, editör). İstanbul: Cem Yayınevi. ss. 127-211.

Köni, Hasan. (1988). "II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası". Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi. Sayı 1. Ankara. ss. 43-63.

Metin, Ömer. (2014). "Romanya Arşivlerinde Adana Görüşmeleri". *Tarih Okulu Dergisi*. Yıl 7. Sayı 17. ss. 527-544.

Özden, Hakan. (2013). "The Diplomatic Maneuvers of Turkey in World War II". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. Sayı 37. ss. 91-110.

Özlu, Hüsnü. (2014). "İkinci Dünya Savaşı'nda Adana Görüşmeleri Sonrası İngiltere'den Sağlanan Askerî Yardımların Türkiye'de Sevkiyat ve Lojistik Yapılanması". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Cilt 13, Sayı 50. ss. 449-478.

Tezler

Cender, İlker (2013). *The Times Gazetesine Göre İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Samsun.

Cengiz, Emre Cengiz (2012). *İsmet İnönü ve İkinci Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Sivas.

Özden, Hakan. (2013). *Turkish-British Relations in World War II: Strategies and Priorities*. Yeditepe University Graduate Institute of Social Sciences. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul.

Özkan, Remzi Öner (2010). *The Soviet Territorial Demands from Turkey: 1939-1946*. The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University. Ankara.

Ugan, Ahmet Ali. (2014). *İsmet İnönü Türkiye'sinin İç ve Dış Politikasına Genel Bir Bakış (1938-1950)*. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Muğla.

Yentürk, Yüksel (2016). *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

İkdam Gazetesi

EKLER

The National Archives CAB/65/37/5

(THIS DOCUMENT IS THE PROPERTY OF HIS BRITANNIC MAJESTY'S GOVERNMENT).

TO BE KEPT UNDER LOCK AND KEY COPY NO. 5 28
It is requested that any who have access to this document ensure the secrecy of this document.

W.M. (43) 13TH AND 14TH CONCLUSIONS.

Confidential Annex.

(24th January, 1943 - 12 Noon and 3 p. m.)

CASABLANCA CONFERENCE.

Proposed Meeting between the Prime Minister and Representatives of Turkey.

(Previous Reference: W.M.(43) 13th Conclusions, Minute 9.)

The War Cabinet met to consider a telegram from the Prime Minister (STRATAGEM No. 198), asking that the proposal that he should arrange to meet representatives of Turkey should be reviewed by the Cabinet. The telegram contained the text of a message which the Prime Minister proposed he should send to President Inonu and of the message which President Roosevelt would send. The Prime Minister urged that it was worth while making an effort to arrange a meeting, and that, if the Turks refused, no harm would be done.

The Prime Minister's telegram also contained information as to the progress of the Conference.

The War Cabinet were informed by the Vice Chief of the Imperial General Staff of the general position in regard to military assistance to Turkey. The amount of help which we could give to Turkey was limited by the poor communications in Turkey. The present plan was that, if Turkey was attacked by Germany, we should send air forces (over 20 squadrons were contemplated), together with such limited land forces as would be required for the protection of aerodromes and so forth.

It was now contemplated that we should remodel this plan on the basis that we, and not the enemy, held the initiative. Up till now the main advantage which we had hoped to gain from Turkey coming into the war had been the opportunity which it would afford to us of being able to operate against Roumanian oilfields from Turkish aerodromes. But with the war situation turning in our favour, we must also cater for the possibility of an ultimate land advance westwards from Thrace.

As regards equipment, the Turkish army was without experience of how to use our specialised modern equipment, and we had reached the conclusion that if equipment sent was not to be wasted, it would also be necessary for us to send suitable instructional staffs.

It was proposed that all these matters should be taken up in the forthcoming Staff conversations, and that there should be discussions on the whole matter between the Chief of the Imperial General Staff, on his arrival in Cairo, and the Commander-in-Chief, Middle East.

-1-

+
copy attached

The question was also raised whether, if Turkey could be persuaded to come into the war in the near future, this might result in a demand for military forces and equipment for this new theatre which would make it more difficult for us to open up a second front in the West. It was explained that this was unlikely to be the case. Any proposal, however, to send to Turkey at this juncture additional equipment from the United States or from this country would clearly involve an added strain on our shipping resources.

The War Cabinet then turned to consideration of the political side of the question. The real objection to the proposal that the Prime Minister should now invite the Turkish President to a conference was that if the offer was refused, or if the meeting was held without achieving the desired result, the position would have been worsened. Generally, the War Cabinet's view was that it was unlikely that President Inonu would accept the invitation to come to meet the Prime Minister; and that, if he did so, he would put forward a long series of demands which he would claim must be fulfilled before Turkey could enter the war on our side. It was surely better that such demands should be analysed and defined in Staff conversations, rather than that they should be dealt with in high-level discussions. Generally, the War Cabinet's view was that high-level discussions were unlikely to achieve a successful result until the ground had been further prepared.

One point raised in discussion was whether it would be necessary that a communication should be sent to Premier Stalin before the Prime Minister saw the Turkish President. The War Cabinet was reminded that on 24th November the Prime Minister had said in a telegram to M. Stalin that we ought to make an intense effort to have Turkey enter the war on our side in the spring. Premier Stalin had replied on 27th November that he was in agreement with the Prime Minister and President Roosevelt that it would be desirable to do everything possible to have Turkey enter the war on our side in the spring.

The War Cabinet:-

Asked the Secretary of State for Foreign Affairs to arrange for a telegram to the Prime Minister to be drafted on the lines of the above discussion, and agreed to consider it at a further meeting to be held at 3 o'clock that afternoon.

At 8 p.m. the War Cabinet again met and had before them the draft prepared by the Foreign Secretary. The draft was considered paragraph by paragraph, and a number of amendments were made. The telegram as finally approved was despatched as TELESCOPE No. 274.[†]

Offices of the War Cabinet, S.W.1.

† copy attached

HUSH - MOST SECRET

IN

30

HUSH MOST SECRET

MESSAGE

IN

1604A/23rd January

Date: 24.1.43.
Recd: 0301

MOST IMMEDIATE.

235. STRATAGEM Number 198.

Section One, Prime Minister to Deputy Prime Minister and Foreign Secretary.

1. Your TELESCOPE 230. But see also TELESCOPE No. 202 which shows considerable progress on the part of Turks. I must ask seriously that this matter be reviewed by Cabinet and that I may know as soon as possible their decision. I now wish and ask that the following telegram should be sent, either from me to President Inonu or to the Turkish Prime Minister as may be thought best.

2. Message begins: I shall shortly be visiting Cairo after my conference in North Africa with President of the U.S. I have been charged with the duty of speaking for both Great Britain and the U.S. on the equipment of the Turkish Army with the latest weapons which are now at last coming forward in large numbers, and also of touching generally upon the matters affecting general defensive security of Turkey. I should be willing therefore to come to a most secret rendezvous with the Turkish Prime Minister, and I could also arrange if desired for C.I.C.S. to meet Marshal Chakmak or other high Turkish military authorities. Cyprus would afford a completely sure and secret meeting place for a friendly talk about general situation, and I should be quite willing to come there if this were agreeable to you. Ends.

3. President Roosevelt attaches much importance to action on these lines, and in the event of my colleagues being willing to send the above message he will himself telegraph to President Inonu as follows begins: President Inonu. The Prime Minister, who has been conferring with me, is going shortly to Cairo. He will in all probability wish to confer with you or with your Prime Minister at some convenient secret place. In case Prime Minister Churchill does seek a conference I earnestly hope you or your Prime Minister will find it possible to meet him. Roosevelt. Ends.

4. Even if the Turks should say no it will do no harm. I have no false pride in these matters. The capture of Tripoli, the increasing Russian victories and the fact that I speak

For....

for the two great allies creates a most favourable occasion. Do not, I beg you, lightly dismiss it.

5. The flight from Marrakesh to Cairo has been very carefully reconnoitred and considered and is not thought to present any difficulties. It does not go over any enemy territory nor near any fighting fronts. The C.A.S. and the Pilot think it a perfectly good and simple flight. The Chief of the Imperial General Staff and I need to go there in any case in order to discuss the whole question with Wilson of his new command and the dispositions of the 10th Army on which we are now about to draw heavily for HUSKY.

6. I trust that you and my colleagues will give me strict latitude in my personal movements which I deem necessary to the public interest.

Section Two Latest information on the progress of the Conference.

7. The weather is delightful, but there has not been one single day when a landing from the sea would have been possible. It was twenty-to-one against the Americans finding the perfect day they did. The President the day before yesterday had a great review near Rabat. The soldiers were astounded and delighted to see him. We are moving to Marrakech tomorrow Sunday and separate on Monday.

8. It is hoped that some arrangements will be made with the French Hoge.

I had a long talk with de Gaulle yesterday and told him plainly that there must be an arrangement, and it was the duty of any Frenchman who became an obstacle to French unity or to the relations between the various French sections and the two great allies, to efface himself and that certainly no individual would be allowed to obstruct the necessary forward march of the war, and that I should not hesitate to speak in public about those matters, much as I should regret to have to proclaim him as the obstacle. The President whom he saw after dinner was much more kindly and paternal. He reminded him about the American Civil War, where brother had fought against brother and yet had come together.

De Gaulle did not make a bad impression, though the President was somewhat concerned at the spiritual look which he sometimes had in his eyes. They parted on almost affectionate terms. We shall see what will come of the dual treatment today. Macmillan and Mack think that both de Gaulle and Giroud have plans, and certainly de Gaulle's entourage is all for settling. I shall of course remain here or at Marrakech as long as I can be of any use.

9. We are to meet this afternoon in a Plenary Session, at which the President and I will receive final reports of the Combined Chiefs of Staff.

These.....

TO BE KEPT UNDER LOCK AND KEY.

It is requested that all persons may be asked to ensure the secrecy of this document. COPY NO. 5

MOST SECRET.

W.M.(43) 18TH CONCLUSIONS, MINUTE 1.

Confidential Annex.

(27th January, 1943 - 12.15 p.m.)

CASABLANCA
CONFERENCE.

Proposed
Meeting
between the
Prime Minister
and Representa-
tives of Turkey.

(Previous
Reference:
W.M.(43)15th
Conclusions,
Minute 1).

The War Cabinet had before them copies of three telegrams from His Majesty's Ambassador in Angora (Nos. 165, 166 and 167). The first of these telegrams contained the reply from the President of the Turkish Republic to the message from the Prime Minister. The President said that he would be glad to meet the Prime Minister at any time and any place in Turkey, but that he could not leave Turkey without appointing a remplacant, and this legal requirement would not permit of his keeping the projected meeting secret.

If a meeting in Turkey could not take place, the President of the Council, M. Saracoglu, would be ready to meet the Prime Minister in Cyprus.

In a covering telegram, our Ambassador explained that the President of the Turkish Republic was willing either to receive the Prime Minister officially and publicly in Angora or elsewhere, or to have a secret meeting in the Presidential train.

These telegrams had already been repeated to the Prime Minister at Cairo.

The War Cabinet discussed the matter, and came to the following Conclusions:-

- (1) They took the strongest view that Angora should not be contemplated, for security reasons.
- (2) They would not take the same serious view of the security problem if a meeting were held on the Presidential train at some isolated point on the frontier.
- (3) Though there would be advantages in a meeting with President Inonu, from the security point of view the War Cabinet would definitely prefer that a meeting should be held in Cyprus.

(A telegram embodying these conclusions was approved by the War Cabinet, and despatched to the Prime Minister as TELESCOPE NO. 303.)⁺

+ copies attached

Offices of the War Cabinet, S.W.1.

Unparaphrased version of a Most Secret Cypher Telegram
not One-Time Table.

TELESCOPE No. 298.
TOO 0050Z/27.
TOD 0125Z/27.

MOST SECRET CYPHER TELEGRAM.

MOST IMMEDIATE.

From:- Air Ministry.
To:- Mideast.

TELESCOPE No. 298. 27th January, 1943.

Following is a repetition of Telegram No. 165 from
H.M. Ambassador, Angora, despatched 6.35 p.m. 26th January
received by Foreign Office 8.40 p.m. 26th January.

Begins.

President of the Council asks me to transmit the
following message from the President of the Republic to the
Prime Minister.

Quote.

I have received with great satisfaction your
request to have with me, in the name of Great
Britain and the United States, a conversation on
the equipment of the Turkish Army with the most
modern arms now in production and also on
questions concerning the general defensive
security of Turkey. This meeting can take
place according to your wish at any time and at
any place in Turkey, and I should be particularly
happy to have this meeting with you. Neverthe-
less the Constitution of the Republic obliges the
Head of the State to appoint a Remplacant when-
ever he goes out of the country and this legal
requirement would not admit of my keeping the
projected meeting secret. If a meeting in
Turkey cannot take place it is of course under-
stood that President of the Council Saracoglu
would be at your disposal at any meeting you
would desire to arrange for him in Cyprus.

/ For his part

-2-

For his part Marshal Chakmac could accompany him or meet the British C.I.C.S. at any time and place. With all friendship.

Unquote.

President of the Republic is replying in the same sense to Mr. Roosevelt through my United States colleague.

See my immediately following telegram.

Ends.

T.O.O. 0050Z/27.

Circulation.
Deputy Prime Minister.
Foreign Secretary.
Mr. Peck.
Sir Edward Bridges.

Unparaphrased Version of a Most
Secret Cypher Telegram not One Time Table

TELESCOPE NO.303
FOO. 1210Z/27
TOD. 1230Z/27

MOST SECRET CYPHER TELEGRAM

MOST IMMEDIATE

From:- Air Ministry

To:- Mideast

TELESCOPE No.303 27th January 1943.

For Prime Minister personal from Deputy Prime
Minister and Foreign Secretary.

War Cabinet have considered Angora telegrams
165, 166, and 167. We take the strongest view that
Angora should not be contemplated for security reasons,
It is full of German agents and we could not accept
responsibility of acquiescing in your running such
risk. Remember the von Papen incident.

We should not take same serious view of
security problem if meeting were on train at some
isolated point on frontier.

Though there would be advantages in meeting
with Ismet, we should from security point of view
definitely prefer Cyprus.

T.O.O. 1210Z/27

Circulation:

Deputy Prime Minister
Foreign Secretary
Mr. Peck
Capt. Clifford

~~IN PLACE~~
~~TO SECRET~~

The circulation of this paper has been strictly limited. It is issued for the personal use of Winston J. S. 1

THIS DOCUMENT IS THE PROPERTY OF HIS BRITANNIC MAJESTY'S GOVERNMENT

Printed for the War Cabinet. January 1943.

MOST SECRET

Copy No. 45

TO BE KEPT UNDER LOCK AND KEY

It is requested that special care may be taken to ensure the secrecy of this document

C.O.S. (43) 33 (O)

January 26, 1943

WAR CABINET

CHIEFS OF STAFF COMMITTEE

“SYMBOL”

RECORD OF A CONFERENCE HELD
AT CASABLANCA IN JANUARY 1943

PUBLIC RECORD OFFICE	
1	7
2	3
3	4
4	5
5	6
6	2
7	1
Reference	
Cab. 99/24	
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REMOVED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE LONDON	

Mareth Line towards the middle of March with 2 Armoured and 4 Infantry Divisions. We were getting photographs of the Mareth Line, which was certainly a prepared position, though lacking in depth. It should be realised that the distances involved were very great. From Buerat to Tripoli was 248 miles and from Tripoli to Gabes was 220 miles. It would, of course, be possible, if the enemy's resistance proved weak, to advance to the Mareth Line with very light forces somewhat earlier.

Discussion then turned upon the co-ordination of the operations of the 8th Army and of those of General Eisenhower's command. GENERAL EISENHOWER enquired what Rommel's position would be if the 8th Army captured Tripoli and if he captured Sfax. Could the 8th Army keep Rommel engaged so that the forces at Sfax could neglect its right flank and turn all its attention towards the North?

GENERAL ALEXANDER said that Rommel was living very much from hand to mouth for supplies, and if he lost all his ports he would certainly be trapped; nevertheless, it would be necessary to give very careful study to the Sfax operation. It should be realised that if a force advanced on Sfax Rommel would react like lightning, and his plan would be the best possible. Great care would be necessary to ensure that undue risks were not taken.

SIR ALAN BROOKE said that a great deal depended upon the timing of the Sfax operation. It might be unfortunate if the force arrived at Sfax just at the time that the 8th Army had reached Tripoli and were immobilised for lack of supplies.

It was generally agreed that the co-ordination of the action of the two armies was a matter of the highest importance and the present opportunity should be utilised to the full.

Discussion then turned on the strength required to hold the North African shore when it had been completely cleared of the enemy. GENERAL ALEXANDER said that he had calculated that two divisions with a mobile reserve would be sufficient for Cyrenaica and Tripolitania. GENERAL EISENHOWER said that he considered four divisions should be held to watch Spanish Morocco, and that one infantry and one armoured division would certainly be necessary in Algeria and Tunisia. There were at present six United States divisions in French North Africa, and three more were set up in the original plan to come. If these were shipped there would be three United States divisions over and above defensive requirements. He thought it would be unwise to hand over the defence of Tunisia too early to the French. The PRIME MINISTER agreed. He said that it appeared that there would be some thirteen divisions in the whole North African theatre available for future operations.

In reply to an enquiry SIR ARTHUR TEDDER said that he was of the opinion that convoys could be passed through the Mediterranean when airfields had been established and when the Tunisian tip had been cleared. SIR DUDLEY POUND agreed. He reckoned that if thirty ships could be passed through every ten days the whole of the Cape traffic could be done away with, and 225 ships would thus be released for other uses. It was hard to estimate the relative losses which might be incurred, but though the percentage of loss might be slightly higher through the Mediterranean the total would be less, as fewer ships would be involved. The Mediterranean route would be more expensive in escorts, but there would be a saving in the time of voyages.

THE PRIME MINISTER said that the opening of the Mediterranean would have its effect on the attitude of Turkey; moreover, the British 10th Army, consisting of six divisions, which had been established in Persia with the object of meeting the threat through the Caucasus, was now available to encourage and support the Turks.

In discussion it was suggested that it might be worth while calculating what specialised units would be required to round out the Turkish Army. SIR ALAN BROOKE pointed out that up to the present the Turks had been supplied with technical material and arms, but although their Army consisted of first-rate material, as infantry, they tended to misuse technical equipment and allow it to deteriorate. He did not think their army would ever be fit to operate offensively outside Turkey. It might, however, serve to hold Turkey as the base from which our forces could operate.

SIR ARTHUR TEDDER said that the Turks had a small air force to which we gave a limited number of aircraft; it would never be fit to fight. Our plan was

PUBLIC RECORD OFFICE					
1	2	3	4	5	6
Reference —					
Cab 99/24					
COPYRIGHT PHOTOGRAPH—NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON					

[C.C.S. 155.]
January 15, 1943.

70

COMBINED CHIEFS OF STAFF.
SUGGESTED PROCEDURE FOR DEALING WITH THE AGENDA
OF THE CONFERENCE.

NOTE BY THE SECRETARIES.

THE Combined Staffs, at an informal meeting on the 15th January, 1943, prepared the attached note suggesting the procedure to be followed for dealing with the major questions on the agreed Agenda of the Combined Chiefs of Staff (C.C.S. 140).

They suggest that it should be considered by the Combined Chiefs of Staff at their next meeting.

V. DYKES.
J. R. DEANE.

ENCLOSURE.

1. The next stage of the discussions should be to examine each of the operations set out in the (C.C.S. 155), draft proposals for the conduct of the war in 1943, with a view to determining:—

- (a) The resources of all kinds required for each.
- (b) How they are to be made available.
- (c) Target dates, where practicable.

2. *U-Boat Warfare.*

The naval and air forces required to defeat the U-boat are already under examination by the Combined Staff Planners whose report should form the agenda for an early meeting.

3. *Mediterranean.*

(a) Organisation of Command, and establishment of spheres of responsibility in the Mediterranean.

(b) *Husky.*—(Reference Paragraph 3 (a) C.C.S. 155.) The resources required for *Husky* have been assessed by the British Joint Planning Staff. A summary of this and of the outline plan will be circulated for discussion by the Combined Chiefs of Staff. Agreement should be reached as to the resources to be provided by United States and United Kingdom respectively and on the arrangements for planning and command.

(c) Air offensive from North Africa against Italy, Balkan objectives and Axis shipping.

4. *Turkey.*—(Reference Paragraph 3 (b) C.C.S. 155.)

A draft paper by the British Joint Planning Staff on Allied Plans relating to Turkey, which has not yet been considered by the British Chiefs of Staff, will be circulated as a basis for discussion. British Chiefs of Staff to circulate a note on the Axis oil position for discussion in connection with this item.

5. *The Bomber Offensive from the United Kingdom.*

(Reference Paragraph 3 (c) C.C.S. 155.) British Chiefs of Staff to indicate the present and projected build-up of the R.A.F. Bomber Command and the British conception of the general plan for its employment in 1943. Agreement should be reached on the programme for the build-up of United States Bomber forces in the United Kingdom and on the general lines of the employment of Allied Bomber forces from the United Kingdom against Germany.

6. *Limited Offensive Operations from the United Kingdom.* (Reference Paragraph 3 (d) C.C.S. 155.)

British Chiefs of Staff to circulate a paper outlining their conception of the limited offensive operations possible in 1943 under the terms of C.C.S. 155 and the resources available.

[24945—8]

[C.C.S. 137.]
January 18, 1942.

COMBINED CHIEFS OF STAFF.

ALLIED PLANS RELATING TO TURKEY.

MEMORANDUM BY BRITISH JOINT PLANNING STAFF.

PART I.—Entry of Turkey into the War on the Side of the United Nations.

THE following extract from C.C.S. 135/2 has been taken as the basis for our further examination of the problem of inducing Turkey to join the Allies and of using that country for the development of offensive operations against the Axis:—

"Our motives in inducing Turkey to join us in the war would be:—

- (a) To use Turkey as a base for air attacks on important objectives, such as the Roumanian oilfields and Black Sea communications.
- (b) To close the Dardanelles to the Axis and open them to the United Nations.
- (c) To force an increased dispersal of German forces by using Turkey as a base for potential threats in the Balkans and South Russia.
- (d) To deny Turkish chrome to Germany."

Inducements to Turkey.

2. The two main factors upon which Turkey's entry into the war depend are—

- (a) her fear of Germany now,
- (b) her fear of Russia after the war.

In order to make Turkey enter actively into the war at an early date, we must convince her that (a) is unfounded, and at the same time exploit her fear of (b)..

Fear of Germany.

3. Turkey's anxieties under (a) will only be assuaged when she is satisfied either that the Allies have so stretched the Axis as to restrict the latter's ability to hurt her, or that material provision of the Allies to defend her against Axis air or land attack is forthcoming in time. The former may result from a development of our existing strategy in the Mediterranean and from continued Russian successes. The latter is examined in Part II.

Fear of Russia.

4. With regard to (b), Turkey must now appreciate that her hopes of a weak Russia are not likely to be realised. Consequently her best chance of post-war security lies in obtaining for herself a place and support at the Peace Conference. She is particularly afraid that Russia may spread her influence through Roumania and Bulgaria and confront her with the fact of being the Power in control at Turkey's western door into Europe, as well as her back door into Asia. She also fears that Russia, having secured complete control of the Black Sea, will demand unrestricted rights of passage through the Dardanelles. She would look to the Allies, and especially to the British Empire, to support her in resisting exaggerated Russian claims in regard to passage of the Straits.

5. Whether it would be wise for His Majesty's Government to oppose Russian desires regarding passage of the Straits seems a matter for urgent consideration, for if we thwarted Russia in that respect we should probably be confronted with a claim for rights of transit through Persia to a port on the Persian Gulf. This, from our point of view, would be most undesirable.

[24945—7]

B

6. British and American diplomacy should be directed to exploit Turkish fears of Russia. It should be made clear that public opinion will have little sympathy, when peace comes, for a country which remained aloof when we needed her aid.

Economic and Territorial Inducements.

7. Guarantees of continued financial and economic assistance, of which details are given in Appendix A, might be a useful weapon, particularly in view of the deterioration of the Turkish position.

8. There are certain territorial adjustments by which Turkey sets store. Firstly, she is determined to have complete control of the railway which at present runs out in Syrian territory at Aleppo. Secondly, she requires some material facilities in, and some guarantees for, the Turkish population of the Dodecanese Islands. Thirdly, she desires a rectification of her frontier with Bulgaria. We can see no strategical objection to their realisation after the war provided we can retain certain rights to use the Aleppo-Mosul railway, but we must not lose sight of the fact that there is a strong French interest in this railway. We have also guaranteed the future integrity and independence of Syrian territory.

Greek interest would be directly affected by the realisation of the second aim, and it would be difficult for the Allies to encourage the appetite of an Allied but still neutral country at the expense of a fighting ally.

We doubt whether these three sops would materially affect Turkey's decision on the main issue.

Summary of Diplomatic Policy.

9. We should exploit Turkish fears that she stands to lose if she remains out until the eleventh hour, making it clear through diplomatic channels that the extent of Allied support for Turkey at the Peace Conference will be conditioned by her entry into the war without delay.

PART II.—Initial Military Assistance to Turkey.

10. An undertaking to assist Turkey against Axis aggression has already been given. This includes a plan for establishing certain forces in Turkey (Sprawl Plan) and the provision of equipment and supplies to augment Turkish resources. A summary of these measures is given at Appendices B, C, and D, from which it will be seen that a substantial quantity of material, together with some aircraft, have already reached Turkey.

11. The rôles of the force earmarked under the Sprawl Plan were:—

- (a) To gain and maintain air superiority.
- (b) Assist Turkish land and air forces in the defence of Thrace and Western Anatolia.
- (c) Provide support for Turkish forces against seaborne attack in the Izmir area.
- (d) Assist in the defence of Ankara.
- (e) Attack strategic objectives in South-East Europe.
- (f) Protect base ports.

Changed Conditions.

12. Existing plans assume that Turkey had already been attacked. The conditions under review are somewhat different. In the first place, the threat we are now considering is potential rather than actual; although there is still a possibility that if the Germans believed that Turkey was about to enter the war they would try to overrun Thrace and at the same time bomb vital areas. In the second place, Turkey is not compelled to fight, but must be induced to come in of her own free will. As already stated, this she is unlikely to do unless she is satisfied that the general situation severely restricts German offensive potentialities in the Balkans.

The Air Threat.

13. The ability of the Axis to deliver a heavy air offensive against Turkish vital areas cannot be forecast. It is certain, however, that Turkey will require the provision of air and ground defences. The extent to which she will regard

these as an inducement to fight will depend upon the rapidity with which they can be rendered effective. Should Turkey be prepared to take the plunge, it would be to her advantage to augment her defences with Allied help before she actually declares war. We can, however, undertake—provided ground equipment is installed and preparations made in Turkey beforehand—to have operational about 6 Fighter squadrons with limited anti-aircraft defences within three days of the Turkish invitation. To achieve this, approximately 100 transport aircraft would have to be made available.

The Threat through Thrace.

14. The Turks at present intend, if attacked in Thrace, to hold a forward line near the frontier until a "scorched earth" policy has been effected, and then to withdraw to the Catalja and Bulair lines. These are sound defensive positions, and we see no object in persuading the Turks to establish a main position forward, as this would be weak in defence. If, on the other hand, the attack does not develop, the forward area will remain available for the subsequent concentration of our offensive forces. The Turks will have, in any case, to rely initially on their own resources, since communications prevent any substantial Allied military assistance reaching Thrace quickly.

Allied Military Policy.

15. The force which we should establish in Turkey, in the first place, should comprise the minimum defensive element to satisfy the Turks, and the maximum offensive element, within the limits of communications, to meet our own future requirements.

16. We consider that the following constitute a suitable defensive offer to the Turks :—

Air.

Twenty-six squadrons. Of this force, 6 Fighter squadrons would constitute the immediate air defence contingent referred to in paragraph 13 above. The types of the remaining squadrons proposed in the Sprawl plan may require adjustment in the light of changed conditions, but since a total of 26 squadrons has been offered to Turkey and the arrangements for the installation of this force are in hand, we consider that the total figure of 26 squadrons should stand. Additional aircraft for use by the Turks can be supplied from resources in the Middle East if priority over other commitments is considered to justify such a course.

Land.

72 H.A.A. guns for defence of Istanbul, &c.	} for airfield defence.
96 H.A.A. guns	
215 Lt. A.A. guns	
4 Battalions for defence of the L. of C.	

It is possible that the Turks will regard the provision of armoured fighting vehicles as an added inducement. In view of the Turks' inability to use or maintain armoured fighting vehicles, we should prefer to supply complete armoured formations with our own personnel, and this we should be prepared to do.

Naval.

A striking force of submarines, M.T.Bs. and possibly destroyers.

17. The next step is to build up forces to undertake offensive operations and to secure air bases in Turkey. This is considered in Part III.

PART III.—Development of the Offensive.

18. Turkey will be of value to the Allies as an offensive base for air rather than land operations. Owing to the initial defensive needs of the Turks it will be impossible to include in the first air contingent a striking force adequate for a widespread heavy and sustained offensive. Since, however, trans-Anatolian

215 120 43/7

Jan. 27, 1943

7 45 am

Tur/43/7

Sir H. Knatchbull
Hugessen,

MOST IMMEDIATE

MOST SECRET

DEYOU

ANGORA.

No. 142

Please transmit following message.

(Cypher)

Begins: Prime Minister to
President of Turkish Republic.

(Priseo)

(No copies)

Deyou.

I am deeply sensible of Your
Excellency's gracious response to my
proposal. My need to return to England
for the general business of the war as
soon as possible makes it difficult for
me to come as far as Angora as I should
so greatly like to do. I therefore
suggest that I fly to Adaiq and meet
Your Excellency there at your convenience
either at Midday 29th or 30th. I shall
bring with me the Chief of the Imperial
General Staff and certain other high
officers who may be needed. I should
hope to be your guest for at least 24
hours or longer if our task requires it.

O.T.P.

His/

Unparaphrased version of a Most Secret Cypher Telegram not One Time Table.

PH/President
file

Turn/43/24

STRATAGEM C/(Unnumbered).
TOO Nil.
TOR 1510/1.

MOST SECRET CYPHER TELEGRAM.

MOST IMMEDIATE.

From:- O.C. Troops Cyprus.

To:- The War Office.

STRATAGEM C/(Unnumbered). 1st Feb. 1943.

Following for Private Secretary, 10 Downing Street. Please transmit following message from Former Naval Person to President Roosevelt. Most Secret and Personal.

Done
752
Washington

1. I hope indeed you are safely returned and are not unduly tired.

2. My visit to Turkey was, in my opinion, a great success. I send you the following short note of my conversations with President Inonu, and a paper called 'Morning Thoughts' which I gave him.

Reconstruction
7

3. I pursued a method of perfect trust and confidence, asking for no engagement but giving to the utmost of our power. In this atmosphere the President said that the paper was wholly favourable to his views, that if Turkey was allowed to be the judge we should get all we wanted, that he was in complete sympathy with us. I find him a very agreeable man and we made friends at once. Indeed, he was most warm and cordial in all his attitude and he and his Ministers reiterated again and again that they longed for our victory. I made it clear that I did not wish them to enter the war in any circumstances which would lead to Turkish disaster which would be our disaster too, but that when the circumstances were favourable I was sure it would be in the interests of Turkey to play her part. Everything we said in this sense was accepted with lively accord. I asked them whether there would be trouble with the Germans about my visit. They said they did not care.

/I had

-2-

I had the feeling that they have received an impression of the interior condition of Germany very much more satisfactory to us all than anything previously received by them.

4. President Inonu is sending you a cordial message. I hope in reply you will back me up and send him a good long telegram. They all attach the greatest importance to everything you say. If you can add something about an additional packet of munitions this would also be very good, although the difficulty will be getting them into their hands rather than providing them. Message ends.

Note for Private Secretary. Please arrange transmission of paper called "Morning Thoughts", which has already been telegraphed to you for Deputy Prime Minister.

T.O.O. Nil.

*Reconstruction
No.*

Circulation.

Deputy Prime Minister.
Foreign Secretary.
Mr. Peck.
Captain Clifford.

284 200
8

[This telegram is of particular secrecy and should be retained by the authorised recipient and not passed on]

AMENDED DISTRIBUTION

Tur/43/49

[CYPHER]

DIPLOMATIC (SECRET)

FROM ANGORA TO FOREIGN OFFICE

Sir H. Knatchbull-Hugessen
No. 302

14th February, 1943.

D. 9.48 p.m. 14th February, 1943.
R. 5.45 a.m. 15th February, 1943.

0 0 0 0

IMMEDIATE.

DEDTIP.

Most Secret.

My telegram No. 301 last paragraph.

The Soviet Ambassador did not call on the Minister for Foreign Affairs to enquire about Adana until February 13th. He explained that he had had no instructions to do so before, but it is clear that he has now received from Moscow a telegram on lines of your telegram No. 78 to Moscow.

2. The Minister for Foreign Affairs gave him full information as to Adana, including the Prime Minister's references to future possibilities (Floesti, air bases, Turkish entry into the war) and pointed out that Turkey retained full liberty of decision.

3. The Minister for Foreign Affairs informed the Ambassador that Mr. Churchill had expressed complete confidence in the Soviet Government: this confidence was shared by Turkish Government. [5 groups undec.] suspicion on their part was nonsense. Russia and Great Britain would play the chief part in the re-organisation of Europe after the war; Turkey was anxious to collaborate and would never try to play one off against the other. Turkey desired closer relations with Russia and at Adana Mr. Churchill had been given carte blanche to speak for them to Soviet Government. Conversation was most friendly and the Ambassador was greatly pleased.

4. The same evening I was present at further conversation between Soviet Ambassador and Minister for Foreign Affairs. The Prime Minister was also there. The greatest possible cordiality prevailed and every assurance of good intentions, desire for closer relations, mutual confidence, etc. was exchanged. Minister for Foreign Affairs informed the Ambassador in general terms of the demarche in your telegram No. 211 and the sequel. The Turkish Ambassador in Moscow was also present for part of the time.

(OTF)

PLEASE RETURN TO
PRIVATE SECRETARY

Tur/43/39

24/23
271

(CYPHER)

PRIS EG

FROM FOREIGN OFFICE TO ANGORA

No. 211.

D: 12.55.p.m. February 9th, 1945.

February 9th, 1945.

-----000-----

MOST IMMEDIATE.

DEDIP. SECRET.

Please deliver following message from Prime Minister to President Inonu.

Personal and Secret.

[Begins]. 1. I told Premier Stalin about our talks, and have described to him the Turkish desire for closer understanding with the Soviet Union.

2. In reply Premier Stalin has recalled a number of statements of a friendly character towards Turkey which have been made by the Soviet Government in recent years. None the less Monsieur Stalin tells me that if it is the wish of Turkey to make her relations with the U.S.S.R. more friendly and intimate, then the Soviet Government is willing to meet the Turkish Government half way and would welcome any suggestions that the Turkish Government could make to improve relations between the two countries.

3. In these conditions it seems to me of first importance that you should carefully consider the nature of the arrangements which would best contribute to the growth of confidence between Turkey and the Soviet Union. If you feel able to formulate these I feel sure that Premier Stalin would be ready to give them close and sympathetic examination. You will know that my good offices are always available to promote the successful outcome of any negotiations between our Turkish and Soviet Allies.

4. I feel most strongly that this is a very fine opportunity. I cannot conceal my desire for a warm renewal of friendship between Russia and Turkey similar to that achieved by Mustafa Kemal. Thus Turkey while increasing her own defences would stand between two victorious friends. In all this I am thinking not only of the war, but of the post war period. Tell me if there is anything I can do.

(OTP)

Stalin / PIC message
275 224
Tur/43/42 Turkey
PRISEC.

CYPHER

FROM FOREIGN OFFICE TO MOSCOW.

No. 78. D. 2.30 p.m. 10th February, 1943
February 10th, 1943.

Repeated to Washington No. 950.
" " Angora No. 219.

SECRET
IMMEDIATE
DEDIP

Following message dated February 6th has been received by Prime Minister from Premier Stalin.

Begins. 7 1/2 Feb 12 8 Feb 12

I received your messages concerning the Turkish question on the 2nd and 3rd February. Many thanks for information on your talks with the leading Turkish personalities in Adana.

2. In connexion with your suggestion that the Turks would reciprocate any friendly gesture from the Soviet Union I would like to mention that we have already made a number of statements, the friendly character of which is well known to the British Government, some months before the Soviet-Government war as well as after its beginning. However the Turks did not react to our steps. Apparently they were afraid to incur the wrath of the Germans. I am afraid that a similar reception will be accorded to the gesture suggested by you.

3. The international position of Turkey remains very delicate. On the one hand Turkey has the Treaty of Neutrality and friendship with the U.S.S.R. and the Treaty of Mutual Assistance against aggression with Great Britain, - on the other hand she has the Treaty of Friendship with Germany signed three days before the German attack against the U.S.S.R. It is not clear to me how in the present circumstances Turkey thinks to combine her obligations vis-a-vis Germany. Still if Turkey wishes to make her relations with the U.S.S.R. more friendly and intimate let her say so. In this case the Soviet Union would be willing to meet Turkey halfway.

4. Of course I have no objection against you making a statement that I was kept informed on the Anglo-Turkish meeting although I can not say that the information was very full.

5. I wish the First and the Eighth British Armies as well as the American troops in North Africa every success in the coming offensive and a speedy expulsion of the German-Italian forces from the African soil.

6. Let me thank you for your friendly congratulations on the surrender of the Field Marshal Paulus and on the successful annihilation of the encircled enemy troops near Stalingrad.

O.T.P.

8

[This telegram is of particular secrecy and should be retained by the authorised recipient and not passed on]

AMENDED DISTRIBUTION

Feb/43/50

[CYPHER]

DIPLOMATIC (SECRET)

FROM ANGORA TO FOREIGN OFFICE

Sir H. Knatchbull-Hugessen

No. 303

14th February, 1943.

D. 9.54 p.m. 14th February, 1943.

R. 3.50 a.m. 15th February, 1943.

O O O O

IMMEDIATE

DEDIP

SECRET

My telegrams Nos. 298 to 302.

In discussing with me the question of concrete proposals for rapprochement with Russia the Minister for Foreign Affairs finally mentioned the Balkans, which he thought must in the long run furnish real subject matter. He reverted to the point that Turkey could and should act as the link between Russia and ourselves in solution of the Balkan question. He started from the assumption that the question contained the seed of serious divergence between ourselves and the Soviets. Neither would wish the other to secure predominant influence. It was Turkey's rôle to act as go-between. Incidentally he mentioned that for Russia to secure Bessarabia and Bukovina would make no difference to Turkey, though he implied that anything beyond this would cause her anxiety. He again mentioned his view that Hungary should be included in the Balkan confederation, which would not be stable without her.

2. I said that pending further information as to the Russian attitude I could not carry the conversation further but could only listen to what he said. The Minister for Foreign Affairs asked if he could be kept informed of the course of Sir A. Clark-Kerr's conversations in Moscow. I said I would pass his request on to you. (In my view it would be of advantage to agree to it. In any case I trust that I may be kept informed).

3. In conversation with the Soviet Ambassador (my telegram No. 302) Minister for Foreign Affairs spoke of the possibility of Turkey entering the Balkans at the time of the German collapse, either to assist in maintaining order or for relief purposes.

O.T.P.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Abdussamed GEÇER

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 26 Eylül 1989, Samsun

Elektronik Posta: abdussamed.gecer@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2012
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı	2017

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2012-2013	Beykoz İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü	Ücretli Öğretmen
2015-2016	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	Yönetici Asistanı
2016-2017	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	AB İhale Uzmanı

YABANCI DİLLER

İyi düzeyde İngilizce.

HOBİLER

Öykü yazarlığı, futbol.